

ČESKÁ ZEMĚDĚLSKÁ UNIVERZITA V PRAZE
PROVOZNĚ EKONOMICKÁ FAKULTA

Sociologické aspekty regionálního rozvoje venkovských oblastí České republiky a
postsocialistických asijských zemí

disertační práce

Autor: RNDr. Petr Kment
Školitel: prof. PhDr. Ing. Věra Majerová, CSc.
Katedra humanitních věd

Praha 2010

Poděkování

Rád bych tímto poděkoval své školitelce prof. PhDr. Ing. Věře Majerové, CSc. za odborné vedení, cenné rady a připomínky při zpracování práce. Chtěl bych poděkovat také dalším členům Katedry humanitních věd Provozně ekonomické fakulty České zemědělské univerzity v Praze za jejich připomínky a pozornost, kterou práci věnovali. V neposlední řadě bych chtěl poděkovat celé své rodině za trpělivost a zázemí, které mi poskytovala při tvorbě této práce.

SEZNAM ZKRATEK.....	6
1. ÚVOD.....	7
2. CÍLE PRÁCE.....	8
3. LITERÁRNÍ REŠERŠE.....	9
3.1. ENVIRONMENTÁLNÍ SOCIOLOGIE.....	10
3.1.1. ENVIRONMENTÁLNÍ CHOVÁNÍ A JEHO KAUZALITA.....	10
3.1.1.1. SOCIÁLNÍ A EKONOMICKÁ SFÉRA.....	10
3.1.1.2. KULTURNÍ A NÁBOŽENSKÁ SFÉRA.....	12
3.1.1.3. POLITICKÁ SFÉRA.....	16
3.1.2. ENVIRONMENTÁLNÍ CHOVÁNÍ V ČESKÉ REPUBLICE.....	18
3.1.3. ENVIRONMENTÁLNÍ CHOVÁNÍ VE STŘEDNÍ ASII.....	20
3.2. GLOBALIZACE A JEJÍ KONSEKVENCE.....	21
3.2.1. DRUHY GLOBALIZACE.....	23
3.2.2. GLOBALIZACE V ENVIRONMENTÁLNÍ OBLASTI A UDRŽITELNÝ ROZVOJ.....	24
3.3. ENVIRONMENTÁLNÍ A PSYCHOSOCIÁLNÍ DOPADY.....	26
3.3.1. ENVIRONMENTÁLNÍ DOPADY.....	26
3.3.2. PSYCHOSOCIÁLNÍ DOPADY.....	30
3.4. ENVIRONMENTALISMUS JAKO POLITICKÁ IDEOLOGIE.....	30
3.4.1. POLITICKÉ SMĚRY MODERNITY VE STŘETU S VÝZVAMI POSTMODERNÍ SPOLEČNOSTI.....	32
3.4.2. NÁSTROJE POLITIKY ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ.....	33
3.4.3. POLITIKA ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ V EVROPSKÉ UNII.....	34
3.5. REGIONÁLNÍ ROZVOJ V ENVIRONMENTÁLNÍ OBLASTI V ČESKÉ REPUBLICE.....	36
3.5.1. STRATEGIE REGIONÁLNÍHO ROZVOJE ČESKÉ REPUBLIKY.....	37
3.5.2. TEMATICKÝ OPERAČNÍ PROGRAM ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ.....	39
3.6. ENVIRONMENTÁLNÍ ROZVOJOVÁ POMOC.....	41
3.6.1. KONCEPTY ROZVOJOVÝCH ZEMÍ.....	41
3.6.2. ROZVOJOVÁ POMOC OBECNĚ.....	47
3.6.3. ROZVOJOVÁ POMOC EVROPSKÉ UNIE.....	49
3.6.4. LOKÁLNÍ SPECIFIKA ROZVOJOVÉ POMOCI VE STŘEDNÍ ASII.....	50
3.6.4.1. POLITICKÁ SITUACE.....	50
3.6.4.2. KULTURNÍ SPECIFIKA.....	52
3.6.4.3. UDRŽITELNOST ROZVOJOVÝCH PROJEKTŮ VE STŘEDNÍ ASII.....	52

3.6.5. ENVIRONMENTÁLNÍ ROZVOJOVÁ POMOC ČESKÉ REPUBLIKY VE STŘEDNÍ ASII A JEJÍ BUDOUCÍ TRENDY.....	53
3.7. HODNOCENÍ ITERATURY.....	54
4. METODICKÁ ČÁST.....	56
4.1. EMPIRICKÝ VÝZKUM V ČESKÉ REPUBLICE	56
4.1.1. ŠKÁLA NOVÉHO EKOLOGICKÉHO PARADIGMATU.....	56
4.1.2. OBECNÁ HYPOTÉZA KVANTITATIVNÍHO VÝZKUMU.....	58
4.1.3. PROMĚNNÉ KVANTITATIVNÍHO VÝZKUMU.....	58
4.1.4. REDUKCE PROMĚNNÝCH A VZTAHŮ MEZI NIMI.....	59
4.1.5. REDUKCE VNĚJŠÍCH PROMĚNNÝCH.....	59
4.1.6. REDUKCE VYSVĚTLOVANÝCH PROMĚNNÝCH.....	59
4.1.7. PRACOVNÍ HYPOTÉZY KVANTITATIVNÍHO VÝZKUMU.....	62
4.1.8. OBJEKT VÝZKUMU.....	63
4.1.9. LOKALITY VÝZKUMU.....	64
4.1.10. ZPRACOVÁNÍ DAT.....	66
4.2. EMPIRICKÝ VÝZKUM VE STŘEDNÍ ASII.....	66
5. VÝSLEDKY A DISKUZE.....	68
5.1. VÝSLEDKY EMPIRICKÉHO VÝZKUMU V ČESKÉ REPUBLICE.....	68
5.1.1. OVĚŘOVÁNÍ PRACOVNÍCH HYPOTÉZ.....	68
5.1.2. ZÁVISLOSTI MEZI VNĚJŠÍMI A VYSVĚTLOVANÝMI PROMĚNNÝMI.....	71
5.1.3. NEP ORIENTACE RESPONDENTŮ V ZÁJMOVÝCH ÚZEMÍCH.....	72
5.2. VÝSLEDKY TERÉNNÍHO ŠETŘENÍ VE STŘEDNÍ ASII.....	83
5.3. DISKUZE VÝSLEDKŮ.....	86
5.3.1. ZÁVISLOSTI MEZI NEP ORIENTACÍ A ČINNOSTMI LIDÍ.....	86
5.3.2. VYUŽITELNOST ŠKÁLY NOVÉHO EKOLOGICKÉHO PARADIGMATU V ROZVOJOVÉ POMOCI.....	88
5.3.3. VZTAH LIDÍ K ŽIVOTNÍMU PROSTŘEDÍ V ZÁJMOVÝCH ÚZEMÍCH V ČESKÉ REPUBLICE.....	89
5.3.4. SROVNÁNÍ VZTAHU LIDÍ K ŽIVOTNÍMU PROSTŘEDÍ V ČESKÉ REPUBLICE A VE STŘEDNÍ ASII.....	90

6. ZÁVĚR A DOPORUČENÍ	92
7. SEZNAM LITERATURY	94
8. SEZNAM PŘÍLOH	99
PŘÍLOHY	100

SEZNAM ZKRATEK

zkratka	význam	název v originále
CO₂	oxid uhličitý	
ČR	Česká republika	
DANIDA	dánská rozvojová agentura	<i>Danish International Development Assistance</i>
EC	Evropská komise	<i>European Commission</i>
EU	Evropská unie	
HDI	index lidského rozvoje	<i>Human Development Index</i>
HDP	hrubý domácí produkt	
IMF	Mezinárodní měnový fond	<i>International Monetary Fund</i>
KLDR	Korejská lidově demokratická republika	
MDG	Rozvojové cíle tisíciletí	<i>Millenium Development Goals</i>
NEP	nové environmentální paradigma nové ekologické paradigma (dle kontextu)	<i>New Environmental Paradigm</i> <i>New Ecological Paradigm</i>
NGO	nevládní nezisková organizace	<i>Non-governmental organization</i>
NUTS	Nomenklatura územních statistických jednotek EU	<i>Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques</i>
OECD	Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj	
OP	operační program	
OPŽP	Operační program Životní prostředí	
OSN	Organizace spojených národů	
UNDP	Rozvojový program Organizace spojených národů	<i>United Nations Development Programme</i>
USAID	rozvojová agentura Spojených států	<i>United States Agency for International Development</i>
USD	americký dolar	

1. Úvod

Dizertační práce se z pohledu sociálních věd zabývá možnostmi rozvoje v environmentální oblasti v České republice a ve střední Asii. Výzkum spojený s dizertační prací směřuje k odpovědím na výzkumné otázky formulované v cílech práce.

V teoretické části se dizertační práce zaměřuje na souvislosti environmentálního chování obyvatelstva jakožto jednoho z jevů postmoderní společnosti, na environmentalismus jako politickou ideologii a na rozvojovou pomoc jakožto nástroj pro zmírňování následků environmentálních dopadů (negativních antropogenních vlivů na životní prostředí) v rozvojových zemích. Zároveň představuje environmentální problematiku v širším rámci celosvětové globalizace.

Výzkumné otázky empirické části dizertační práce jsou spojeny se zjišťováním závislostí mezi postoji lidí k výroky škály nového ekologického paradigmatu a pro-environmentálními činnostmi a se zjišťováním rozdílů mezi vztahy lidí k životnímu prostředí v oblastech, které byly ve větší anebo v menší míře postiženy znečištěním v moderní době.

Výzkum by měl dále opovědět na otázky týkající se lidských činností spojených s indikátory sedmého Rozvojového cíle tisíciletí (který sleduje zajištění udržitelného stavu životního prostředí) v České republice a ve střední Asii, tedy v postsocialistických zemích, které se liší především kulturním a historickým vývojem a které jsou si podobné moderní historií a některými sociálními jevy.

2. CÍLE PRÁCE

Cíle této dizertační práce jsou:

- zjistit, jak jsou činnosti lidí týkající se životního prostředí ovlivňovány postoji těchto lidí k výrokům škály nového ekologického paradigmatu,
- zjistit, jak jsou tyto činnosti ovlivňovány dalšími faktory ze socio-kulturní, ekonomické a politické oblasti lidského života,
- zjistit zda se liší vztah lidí k životnímu prostředí na základě toho, zda v místě, v němž žijí, docházelo v moderní době ke znečišťování životního prostředí,
- zjistit možnosti využití škály nového ekologického paradigmatu v environmentální rozvojové pomoci,
- porovnat vztah lidí k životnímu prostředí a možnosti rozvoje v environmentální oblasti v České republice a ve střední Asii,
- na základě výsledků empirického výzkumu formulovat doporučení pro environmentální rozvojovou pomoc ve střední Asii.

3. LITERÁRNÍ REŠERŠE

3.1. ENVIRONMENTÁLNÍ SOCIOLOGIE

Část teoretických poznatků i empirických zjištění prezentovaných v této dizertační práci je možné zařadit do oboru environmentální sociologie. Bell (2009) nabízí následující definici této disciplíny: environmentální sociologie je studium společenství v nejširším možném smyslu. Lidé, živočichové, půda, voda a vzduch jsou úzce propojeni. Spolu tvoří určitý druh solidarity, který je nazýván ekologie. V rámci těchto jednotlivých propojení se vyskytují konflikty. Environmentální sociologie studuje toto společenství se zaměřením na původ (a nabízení řešení) těchto sociálních a biofyzikálních konfliktů.

Bell (2009) dále uvádí, že při studiu konfliktů probíhajících za environmentálními problémy je klíčová role sociální nerovnosti. Účinky environmentálních problémů jsou nerovně distribuovány v lidské společnosti, avšak sociální nerovnost je hluboce zahrnuta v příčinách těchto problémů. Sociální nerovnost je produktem, avšak také producentem znečištění životního prostředí, populačního růstu a dalších environmentálních problémů. Sociální nerovnost také ovlivňuje to, jak si lidé představují, co environmentální problémy jsou. Může také ovlivnit způsob jakým si lidé představují samotnou přírodu, neboť tato nerovnost formuje sociální zkušenosti jednotlivců a tyto sociální zkušenosti formují veškeré jeho vědění.

Soukup (2001) nabízí další definice důležité především pro kapitolu 3.1., ale také pro další části této dizertační práce. Jsou jimi definice termínů životní prostředí a ekologie. Obecně lze říci, že životní prostředí je vše, co nás obklopuje (hovoříme tedy o životním prostředí člověka, což je zřejmě nejčastěji užívaný význam tohoto sousloví). Prostor jedince (tedy životní prostředí) je často definováno jako souhrn podmínek (v nichž vůbec může žít - jde tedy např. o vhodné teplotní rozmezí, vlhkost vzduchu aj.) a zdrojů (které mu umožňují přežití - v případě živočichů tedy strava, u rostlin pak různé živiny atd.). Samozřejmě lze takto charakterizovat i životní prostředí člověka, i když to je zřejmě o něco širší. Lze rozlišovat prostředí přírodní a umělé. Umělé prostředí zahrnuje prostředí sociální, pracovní.

Termín ekologie pokrývá pouze příslušnou vědeckou disciplínu zkoumající vztahy mezi druhy a jejich prostředím. Ekologický pak znamená „nějak“ spojený s touto vědní disciplínou, i když např. pojem ekologická krize nelze vykládat jako krizi vědní disciplíny, ale jako krizi systémů jimiž se tato věda zabývá (Soukup, 2001).

Směry, kterými by se environmentální sociologie měla ubírat do budoucna, naznačuje Bell (2009). Podle tohoto autora je potřeba opatrně uvažovat nad tím, jak společnost nastavuje podmínky v nichž lidé činí environmentálně významná rozhodnutí. V ideálním případě je

třeba vytvořit sociální situace v nichž lidé konají vhodné činnosti šetrné k životnímu prostředí aniž by v oné chvíli vědomě uvažovali o environmentálních následcích těchto činností.

Vznik specializací vztahujících se k environmentální problematice v období postmoderní společnosti lze chápat jako reakci na poškozování životního prostředí v moderní době. Beck (1992) popisuje rostoucí nespokojenost veřejnosti s destruktivními následky industrializace. Vědecké interpretace poté tuto nespokojenost podpořily. Jednotlivé případy a události byly generalizovány a spojeny v široký protest proti industrializaci. Specializované disciplíny zabývající se životním prostředím byly ustanoveny v mnoha sociálních a přírodních vědách.

3.1.1. ENVIRONMENTÁLNÍ CHOVÁNÍ A JEHO KAUZALITA

Jedním z témat, kterými se zabývá výzkum v oboru environmentální sociologie obecně a také v této dizertační práci, je environmentální chování. Environmentální chování, které lze definovat jako pozitivní orientaci vůči životnímu prostředí a jeho ochraně, se objevuje ve vyspělých západních zemích od 60. let 20. století. V současnosti, v období postmoderní společnosti, je inkorporováno do kultury těchto zemí. Jeho míra je v jednotlivých zemích (národních kulturách) ovlivňována mnoha faktory. V této práci jsou uvedeny faktory ze sociální, ekonomické, kulturní, náboženské a politické sféry lidského života.

3.1.1.1. SOCIÁLNÍ A EKONOMICKÁ SFÉRA

V sociální a ekonomické sféře vychází environmentální chování z několika teorií. Nejvýznamnějšími z nich jsou teorie postmaterialismu a nové environmentální paradigma.

Teorie postmaterialismu (Inglehart, 1971; Inglehart, 1981) vychází z předpokladu, že lidé nejprve uspokojují materiální potřeby a teprve po uspokojení těchto potřeb mohou přistoupit k uspokojování potřeb postmateriálních, z nichž jednou je environmentální chování. Proto lidé ve vyspělých zemích, jejichž materiální potřeby již byly satureovány, přikládají vyšší důraz ochraně životního prostředí, jakožto postmateriální hodnotě. Teorie postmaterialismu byla poté ještě doplněna o závislost mezi proenvironmentální orientací a stavem životního prostředí v konkrétní zemi - podpora ochrany životního prostředí vzrůstá, když je kvalita prostředí v zemi horší. Jako ukazatel posunu k postmateriálním hodnotám jsou také studovány ideje takzvaného paradigmatu nových sociálních hnutí (Gorlach et al., 2008).

Nové environmentální paradigma (New Environmental Paradigm, NEP) je pohled na svět nejen vědecké komunity, ale celé populace od 70. let. Vychází z ekocentrického pohledu - názoru na nutné omezení ekonomického růstu a potřeby žít v souladu s přírodou, neboť

člověk je její součástí a nikoli vládcem. Život v souladu s přírodou, který lze do jisté míry ztotožnit s (trvale) udržitelným rozvojem, může být způsobem, jak se vymanit z „boxování“ mezi společnostmi a jejím životním prostředím, kdy lidská civilizace nejprve (především ve 20. stol.) poškozuje životní prostředí a to se poté (s časovým odstupem) brání v podobě dopadů na společnost a vzniku nových (negativních) sociálních jevů. K měření postojů respondentů k NEP se původně používala 12-ti položková škála (dnes zrevidovaná 15-ti položková škála nového ekologického paradigmatu - viz kapitola 4), přičemž odpovědi na každou otázku jsou od „určitě souhlasím“ do „určitě nesouhlasím“ na 5-ti stupňové škále. České znění původní 12-ti položkové škály je podle Soukupa (2001) následující:

1. Rovnováha v přírodě je velice delikátní a snadno může být rozvrácena.
2. Když lidé zasahují do přírody, vždy produkují katastrofální důsledky.
3. Lidé musí žít v souladu s přírodou, pokud chtějí přežít.
4. Každý člověk poškozuje životní prostředí.
5. Blížíme se k limitu počtu lidí, které Země dokáže uživit.
6. Země je jako vesmírná loď, má omezený prostor a omezené množství zdrojů.
7. Existují meze růstu, které naše průmyslová společnost nemůže překročit.
8. Pro existenci ekonomiky je třeba ji vyvinout takovou, kde je průmyslový růst kontrolován.
9. Lidé byli stvořeni, aby vládli zbytku přírody.
10. Lidé mají právo upravovat přírodu tak, aby vyhovovala jejich potřebám.
11. Rostliny a živočichové žijí primárně pro to, aby byli užíváni lidmi.
12. Lidé se nemusí přizpůsobovat přírodě, protože ji mohou předělat k obrazu svému.

U osob s postojem shodným s NEP dochází k postojovému posunu podobnému postmaterialistům. Ten se odráží také do jejich šetrnějšího chování k životnímu prostředí.

Tři desetiletí využívání škály nového environmentálního paradigmatu a pozdější škály nového ekologického paradigmatu shrnul ve své práci Dunlap (2008). Cordano et al. (2003) dále zdůrazňují možnost vytváření škál odvozených ze škály nového ekologického paradigmatu. Početnými studiemi byly zjištěny závislosti mezi různými proměnnými a hodnotami dosaženými respondenty na této škále, přičemž došlo také k případům, kdy proměnná byla korelována s hodnotami na škále nového ekologického paradigmatu negativně a v jiné práci (na jiném vzorku) pozitivně. Například Van Liere a Dunlap (1980) zjistili, že věk negativně koreluje s environmentalismem měřeným pomocí škály nového environmentálního paradigmatu.

3.1.1.2. KULTURNÍ A NÁBOŽENSKÁ SFÉRA

Kohák (2006) si klade otázku, zda je problém poškozování životního prostředí v individuálních subjektech či je zabudovaný do samotné „objektivní“ struktury přírody a kultury, takže i řešení, pokud je možné, musí vzejít „objektivně“ ze struktury systému jako celku. V tom se liší subjektivizující přístupy jako „hlubinná“ ekologie a ekofeminismus od objektivizujících přístupů hypotézy GAIA (viz dále), sociobiologie a systémové teorie.

V teoretické rovině lze nalézt vztahy mezi kulturou a náboženstvím (na straně příčiny) a environmentálním chováním lidí (na straně následku) u různých autorů. Lze zhruba konstatovat, že ve vyspělých zemích hraje při ovlivňování environmentálního chování kultura větší roli než v rozvojových a naopak - v zemích mimo okruh západní civilizace hraje v tomto procesu náboženství větší roli než na Západě.

Eriksen (2008) uvádí, že kultura v sobě skrývá dvojznačnost. Na jedné straně jsou všichni lidé stejnou měrou kulturní a v tomto smyslu termín kultura odkazuje k základní podobnosti mezi lidmi. Na druhé straně ale lidé získali různé schopnosti, představy atd. a jsou tedy díky kultuře odlišní. V této dizertační práci je proto používán termín „kultura“ ve smyslu toho, co mají lidé společné oproti přírodě a termín „národní kultura“ ve smyslu odlišnosti kultur jednotlivých států, případně jiných skupin lidí.

Kultura je základním rozpoznávacím znakem společným pro všechny příslušníky lidského rodu. Příslušníci všech lidských společenství jsou stejně kulturní, přestože se to projevuje jinými způsoby. Na druhou stranu se v moderních společnostech objevuje názor, že lidé používající jednodušší technologie mají intuitivní pochopení pro přírodní procesy, protože žijí blíže přírodě (Eriksen, 2008). Toto intuitivní pochopení platí však pro tradiční společenství.

Postoje jedince k životnímu prostředí determinuje teorie grid/group britské kulturní antropoložky Douglasové, na níž navazuje Soukup (2001). *Grid* představuje úroveň legitimacy vnějšího (normami) předepsaného chování jedince a *group* vyjadřuje sílu vztahů s jinými lidmi v rámci sociálního uskupení. Na základě těchto dichotomií se vymezují čtyři typy (obrázek 1). V současných společnostech lze nalézt všechny tyto typy.

	Nízká skupinová soudržnost	Vysoká skupinová soudržnost
Vysoká tolerance k vnějším omezením	Fatalismus	Hierarchie
Nízká tolerance k vnějším omezením	Individualismus	Egalitářství

Obrázek 1. Čtyři typy podle teorie grid/group. Zdroj: Coughlin a Lockhart, uvedeno v: Soukup (2001).

Egalitáři mají nejvíce proenvironmentální postoje. Věří v rovnost možností a potřeb, vytvářejí si silné sociální vazby ve skupinách a integrují se do organizací zabývajících se ochranou životního prostředí. Své činnosti často směřují ke změně společenských systémů a režimů. Přírodní rovnováha je z jejich pohledu křehká a snadno antropogenně narušitelná. Jsou proti vyčerpání neobnovitelných zdrojů nerostných surovin a energie. Pro zlepšení životního prostředí jsou ochotni se uskrovnit a totéž žádají po celé společnosti.

Pro hierarchisty jsou sociální i přírodní struktury velmi odolné, ale zásah o určité síle je může zničit. Stejně tak příroda je stabilní pouze do určitého bodu, který znají především vědci, jimž hierarchisté důvěřují. Rizika akceptují pouze do takové míry, kterou schválí odborníci.

Fatalisté minimalizují své vazby s okolím, jsou oddáni osudu. Příroda je nepředvídatelná a nelze předpovědět, co antropogenní zásahy způsobí.

Individualisté zastávají postoj, že jedinci jsou si rovni v možnostech a požadují minimální omezování ze strany zákonů. Příroda je pro ně velmi stabilní systém, který se vždy (i po antropogenním zásahu) vrátí do původní rovnováhy. V environmentálních rizicích spatřují příležitosti, věří v technologická řešení problémů. Základním nástrojem pro tato řešení je trh, nikoli zákon.

Librová (2010) poukazuje na fakt, že individualismus v jistých ohledech prohlubuje ekologické problémy (rostoucí nároky na spotřebu hmotných statků a trávení volného času), avšak jednotlivec se přesto může stát hybatelem dílčích ekologicky příznivých změn. Pokud se spojí s okruhem podobně smýšlejících a cítících lidí může omezit zásahy do přírody na místní úrovni. Individualizované snažení o ekologicky příznivou změnu životního způsobu, ať původu racionálního či intuitivního, má i v pozdně moderní společnosti význam hodnotový a symbolický.

V náboženské sféře se vliv na environmentální chování odlišuje podle jednotlivých náboženství a vyznání. Environmentální chování je ovlivňováno nejen typem náboženství, ale také procentem věřících v populaci a intenzitou víry. V roce 2005 vyznávalo přibližně 2,1

miliardy (33 %) lidí křesťanství, 1,6 miliardy (21 %) islám a 14 milionů (0,22 %) judaismus. Z polyteistických a východních náboženství vyznávalo 900 milionů (14 %) hinduismus, 376 milionů (6 %) buddhismus a 394 milionů (6 %) tradiční čínská náboženství (taoismus, konfucianismus, aj.) (World Religion Statistics, 2008).

Procento věřících a intenzita víry obyvatelstva jsou obecně nižší ve vyspělých zemích než v rozvojových. Podle údajů z roku 2005 (World Religion Statistics, 2008) žilo na světě 16 % ateistů, kteří jsou většinou shromážděni v okruhu západní civilizace. Zvláště Česká republika vykazuje vysokou míru ateismu - podle oficiálních údajů z roku 2001 označuje samo sebe za věřící pouze 32,1 % obyvatel (Statistická ročenka České republiky, 2002). Tyto údaje se však týkají spíše příslušnosti k církvím. V současné době je chápání Boha ve smyslu striktně daného a kodifikovaného náboženství nejen v České republice, nýbrž v celé oblasti západního křesťanství, nahrazováno různými transcendentálními představami, čili přesahem smyslových mezí poznání. Má to mnoho příčin, například ztrátu historické paměti, zvyků a zásad a dále stres a pracovní tempo (Dolista, 2006). Ve smyslu takto míněné transcendence jsou procento věřících a intenzita víry vyšší.

V rozvojových zemích Asie jsou procento věřících a intenzita víry velmi vysoké. Blíží se stoprocentnímu maximu a jejich eventuelní snižování je způsobeno ideologiemi importovanými ze Západu v důsledku modernizace, především socialismem. V tomto ohledu jsou procento věřících a intenzita víry nejnižší v muslimských zemích se socialistickou zkušeností, především ve střední Asii.

Monoteistická náboženství v některých částech textů Bible, Koránu a Tóry vnucují člověku vidinu vlády nad přírodou. Podle teorie Whitea (1967) přispělo k negativním dopadům lidské činnosti na přírodu také křesťanství, neboť vztah člověka k přírodě může být chápán jako vztah ovládajícího k ovládanému. Tato teorie je často diskutována a kritizována. Schultz (1998) zkoumal proces ovlivňování vztahu k životnímu prostředí náboženstvím pomocí měření míry důvěry lidí v text Bible a hodnocení významu náboženství pro život jedince. Výsledkem bylo, že lidé s větší důvěrou v biblické texty mají nižší proenvironmentální orientaci – konkrétně že dosahují nižších hodnot na škále nového environmentálního paradigmatu.

Citáty z Koránu determinující vztah věřících muslimů k životnímu prostředí mohou být velmi selektivní. Ve vztahu k přírodě lze nalézt zcela neproblematické pasáže, stejně jako ty, které potvrzují více vykořisťovatelský vztah člověka k přírodě ustanovený v monoteistických náboženstvích knihou Genesis. Jakýkoliv zájem o přírodu je v islámu v každém případě druhotný po hledání Boha (Foltz et al., 2003). Lze konstatovat, že vztah k

přírodě se podobá tomu, který panoval v okruhu křesťanství za tradiční společnosti a že islám neobsahuje prvky zaměřené proti environmentalismu.

Stejně jako znečištění, také pozitivní orientace vůči životnímu prostředí a jeho ochraně jsou projevy modernizace a (v případě postmoderní společnosti) globalizace. U obyvatel muslimských rozvojových zemí s delší a intenzivnější modernizací (kterou lze ztotožnit spíše se socialismem než kolonialismem) lze očekávat více pochopení pro ochranu životního prostředí než u obyvatel zemí s kratší modernizací. Ve srovnání se Západem je však toto pochopení výrazně nižší.

Podle Foltze et al. (2003) se muslimské země a jejich náboženští vůdcové potýkají s nutností rovnováhy mezi potřebou rozvoje a ochranou životního prostředí. Náboženští aktivisté se mnohem více zabývají politickými a sociálními záležitostmi a konfliktem se Západem než environmentálními otázkami. Farmer a Farmerová (2001) uvádějí, že existuje jen málo důkazů o islámském modelu environmentalismu. Tento model však existuje. Ve své práci se jím zabývají Foltz et al. (2003). Problém environmentalistů v islámských zemích spatřují v tom, že potřebují přesvědčit náboženské vůdce o nutnosti reinterpretace islámu v ekologických souvislostech. Tím by se mohly oslabit silné antropogenní vlivy na životní prostředí, které muslimské země způsobují (viz dále).

Fenomémem současnosti je ve středoasijských zemích i v některých arabských zemích bez socialistické zkušenosti islámismus. Podle Kokaisla a Pargače (2007) islámisté ve střední Asii usilují o zrušení sekularizačních reforem dvacátého století. Přestože se zde objevuje islámismus jako trend návratu k tradičnímu islámu v politické a právní rovině (snaha o odstranění západních importů), odstraňování znečištění provádějí západní experti západními technologiemi bez zájmu politicko-nábožensky zainteresovaných osob a hnutí.

Mezi politickými a environmentálními zájmy totiž existuje v muslimských zemích hluboká propast, muslimové tyto dva jevy nespojují.

Environmentální myšlení mívá rysy takzvané ekologické spirituality, jedné z četných větví spirituality, k níž tíhne pozdně moderní doba. Tématem religionisticky zaměřených environmentalistických textů jsou ekologicky příznivé prvky východních náboženských systémů, které jsou prezentovány jako holistické, kontrastující s křesťanstvím, zvláště protestantským individualismem (Librová, 2010).

Podle buddhistického učení nic neexistuje jako oddělená jednotka, nýbrž jako proces definovaný svými vztahy a interakcemi se vším okolo, neboli s prostředím. Lidé jsou pro své přežití závislí jeden na druhém (Foltz, 2003). Tato vzájemná závislost a vztah k prostředí narůstala od počátku modernizace také na Západě. Buddhistickému přístupu se však začínají

podobat některé západní myšlenkové proudy teprve se vznikem postmoderní společnosti, globalizace a celkového ústupu víry a důvěry v křesťanské církve. Tyto směry, jako například nové environmentální paradigma, však vznikají spíše z kulturních (vědeckých) základů než z náboženských.

3.1.1.3. POLITICKÁ SFÉRA

V politické sféře je environmentální chování ovlivňováno především typem vládnoucího režimu, aktivitou environmentálních nevládních neziskových organizací (Non-governmental organizations, NGO) a podílem stran s environmentálními idejemi na legislativě a exekutivě. Lze spekulovat, zda také další politickou situací daný faktor - tržní či plánovaná ekonomika - ovlivňuje environmentální chování obyvatelstva a jak.

V České republice se po r. 1989 zformovala řada nevládních organizací a občanských iniciativ s hlavní ideou environmentalismem. Zformovaly se také tímto směrem orientované politické strany, které se již v polistopadovém vývoji podílely na rozhodování na úrovni ústřední vlády. Bezprostředně po změně režimu v r. 1989 se zájem obyvatelstva o životní prostředí prudce zvýšil, a to především z důvodů nedostatečné informovanosti o stavu životního prostředí před uvedenou změnou a prudkého nárůstu informovanosti po ní.

Politický důvod (vyhraňování se proti minulému režimu) hrál také ve zvýšeném zájmu o otázky životního prostředí roli. Moldan et al. (1990) zaznamenali u obyvatelstva silnou podporu ochrany životního prostředí bezprostředně po roce 1989. Na otázku „Co považujete za nejdůležitější problém, kterým by se měla zabývat vláda“ odpovědělo 83% občanů na počátku roku 1990 „Řešení otázek životního prostředí.“

Obecně lze tvrdit, že činnost environmentálních nevládních organizací a politických stran v demokratických režimech má vliv na povědomí obyvatelstva o otázkách životního prostředí.

V autoritativních režimech, jejichž příklady jsou stredoasijské státy, se environmentální strany na moci nepodílejí. Obyvatelstvo je zde o stavu životního prostředí informováno především mezinárodními organizacemi. Mezinárodní organizace jsou místními režimy tolerovány, aby si svět vytvořil obraz o demokratičnosti těchto režimů. Z důvodu špatné ekonomické situace však zájem stredoasijského obyvatelstva o environmentální chování (jakožto o postmateriální hodnotu) nemůže být výraznější. Farmer a Farmerová (2001) podávají výčet stredoasijských environmentálních nevládních organizací. Nevládní organizace ve střední Asii jsou však často nevládní pouze *de iure*, neboť nemohou existovat bez financování centrální vládou.

Schematicky je kauzalita environmentálního chování uvedena v tabulce 1. Stav životního prostředí jakožto následek environmentálního chování obyvatelstva je předpokládán pro uvedenou národní kulturu moderního státu (pro uzavřený společenský, politický a ekonomický systém). Přestože je dále v textu uvedeno, že zejména proces globalizace „ztenčuje“ hranice mezi národními kulturami a znečišťující látky překračují hranice států nekontrolovatelně (environmentální a psychosociální dopady mohou zapůsobit jinde než ve státě, který je původně zapříčinil) je třeba pro potřeby následného empirického výzkumu konkrétní teritorium ohraničit. Za „přirozené“ teritorium výzkumu se stále pokládá stát.

vnější vlivy (mimo současný sociální prostor)	příčina (existuje v současnosti)	jev (existuje v současnosti)	následek (existuje v současnosti)
	Environmentální chování ovlivňují tyto faktory:		
	<u>socio-kulturní oblast</u> kultura (včetně náboženství) přírodní podmínky → kočovnost / usedlost historický vývoj → typ náboženství a denominací historický vývoj → procento věřících historický vývoj → intenzita víry etnicita egalitářství teorie grid/group složitost technologií	environmentální chování (vztah k ŽP a jeho ochraně)	stav ŽP v zemi
	sociální jevy historický vývoj → snaha o návrat k životu v tradiční společnosti informovanost lidí o problematice ŽP		
	charakteristiky obyvatelstva věk pohlaví zdravotní stav vzdělání zaměstnání		
	přírodní podmínky → biologické (zděděné) a psychologické char.		
	<u>politická oblast</u> historický vývoj → typ režimu tržní / plánovaná ekonomika aktivita nevládních environmentálních org. podíl stran s env. idejemi na legisl. a exekutivě		
	<u>ekonomická oblast</u> nutnost / nenutnost uspokojování materiálních potřeb		

Tabulka 1. Schéma širší kauzality environmentálního chování. ŽP - životní prostředí. Historický vývoj má vliv také na tyto faktory: *kočovnost/usedlost* a *etnicita*. Poznámka: faktory *tržní/plánovaná ekonomika*, *aktivita nevládních environmentálních organizací* a *podíl*

stran s environmentálními idejemi na legislativě a exekutivě jsou částečně ovlivňovány faktorem typ režimu.

3.1.2. ENVIRONMENTÁLNÍ CHOVÁNÍ V ČESKÉ REPUBLICCE

Data ze současných výzkumů hovoří pro postmateriální orientaci a postoj shodný s novým environmentálním paradigmatem alespoň části českého obyvatelstva. Tabulka 2 popisuje postoje obyvatelstva České republiky k vládní environmentální politice v r. 2006.

Máte dostatek či nedostatek informací o stavu životního prostředí v ČR?		
Rozhodně dostatek	%	1
Spíše dostatek	%	33
Spíše nedostatek	%	48
Rozhodně nedostatek	%	8
Neví	%	10
Stará se podle Vašeho názoru Česká republika o ochranu životního prostředí?		
Příliš mnoho	%	1
Přiměřeně	%	45
Nedostatečně	%	49
Neví	%	5
Zajímáte se o informace týkající se životního prostředí v České republice?		
Rozhodně se zajímá	%	13
Spíše se zajímá	%	56
Spíše se nezajímá	%	26
Rozhodně se nezajímá	%	3
Neví	%	2
Šetříte energiemi a vodou z důvodu ochrany životního prostředí?		
Vždy	%	14
Často	%	34
Výjimečně	%	32
Nikdy	%	14
Neví	%	4
Netýká se	%	2
Dal byste část svého příjmu, kdybyste si byl jistý, že tyto peníze budou použity k ochraně před znečišťováním životního prostředí?		
Rozhodně souhlasí	%	6
Spíše souhlasí	%	38
Spíše nesouhlasí	%	26
Rozhodně nesouhlasí	%	16
Neví	%	14

Tabulka 2. Postoje obyvatelstva České republiky k politice životního prostředí. Zdroj: Statistická ročenka České republiky 2006 - Životní prostředí (2007).

Podle údajů z roku 2006 (Statistická ročenka České republiky 2006 - Životní prostředí, 2007) obyvatelé České republiky více hodnotí své životní prostředí jako dobré (54 % respondentů) než špatné (46 %). Stejně tak mírná většina obyvatel souhlasí s odevzdáním části svých

příjmů na prevenci znečištění. Tyto údaje jsou v rozporu se zjištěním Soukupa (2001), který zjistil pokles ochoty k obětem ve prospěch životního prostředí mezi roky 1993 a 2000. Většina obyvatelstva České republiky je dále proti zvyšování daní na prevenci znečištění (31% pro zvýšení, 57% proti zvýšení, ostatní neví). Obyvatelstvo České republiky většinou zajímají informace týkající se stavu životního prostředí.

V souvislosti s výše uvedenými teoriemi zjistil Soukup (2001) odchylky od obecného rámce teorie grid/group. Čeští egalitáři vykazují menší ochotu k obětem ve prospěch životního prostředí, než je obecně uvažováno. Nicméně vztah mezi proenvironmentálním chováním a egalitářstvím byl v České republice potvrzen.

Po roce 1989 se v České republice zformovaly proenvironmentální politické strany a byly přijaty zákony na ochranu životního prostředí. Environmentální chování je v národní kultuře České republiky přítomno nejméně od počátku postsocialistické éry. V České republice působí řada nevládních neziskových organizací s hlavní ideologií environmentalismem. Právní forma těchto organizací je většinou občanské sdružení (Děti Země, Hnutí DUHA, Arnika, Ekologický právní servis aj.).

Ve venkovských oblastech České republiky se za poslední dvě desetiletí objevily nové formy činností, které indikují více pro-ekologický postoj. Jedná se především o ekologické zemědělství. Zagata (2009) však poukazuje na to, že některé formy ekologického zemědělství kolidují s principem udržitelnosti – především kvůli režimu hygienické kontroly, který je zcela industriální. Pro empirický výzkum k této dizertační práci byli respondenti vybíráni ve venkovských oblastech České republiky, které prošly od roku 1989 změnami. Tyto změny spočívaly především v procesech restituce, privatizace a transformace zemědělství (Majerová, 2009).

Ve sféře náboženství je fenoménem socialistické i postsocialistické éry sekularizace obyvatelstva České republiky. Podle údajů posledního sčítání obyvatelstva podle vyznání z roku 2001 klesla religiozita mezi lety 1991 a 2001 u žen i u mužů. Sekularizace je důsledkem státem organizovaného protináboženského působení v období socialismu a také vystupování církví po roce 1989. K úbytku věřících dochází průběžně u všech církví. Nejrozšířenější církví je římskokatolická, která má své tradiční zázemí na jižní Moravě. Při srovnání s dalšími dvěma nejrozšířenějšími církvemi (Českobratrská církev evangelická a Církev československá husitská) má oproti nim lepší demografické parametry (například příznivější věkové složení) z hlediska budoucího vývoje (Statistická ročenka České republiky, 2002).

V České republice se však postoj křesťanů a ne-křesťanů k životnímu prostředí neliší.

Věřící vykazují rozdíly oproti ateistům pouze v některých dílčích jevech, například nižší podporu klonování lidských buněk pro léčbu nemocí (Soukup, 2001).

3.1.3. ENVIRONMENTÁLNÍ CHOVÁNÍ VE STŘEDNÍ ASII

Vlivy faktorů z výše uvedených sfér na environmentální chování obyvatelstva střední Asie lze popsat jako negativní a zároveň je třeba uvést, že špatná ekonomická situace naprosté většiny obyvatel je vlivem zásadním.

V současnosti nelze ve střední Asii vysledovat významnější prvky postmateriální orientace a nového environmentálního paradigmatu kromě těch, které importují a mezi obyvatelstvem šíří realizátoři rozvojové pomoci a zaměstnanci mezinárodních organizací.

Horák (2005) uvádí, že středoasijská společnost se po rozpadu Sovětského svazu silně polarizovala. Absence silnější střední vrstvy, která by byla schopná tlačit politickou moc k intenzivnějším reformám, způsobuje vznik z evropského pohledu radikálních organizací. Tyto organizace však nejsou zaměřeny environmentálně (přestože stav životního prostředí je neuspokojivý), nýbrž politicky - například islámisticky.

Polarizace středoasijské společnosti a absence či velmi nízký početní stav její střední vrstvy je problematická pro formování environmentálních nevládních organizací, v nichž musí působit především inteligence. Jeden z možných způsobů sledování sociálních vrstev ve střední Asii nabízejí Roberts a Tholen (2008). Pro klasifikaci středoasijských společenských vrstev použili dotazovací škálu, kde společenská vrstva respondenta roste s vysokoškolským vzděláním otce a matky a jeho zaměstnáním v managementu či jako kvalifikovaného odborníka. Podle dosažených bodů rozlišují horní, střední a dolní vrstvu.

V rozvojových zemích, které se potýkají s environmentálními problémy (a v případě střední Asie s dalšími problémy, které s sebou přináší postsocialistická transformace), mohou především lokální nevládní organizace přispět k jejich řešení, neboť ústřední vlády jsou zainteresovány v ekonomických problémech a mocenských konfliktech. V současnosti však nezávislé nevládní organizace ve střední Asii prakticky neexistují.

Rozdíly v tradičně usedlém (Uzbeci, Tádžikové) či kočovném (Kyrgyzové, Kazaši a Turkmeni) způsobu života středoasijských národů mají částečný vliv na kvalitu a kvantitu antropogenních vlivů na životní prostředí. Závažnější a kvalitativně i kvantitativně vyšší vlivy lidské činnosti na životní prostředí se však objevují až s modernizací jakožto západním importem. Obecně lze konstatovat, že tradiční život kočovníků je více ovlivněn přírodními podmínkami. Kočovní pastevci však zároveň více exploatují přírodní zdroje v místech, která opouštějí a o nichž nepředpokládají, že se do nich kdy vrátí.

Po rozpadu Sovětského svazu došlo k náhlému poklesu průmyslové činnosti a poněkud pozvolnějšimu (avšak v současnosti stále pokračujícímu) poklesu úrovně vzdělanosti a gramotnosti. Technické, ale i ostatní vědy zaznamenaly rychlý pokles kvality především kvůli emigraci ruskojazyčné inteligence, zastavení přísunu finančních prostředků do vědy a výzkumu a nucenému zavádění národních jazyků do věd. Upadají ty složky kultury, které jsou zodpovědné jak za znečištění, tak za jeho odstraňování.

3.2. GLOBALIZACE A JEJÍ KONSEKVENCE

Globalizace je spontánní proces, který v jisté míře vede k vzájemné integraci některých společností na vyšší, globální úrovni. Existuje více definic globalizace. Mezinárodní měnový fond (International Monetary Fund, IMF) definuje globalizaci jako rostoucí vzájemnou ekonomickou závislost zemí ve světovém měřítku v důsledku rostoucího objemu a druhu přeshraničních transakcí zboží a služeb a toku mezinárodního kapitálu, jakož i rychlejšího a rozsáhlejšího šíření technologií (Mezřický, 2003).

Globalizace představuje koncept společenské změny (či spíše souboru společenských změn), který znamená stále sílící ekonomické, sociální, kulturní a politické propojení světa. Tato změna zasahuje každodenní život jedince i společnosti. Jedná se o řetězec příčin a následků, který obepíná svět („glóbus“ - odtud pojem globalizace) a svým způsobem jej prostorově zmenšuje. Globalizace je spojena s těmito atributy:

- Globalizace je nevyhnutelné stadium vývoje společnosti, kterému je nemoudré se bránit a hledat z něj únikovou cestu.
- Globalizaci lze interpretovat jako sebepohánějící, setrvačný a těžce kontrolovatelný proces, ale ne jako přírodní zákon. Globalizace je dílem lidí.
- „Novost“ globalizace zapříčiňuje minimum zkušeností s problémy, které přináší, a tedy nezbytnost nástupu nového způsobu uvažování o ní i o nás samotných.
- Počátky globalizace se u různých autorů velmi liší. (například: první použití jaderných bomb na sklonku druhé světové války, které lidstvo poprvé v historii postavilo před možnost svého totálního (globálního) zničení.

Obecně se má za to, že globalizace je přirozeným následkem dynamiky moderní společnosti založené na idejích tržního hospodářství a volného obchodu. Jinak řečeno, že je důsledkem (dalším stadiem) modernizace. V rámci tohoto diskurzu lze tvrdit, že se globalizace zrodila v Evropě. Postupně se však vůdčí zemí procesu globalizace staly Spojené státy, kterým v tomto

ohledu dnes (alespoň v ekonomické oblasti) konkuruje Čína. Ta však nadále zůstává především zdrojem méně kvalifikované pracovní síly a státem, který musí výrobky s vyšší přidanou hodnotou dovážet. Ostatní státy se na globální hře podílejí adekvátně ke své ekonomické síle, ke svému know-how, nerostnému bohatství, vojenské síle, politické stabilitě, infrastruktuře a geografické poloze. Z tohoto hlediska se rozlišují centra (vyspělé země, v nichž se koncentrují řídicí funkce, výzkum a vývoj), semiperiferie (nově industrializované země jižní a jihovýchodní Asie a jižní Ameriky) a periferie globalizace (Urban, 2008).

V postmoderní společnosti představuje proces globalizace jeden z jejích hlavních atributů. Mezřický (2003) pokládá za hlavní aktéry procesu globalizace nadnárodní společnosti, nejvyspělejší průmyslové státy a jejich uskupení a mezinárodní organizace. Mezi pozitiva globalizace lze podle tohoto autora zařadit:

- růst objemu globálně obchodovaného zboží.
- rychlost a komplexnost přímých investičních toků (přímých investic).
- růst spotřeby.
- ekonomický růst některých původně rozvojových zemí (především ve východní a jihovýchodní Asii).
- v oblasti politické organizace vznik nových útvarů nadnárodního charakteru nebo posilování významu útvarů starších (např. Evropská unie). Vznikají také útvary charakteru regionálního či subregionálního.

Mezi negativa globalizace se řadí:

- v ekonomické oblasti nekontrolovatelný transfer finančního kapitálu, který je několikanásobně vyšší než objem obchodovaného zboží.
- roste nerovnost přístupu k celkovému společenskému růstu. Získávají přitom státy, které mají lepší předpoklady k růstu. Jejich ekonomiky se dále rozvíjejí, protože mají vzdělanou populaci orientovanou na výměnu informací.
- třebaže spotřeba roste, mimo spotřební explozi zůstává přibližně 20 % nejchudších obyvatel světa, a to především v subsaharské Africe - zde spotřeba v některých oblastech dokonce klesá.
- v rozvinutých průmyslových zemích rostou rozdíly v příjmech.
- roste nebo neklesá nezaměstnanost ve vyspělých průmyslových zemích. Je to způsobeno jak rozvojem techniky a uplatňováním lepších metod podnikového řízení, tak zejména přesunem výroby a služeb do světové periferie.

- globalizace oslabuje roli národního státu. Státy ztrácejí vliv na chod ekonomiky a jsou často stále více odkázány na libovůli nadnárodních společností a rozhodování mezinárodních a světových organizací (především Mezinárodní měnový fond, Světová banka, Světová obchodní organizace).
- země s méně přísnými požadavky na ochranu životního prostředí a s významnými zásobami přírodních zdrojů jsou cílem aktivit nadnárodních společností. Ty v těchto zemích těží z výhod nízkých nákladů na ochranu životního prostředí, z nízkých cen přírodních zdrojů a z nízké ceny práce.
- tlak globálních trhů vede v zemích světové periferie k destrukci tradičních zemědělských praktik a nahrazuje diverzitu zemědělské produkce monokulturami nebo plodinami využitelnými komerčně. Kromě negativního vlivu na ekologickou stabilitu krajiny tyto změny negativně působí i na sociální strukturu a soudržnost tradičních venkovských společenství v těchto zemích. Zároveň se tím zavádí nebo zvyšuje závislost těchto zemích na zahraničních trzích, zejména trzích vyspělých zemí.

3.2.1. DRUHY GLOBALIZACE

Ekonomická globalizace - od internacionalizace světového hospodářství se liší v tom, že nedochází k pouhé mezinárodní směně zboží a že se vymyká z kontroly státu. Mezi základní rysy ekonomické globalizace se řadí především tyto:

- postupuje přes globalizaci těžby nerostných surovin přes globalizaci výroby a globalizaci spotřeby ke globalizaci výrobních služeb
- hlavními nositeli ekonomické globalizace jsou nadnárodní společnosti, významné mezinárodní organizace a ekonomicky nejsilnější státy či společenství států (USA, Japonsko, Evropská unie).
- nahrazování vývozu přímým investováním. Velké firmy se přesouvají či expandují tam, kde se nabízejí největší zisky.
- od konce 70. let dochází k postupným deregulacím, tedy k tomu, že státy liberalizují své vnitřní i zahraniční trhy a vzdávají se kontroly nad mezinárodními přesuny kapitálu.
- tím dochází k dalšímu rozrušování integrity národních ekonomik v důsledku narůstající ekonomické moci nadnárodních společností.

Kulturní globalizace zahrnuje především tyto prvky:

- intenzifikace kulturních kontaktů
- vytváření nové rozmanité globální kulturní identity jako projevu trhu, směny a zábavy
- vytváření zvláštního pocitu bezdomovectví pramenícího z dekonstrukce všeho důvěrně známého. Ztráta vlastní kulturní identity bývá někdy u mladých lidí doprovázena pocitem jisté méněcennosti. Globalizace dokáže ve stejném momentu sjednocovat i rozdělovat.
- oživení některých regionálních, etnických nebo národních kultur a tradic, mravů a obyčejů.

V souvislosti s *politickou globalizací* se hovoří o epoše postsuverénních států. Národní státy se stávají příliš malými na to, aby řešily velké záležitosti (například zajišťovaly v době mezinárodního terorismu národní bezpečnost, snižovaly dlouhodobou nezaměstnanost, řešily ekologické problémy, problém ilegální migrace či zdravotní epidemie) a příliš velkými na to, aby řešily malé (každodenní), ale o to více pociťované, záležitosti. V souvislosti s *politickou globalizací* se často užívá pojem „eroze politického systému“, tj. oslabování zpětné vazby mezi politiky a občany, pokles důvěry občanů ve své volené zástupce, a tím oslabování základních pilířů demokracie.

Kromě ekonomické, kulturní a politické globalizace jsou zmiňovány ještě *globalizace vojenská a mocenská a technologická a informační* (Urban, 2008).

3.2.2. GLOBALIZACE V ENVIRONMENTÁLNÍ OBLASTI A UDRŽITELNÝ ROZVOJ

Z výše uvedených výhod a nevýhod globalizace a jejích druhů vyplývá, že tento proces (především kvůli vysoké provázanosti jevů) významně ovlivňuje stav životního prostředí především v chudších a/nebo rozvojových zemích. Velké nadnárodní společnosti, důraz na spotřebu, oslabování role národního státu, stále dokonalejší technologie a mnohé další faktory umožňují devastaci životního prostředí ve větší míře než v moderní společnosti. Na druhou stranu však globalizace postmoderní společnosti s sebou přináší také trend prevence a odstraňování znečištění životního prostředí. Ideový základ tohoto trendu spočívá především v konceptu trvale udržitelného rozvoje (též *udržitelný rozvoj*).

Myšlenky trvale udržitelného rozvoje se objevují v odborných diskuzích od vydání práce *Meze růstu* (*The Limits to Growth*) (Meadows and Meadows, 1972). Udržitelný rozvoj je takovým rozvojem, kdy hospodářský růst není zastaven, nýbrž usměrněn tak, aby základna přírodních zdrojů nebyla ničena a potřeby současné generace nebyly naplňovány na úkor generací příštích. Tuto definici uvádějí Moldan a Braniš (2003). Podle těchto autorů lze také

vyčlenit 3 hlavní rozměry udržitelného rozvoje: ekonomický, sociální a ekologický. Koncepce udržitelného rozvoje vychází z toho, že „rozvoj“, tedy vývoj kladným, žádoucím směrem, směrem k lepšímu stavu, je základním a všeobecně přijatým společenským cílem. Aby však mohl trvat bez závažných krizí do daleké budoucnosti, nesmí zanedbat žádný ze svých hlavních rozměrů.

Ekonomický rozměr udržitelnosti vychází z nutnosti zachovat při veškeré hospodářské činnosti základní kapitál a využívat jen vyprodukovaného zisku. To se týká nejen kapitálu vyrobeného, ale i kapitálu přírodního. Na přírodní zdroje lze nahlížet jako na různé typy přírodního kapitálu, který je třeba zachovat jak v jeho celkovém úhrnu (zásada tzv. slabé udržitelnosti), tak co do jednotlivých kritických elementů (zásada tzv. silné udržitelnosti).

Sociální rozměr udržitelnosti se týká jednak lidí jako jednotlivců, jednak společnosti. Lidský rozvoj znamená odstranění chudoby, zlepšování zdraví, delší průměrný věk, méně nemocí, ale také vzdělanost, slušné životní podmínky a bezpečnost. Společenský rozvoj se týká především institucí demokracie, zabezpečení lidských práv a svobod a spravedlivého společenského uspořádání.

Ekologický rozměr udržitelnosti poukazuje na to, že hospodářská činnost a celkový civilizační rozvoj se dějí v širším rámci přírodních podmínek. Lidé a jejich činnost jsou součástí biosféry a jsou plně závislí na přírodních zdrojích a stavu životního prostředí na planetě.

V současnosti je ekologický rozměr udržitelnosti studován především analýzou materiálových a energetických toků. V této analýze jsou propojeny socioekonomické procesy a ekosystémy takovým způsobem, který je možné využít v sociálních i přírodních vědách (Haberl et al., 2004). Teoretický základ této analýzy popisuje Suh (2005). Carpenter et al. (2001) studovali možnosti zavedení měřitelných ukazatelů takzvané resilience socioekologických systémů. Koncept resilience je úzce spjat s ekologickým rozměrem udržitelnosti a resilienci systému lze jiným slovem označit za odolnost systému.

Kuskova et al. (2008) studovali (na základě dostupných údajů ze sekundárních zdrojů z rakouské a rakousko-uherské monarchie, první československé republiky a poválečného Československa a České republiky) toky materiálu a energie od roku 1830 do roku 2000 a poukazují na změny, které byly v tomto sociálním metabolismu České republiky způsobeny jednotlivými společenskými a politickými změnami, z nichž poslední proběhla v roce 1989.

3.3. ENVIRONMENTÁLNÍ A PSYCHOSOCIÁLNÍ DOPADY

3.3.1. ENVIRONMENTÁLNÍ DOPADY

Environmentální dopady, neboli negativní vliv lidské činnosti na životní prostředí, jsou závažným problémem moderní a postmoderní společnosti. Tyto dopady se neomezují pouze na tu zemi, která je svojí průmyslovou, zemědělskou či těžební činností způsobila. Znečištěním může být postižena jiná země či celý svět (například v případě obsahu oxidu uhličitého CO₂ v ovzduší). Také může dojít k tomu, že škody na životním prostředí nesou až nástupnické státy země, která původně znečištění způsobila (příkladem jsou nástupnické státy Sovětského svazu).

Z důvodu své globální závažnosti bylo životní prostředí určeno sedmým (z osmi) Rozvojovým cílem tisíciletí (Millennium Development Goals, MDG), jejichž naplnění je jedním z hlavních cílů Organizace spojených národů (OSN). Splnění MDG má být dosaženo v r. 2015. Stav životního prostředí se pro jednotlivé země měří třemi ukazateli: pokrytím území státu lesním porostem, přístupem obyvatelstva k pitné vodě a emisemi CO₂. Každá ze složek životního prostředí (půda, voda, ovzduší) je měřena jedním ukazatelem.

V 90. letech minulého století se celosvětový průměr emisí CO₂ na obyvatele pohyboval od 2,2 do 2,5 tun za rok. Česká republika jakožto vyspělá země vykazuje přibližně stejné hodnoty od počátku 90. let: okolo 11 tun CO₂ na obyvatele za rok. Také ekonomicky nejvyspělejší země - EU-15 a Spojené státy vykazovaly v uplynulých letech setrvalý stav. Z rozvojových asijských zemí vykazují některé pokles této hodnoty způsobený náhlým rapidním poklesem průmyslové činnosti jako následku politických a ekonomických změn po rozpadu Sovětského svazu v r. 1991. Z tohoto hlediska vykazují například středoasijské země od počátku měření tohoto ukazatele stejný, či dokonce klesající stav.

Přestože ukazatel emise CO₂ na obyvatele za rok neroste v ekonomikách východoasijských tygrů (Čína, Vietnam) kvůli souběžnému růstu počtu obyvatel příliš strmě, v absolutních hodnotách - tunách CO₂ vypouštěných za rok do atmosféry - je tento nárůst dramatický. Z globálního hlediska je nejvíce alarmující rozvoj Číny. V roce 2006 se Čína stala největším emitentem CO₂, když předstihla USA o 8 procent. (Netherlands Environment Assessment Agency, 2008). Podle stejného zdroje vzrostly celkové emise Číny v roce 2006 o 8,7 % oproti předchozímu roku.

Oxid uhličitý, jakožto hlavní antropogenní skleníkový plyn, způsobuje vlivem skleníkového efektu celosvětové oteplování, které nemůže být omezeno pouze na tu zemi, která emise produkuje. Emise CO₂ jsou proto silné politikum na mezinárodní scéně.

Environmentální dopady lze kvantifikovat také pomocí jiných, dílčích i komplexních ukazatelů, než jsou ty spojené s emisemi CO₂, čili s průmyslem. V této dizertační práci je jako příklad komplexního indikátoru (složeného z více proměnných) použita ekologická stopa a jako příklad dílčího indikátoru (jednotlivé proměnné) emise CO₂ na obyvatele za rok.

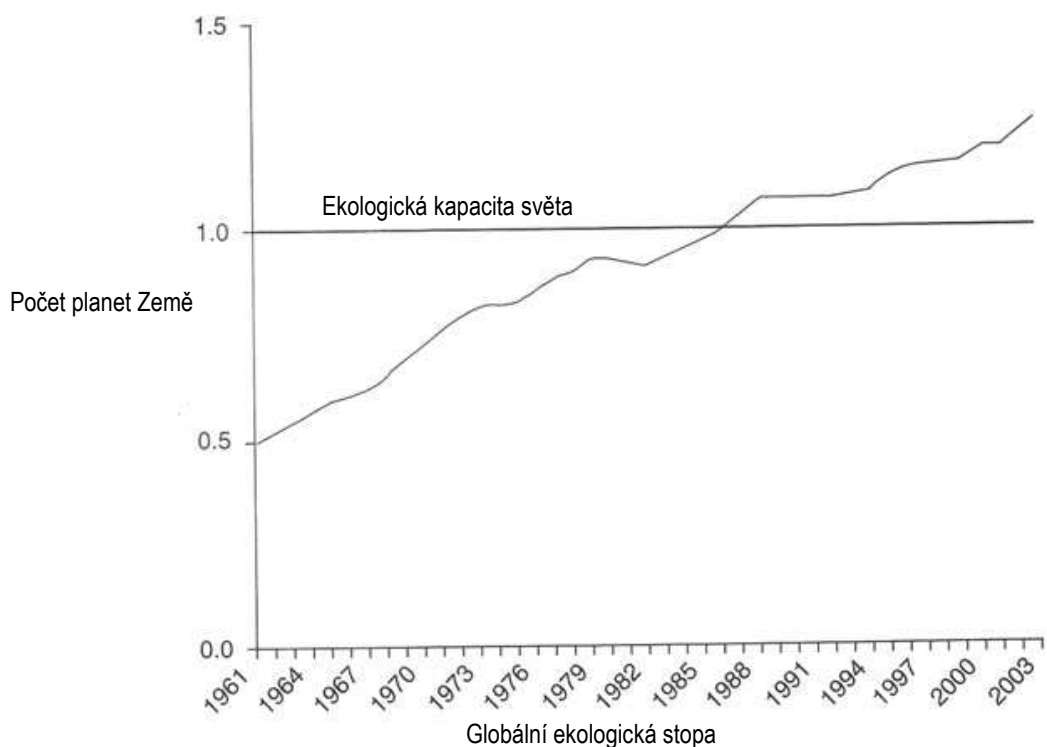
V současnosti jsou v odborné literatuře diskutovány tři názorové proudy environmentálních dopadů lidské činnosti na životní prostředí. Všechny tři - modernizace, politická ekonomie a především ekologie člověka (v orig. human ecology) - vycházejí ze západních myšlenkových tradic. Pojem ekologie člověka se objevuje ve 20. letech minulého století mezi sociology chicagské školy. Jejím myšlenkovým předchůdcem je již E. Dürkheim, který se na konci 19. století domníval, že vnitřní společenské síly ovlivňují diferenciaci společnosti v mnohem významnější míře než například odlišnosti klimatu a dalších přírodních podmínek (Keller, 1997). V průběhu 20. století však došlo k vyššímu nárůstu ovlivnění přírodního prostředí lidskou kulturou než za celou předchozí historii lidstva. Přestože Dürkheimovy myšlenky nemohly být ve své době inspirovány takovými environmentálními ohledy jako dnes (z důvodu pozdějších vědeckých poznatků a prokazatelných antropogenních změn na přírodě), jsou aktuální z důvodu požadování hodnotové reorientace směrem ke spotřebně méně náročnému způsobu života a k dobrovolné skromnosti.

Hlavní sociální a politické proměnné mohou antropogenní environmentální dopady zmírnit, nikoli je však zcela zdotat. Například York, Rosa a Dietz (2003) uvádějí, že proměnné významně ovlivňující hodnotu ekologické stopy jednotlivých zemí jsou podle teorie ekologie člověka tyto:

1. počet obyvatel (jednotný nárůst v počtu obyvatel vede k 0,98 % nárůstu hodnoty ekologické stopy),
2. věková struktura obyvatelstva (větší zastoupení obyvatel v produktivním věku mezi 15 a 65 lety zvyšuje ekologickou stopu),
3. zeměpisná šířka (země mírného klimatického pásma mají o 30 % a země chladného pásma o 40 % vyšší ekologickou stopu než země v tropech),
4. HDP na obyvatele (nárůst této proměnné vede k růstu ekologické stopy).

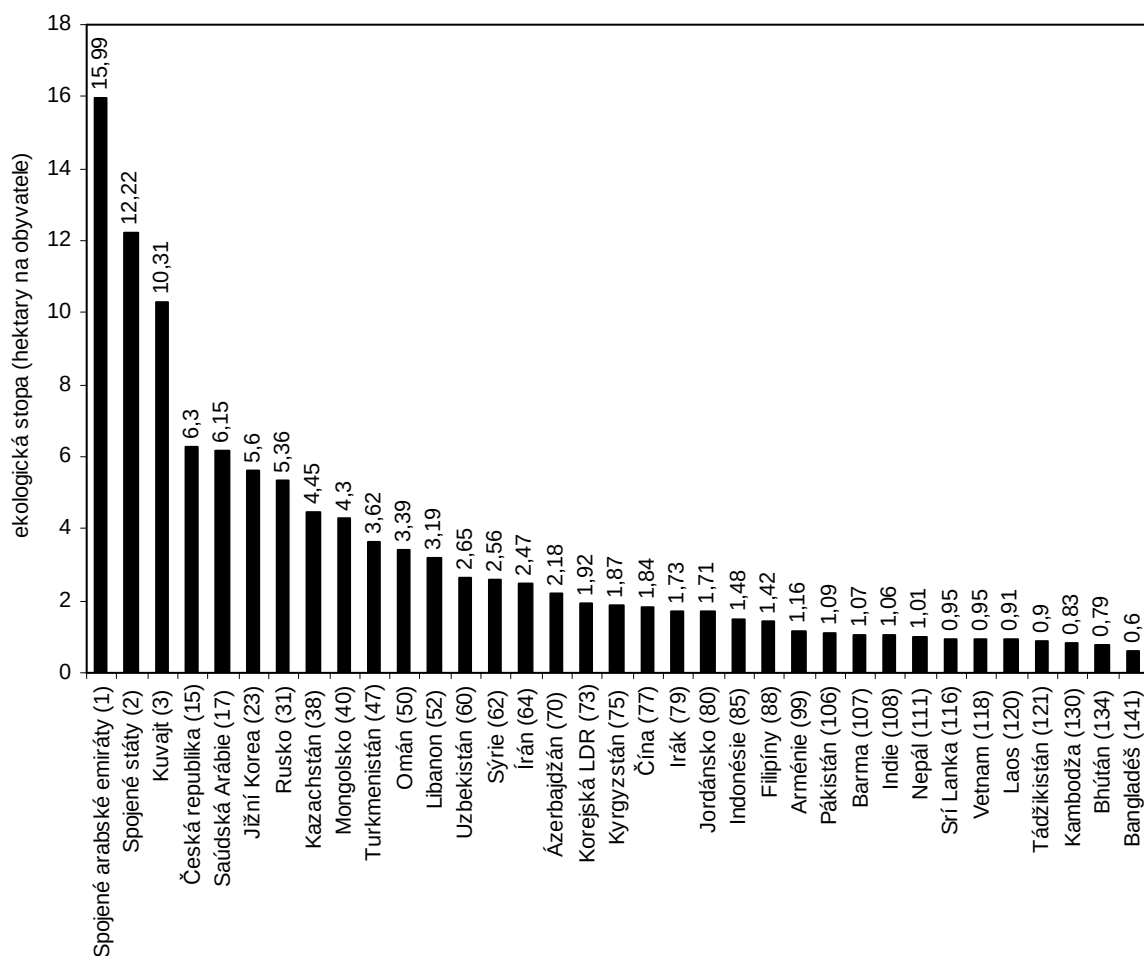
Ekologická stopa je komplexní indikátor environmentálních dopadů. Je to proměnná (v jednotkách hektar na obyvatele) potřebná k zajištění života (tj. k zajištění životního prostoru, přírodních zdrojů a odkladišť odpadů) průměrného obyvatele planety. Wackernagel et al. (1999) uvádějí, že plocha potřebná pro takovýto život průměrného obyvatele planety byla (vzhledem k počtu obyvatel planety v 90. letech) 2,1 hektarů, což je již méně, než je průměrná

hodnota ekologických stop způsobovaných dnes jednotlivými státy. Pouze státy s ekologickou stopou rovnou 2,1 hektarů na obyvatele nebo nižší způsobují globální ekologické dopady, které neohrožují z hlediska teorie ekologie člověka udržitelnost rozvoje pokud by byl růst celosvětové populace zastaven. Lze všeobecně konstatovat, že vyspělé země vykazují v průměru vyšší hodnoty ekologické stopy než rozvojové země. Obrázek 2 zobrazuje vývoj globální ekologické stopy v čase.

Obrázek 2. Vývoj hodnot ekologické stopy v čase. Zdroj: Bell (2009).

Podle údajů z roku 2000 (www.nationmaster.com/graph/env_eco_foo-environment-ecological-footprint, 2008) vykazují nejvyšší hodnoty ekologické stopy Spojené arabské emiráty (15,99 hektarů na obyvatele), Spojené státy (12,22) a Kuvajt (10,31) a nejnižší hodnoty Bangladéš (0,60), Namibie (0,66) a Sierra Leone (0,73), přičemž vážený průměr 141 států světa činí 3,1. Ekologické stopy rozvojových zemí Asie a pro porovnání dalších zemí zobrazuje obrázek 3.

Obrázek 3. Ekologická stopa vybraných zemí (v závorce pořadí ze 141 zemí). Vlastní zpracování grafu z dat www.nationmaster.com/graph/env_eco_foo-environment-ecological-footprint (2008).

Environmentální chování může v delším časovém horizontu snížit ekologickou stopu dané země, což je žádoucí. Z rozvojových zemí vykazovaly na konci 20. století vyšší environmentální dopady země Asie a arabského světa než země subsaharské Afriky.

Také York, Rosa a Dietz (2003) uvádějí, že z asijských zemí především země v oblasti Perského zálivu a také Střední Asie (kromě Tádžikistánu) způsobují vysoké environmentální dopady.

Přestože podle pozdějších doplňků k teorii postmaterialismu vzrůstá podpora pro ochranu prostředí, když je kvalita prostředí v zemi horší, nemusí to znamenat, že v zemích způsobujících vysoké environmentální dopady tato podpora roste. Látky ze znečišťující země

mohou negativně zapůsobit v jiné zemi (v prostoru i v čase), kde se teprve projeví podporou ochrany prostředí.

3.3.2. PSYCHOSOCIÁLNÍ DOPADY

Moderní průmysl a technologie vznikly ve vztahu k určitým sociálním institucím. Působení lidí na životní prostředí vychází ze sociálních předpokladů a má také výrazné sociální dopady (Giddens, 1999).

Poté, co společnost pomocí environmentálních dopadů poškodí životní prostředí nad určitou míru, mohou se objevit nové sociální jevy jakožto vlivy znečištěného životního prostředí na společnost. Tento vliv znečištěného životního prostředí na společnost probíhá především ve formě psychosociálních dopadů. Crighton et al. (2003) na případě Karakalpakstánu (autonomní republika Uzbekistánu u bývalého Aralského jezera) uvádějí, že vystavení člověka znečištění všech složek prostředí může ovlivnit nejen fyziologické zdraví jedince, ale také jeho psychosociální zdraví. Nejprve se tento proces projeví v takzvaném environmentálním stresu (Baum et al., 1982). Projevy znečištění - stresory - ohrožují pocit zdraví a samotnou existenci lidského organismu a organismus na tyto hrozby odpovídá. Reakce na tento stres zahrnuje symptomy jako strach, úzkost, hněv a další. Tyto symptomy následně způsobují nové sociální jevy, především emigraci environmentálních uprchlíků.

Crighton et al. (2003) dále zjistili statisticky významné rozdíly v emocionální úzkosti mezi muži a ženami (ženy více). Stejně tak byla zjištěna rozdílná emocionální úzkost v etnicitě (zde konkrétně mezi Karakalpaky, Uzbeky a Turkmeny).

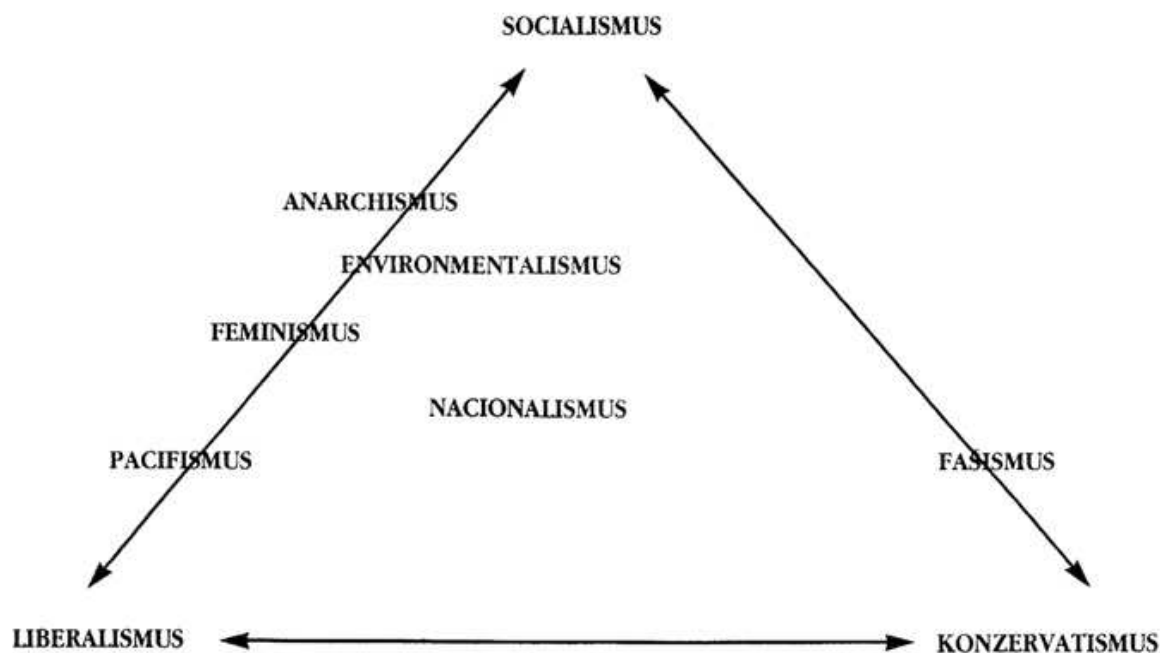
3.4. ENVIRONMENTALISMUS JAKO POLITICKÁ IDEOLOGIE

Environmentalismus se jako politická teorie etabloval počátkem 60. let 20. století. Jedná se o politickou ideologii, jejíž program je zaměřen na ochranu životního prostředí, které bylo podle názorů stoupenců této ideologie devastováno tehdejším západním životním trendem blahobytu a nadbytku. V 60. letech se objevují první ekologické nátlakové skupiny, jako Greenpeace, Friends of the Earth a v průběhu 80. let vnikají v mnoha evropských zemích politické strany s hlavní ideou environmentalismu. Zařazení environmentalismu mezi ostatní ideologie modernity je zobrazeno na obrázku 4.

Z dlouhodobého ekonomického hlediska je environmentalismus výhodný, protože nynější investice do ochrany životního prostředí se dlouhodobě vyplatí. Na druhou stranu může být krátkodobě nevýhodný a to z prostého důvodu – ekologické materiály bývají obvykle těžko dostupnější a tedy také dražší než „běžné“ materiály. Státní politika vedená v

duchu environmentalismu bývá daleko náročnější na finance, než politika vedená bez ohledu na životní prostředí, což v mnohých případech nahrává proti environmentalismu.

Ve vyspělých zemích světa jsou více či méně začleňovány environmentální principy do společenských a hospodářských struktur a mechanismů, což poukazuje na důležitost environmentalismu nejen jako politické ideologie, ale i jako důležitého společenského konsensu (Potůček, 2003).

Obrázek 4. Vztah environmentalismu k ostatním ideologiím modernity. Zdroj: Krejčí (1997).

Od 60. let 20. století environmentalismus formuluje také vlastní náhled na mezinárodní politiku. Základem environmentálního náhledu na mezinárodní politiku je holistická představa světa jako celku, zpravidla jako přírodního organismu - „vesmírná loď Země“. Planetární ekologické procesy jsou chápány jako priorita, která musí předcházet jakémukoliv politickému rozhodování a jednání - tedy i mezinárodní politice (Krejčí, 1997). James Lovelock silně ovlivnil environmentální ideologii hypotézou GAIA, která chápe Zemi jako seberegulující celek, jako živou bytost (Lovelock, 1993; Librová, 2010). Idea Matky Země, v níž ožily kameny, řeky i hory i samotná Země, formuje nový vztah člověka a přírody (Krejčí, 1997).

V současné době jsou environmentálními a psychosociálními dopady postiženy více rozvojové země než vyspělé. Přesto je environmentalistická politická ideologie rozšířená

především v okruhu západní civilizace a informace o ekologických katastrofách rozvojových zemí bývají často používány jako prostředek politické argumentace environmentálních stran. Občané vyspělých zemí jsou těmito politickými diskurzy varováni před možnými ekologickými škodami, ke kterým by mohlo dojít bez podílu environmentalistů na moci a bez patřičné legislativy. Zároveň dochází ke spojování environmentalismu a demokracie a tím k argumentaci proti často autoritativním režimům rozvojových zemí, jejichž nepříznivá environmentální situace může být s typem tamního režimu spojována.

3.4.1. POLITICKÉ SMĚRY MODERNITY VE STŘETU S VÝZVAMI POSTMODERNÍ SPOLEČNOSTI

Podle Kellera (1997) navazujícího na myšlenky Ulricha Becka nebyly tradiční politické strany modernity schopny rozpoznat environmentální problémy současnosti. Stále žijí mentalitou jednoduché modernity a řídí se svými starými ideologiemi, které se o nové otázky postmoderní společnosti nezajímají. Klasické politické strany chtějí stále organizovat veřejný život, ale přitom si nepovšimly, že i bez nich jsou dnes všechny tyto nové skupiny (mezi něž se řadí environmentální občanské iniciativy) zorganizovány. Celá oblast ekologických problémů byla politicky tematizována nikoli zásluhou těchto klasických politických stran, nýbrž především skrze environmentální občanské iniciativy. Právě ony prosazují starost o ohrožené prostředí dokonce i proti vůli etablovaných politických stran. Ekonomické subjekty a státní moc v lepším případě pouze druhotně reagují na impulzy přicházející z občanské společnosti.

V 70. a 80. letech se stále více ukazovalo, že ekologické problémy (ale také problémy nezaměstnanosti či otázka chybějících financí na sociální zabezpečení) mohou být stěží adekvátně řešeny politickými mechanismy, které v průběhu vývoje moderní společnosti vznikly pro řešení problémů zcela jiných.

Občanské iniciativy zaplňují v současné společnosti prostor politického vakua otevřený ve výrazné míře právě ekologickými problémy. Jsou pružnější, úspornější a pohyblivější než staré politické subjekty. Nemají stálé centrum, trvalé kompetence a často ani homogenní představy o svých cílech. Vybíjejí tlak na uspořádání společnosti odzola, tedy proti zásahům elit.

Politické vakuum, které se snaží environmentalisté (a také další skupiny jako například obhájci lidských práv či práv zvířat) zaplnit, láká ovšem i jiné síly. Usilují o něj také stoupenci rasismu, nacionalismu, fašismu a podobných směrů.

Ekologická otázka může do budoucna jedině sílit. To proto, že otázka tematizuje stále důrazněji ústřední problém moderní společnosti - problém systémově podmíněného a právně

legalizovaného a politicky zneviditelňovaného porušování základního lidského práva, práva na život a záchovalost občana.

Ohrožování a poškozování přírody se netýká pouze přírody či lidského zdraví. Ve svých dopadech ohrožuje také vlastnické vztahy a pracovní příležitosti, poškozují kapitál podnikatelů stejně tak jako zájmy národních států i hospodářské předpoklady prosperity celých odvětví a regionů. Produkuje nové a nebezpečné mezinárodní nerovnosti. K ekonomickým, sociálním a politickým důsledkům (přímo či zprostředkovaně vztaženým k environmentálním rizikům) patří hroucení trhů, znehodnocování kapitálu, byrokratickou kontrolu rozhodování firem, mamutí náklady a soudní spory.

3.4.2. NÁSTROJE POLITIKY ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ

Environmentální politiky vyspělých zemí využívají různé strategie k zajištění ochrany životního prostředí. Nástroje politiky životního prostředí se podle kategorizace OECD člení na:

- normativní nástroje (licence, povolení, imisní a emisní limity znečištění, výrobní a výrobní standardy)
- ekonomické nástroje (poplatky, daně, obchodovatelná emisní povolení, obchodovatelné limity, environmentální podpory, zálohové systémy, platby za čerpání přírodních zdrojů)
- platební povinnosti a kompenzace škod (pravidla pro platební povinnost, kompenzační fondy, povinné pojištění, rozšířená odpovědnost producenta)
- vzdělávání a informace (vzdělávací kampaně pro širokou veřejnost, šíření technických informací, zveřejňování sankčních postihů)
- dobrovolné nástroje environmentální politiky

Tyto nástroje politik nejčastěji působí ve formě tzv. „nástrojového mixu“, tj. v komplexu s dalšími přímými i nepřímými nástroji vládní regulace.

Strategie přímé regulace využívají především normativní nástroje. Ekonomické nástroje, které jsou zařazeny do strategií nepřímé regulace jsou založeny na nepřímém ovlivňování chování subjektů poškozujících životní prostředí. V posledním desetiletí se dostává do popředí v aplikaci nástrojů strategie prevence (Ritschelová, 2006).

3.4.3. POLITIKA ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ EVROPSKÉ UNIE

Evropská unie, jakožto společenství vyspělých států západní civilizace, začleňovala environmentalistické ideje do svých politik postupně, a to v závislosti na 2 faktorech: postupující míře integrace států a postupujícím nárůstu významu environmentalismu v politické oblasti života obyvatel jejích členských států.

V obecné rovině lze rozlišit 2 základní typy politik EU: společné politiky a komunitární politiky. Společné politiky se vztahují k oblastem, ve kterých členské státy zcela delegovaly své pravomoci na institucionální orgány Evropské unie. Těmito orgány jsou Evropská rada, Rada Evropské unie (Rada ministrů), Evropská komise, Evropský parlament, Evropský soudní dvůr, Účetní dvůr a poradní orgány EU).

Komunitární (koordinované) politiky se provádějí v oblastech, kde členské státy přenesly svou působnost na orgány Evropské unie jen částečně. Mezi koordinované politiky patří především:

- jednotný vnitřní trh: volný pohyb osob, služeb, kapitálu a zboží
- regionální politika
- ochrana spotřebitele
- ochrana životního prostředí
- energetická politika
- podpora výzkumu a technologického vývoje

Z hlediska rozdělení kompetencí a pravomocí mezi EU a členské státy lze hovořit o 4 oblastech:

- 1) V oblastech s tzv. výlučnými kompetencemi má EU *de facto* „monopol“ na tvorbu pravidel. Členské země zde mohou přijímat rozhodnutí jen s povolením EU. Jde především o oblast společných politik a část problematiky vnitřního trhu.
- 2) V oblastech s tzv. sdílenými kompetencemi mohou členské země vydávat vlastní legislativu tehdy, pokud neexistuje společná evropská úprava. Do těchto oblastí patří například oblast čtyř svobod vnitřního trhu, zemědělství a rybolov, doprava, sociální politika, ochrana životního prostředí, hospodářská soutěž, ochrana spotřebitele, politika na podporu hospodářské a sociální soudržnosti a vízová, přistěhovalecká a daňová politika.
- 3) Doplnující kompetence má EU v oblastech, kde svou činností podporuje politiku jednotlivých členských zemí. I když EU v některých oblastech s doplňujícími

kompetencemi působí velmi aktivně, jádro pravomoci zde zůstává v rukou národních vlád. Do této kategorie patří například hospodářská politika, zaměstnanost, vzdělání, věda a výzkum, ochrana veřejného zdraví, kultura či celní spolupráce.

- 4) Ostatní oblasti zůstávají zcela v kompetenci členských států. Evropská unie v nich nemá právo přijímat rozhodnutí. Členské státy například samy rozhodují o své vnitřní organizaci, systému veřejné správy, organizaci svých bezpečnostních složek, justice, zdravotnictví, výši mezd atd.

V environmentální oblasti působí orgány Evropské unie, specializované evropské agentury, další mezinárodní organizace a zájmová sdružení a nezávislé lobbistické skupiny. Jejich činnost je rozvedena dále v textu.

Orgány Evropské unie

Z orgánů EU mají v environmentální oblasti hlavní úlohu *Rada EU*, někdy také nazývaná Rada ministrů. Reprezentuje členské státy a má rozsáhlé zákonodárné a výkonné pravomoci. Každá členská země je v ní zastoupena na ministerské úrovni. Vzhledem k širokému rozsahu oblastí, za něž je Rada zodpovědná, jsou svolávány sektorové rady ministrů. Sektorová rada pro životní prostředí, složená z ministrů pro životní prostředí členských států, která přijímá legislativní návrhy předkládané Radě ministrů, zasedá cca pětkrát do roka.

Generální ředitelství pro životní prostředí navrhuje nové environmentální předpisy. Ty jsou následně odsouhlaseny a v praxi vykonávány členskými státy. Předtím, než Generální ředitelství pro životní prostředí přijde s návrhem legislativy, vyjednává a diskutuje se zástupci vlád, nevládními environmentálními organizacemi a zájmovými organizacemi. Členský stát má ve fázi přípravy podpisu pouze poradní funkci. Ředitelství monitoruje, jak členské státy převádí směrnice EU do své národní legislativy a zároveň zaručuje, aby byla legislativa členskými státy řádně použita.

Evropský parlament disponuje v oblasti životního prostředí pravomocí spolurozhodování, na základě níž se s Radou podílí na rozhodování o legislativě. V rámci Parlamentu působí Výbor pro životní prostředí, ochranu spotřebitelů a veřejné zdraví.

Evropský soudní dvůr je nejvyšší instancí práva EU. Jeho hlavním úkolem je dohlížet na dodržování práva při výkladu a provádění základních smluv. Nese dále odpovědnost za jednotnost výkladu a aplikace práva EU, kontroluje legitimitu rozhodování Rady EU a Evropské komise a rozhoduje o podáních a dotazech z oblasti práva EU, které vznášejí soudy členských států (Ritschelová, 2006).

Specializované evropské agentury

Mezi ně patří *Evropská agentura pro životní prostředí* (její činnost je zaměřena na poskytování informací EU i členským státům, které umožňují přijímat nezbytná opatření na ochranu životního prostředí, hodnotit jejich realizaci, zajišťovat dobrou informovanost veřejnosti o stavu životního prostředí a přijímat vědecky podložená technická řešení) a *Regionální environmentální centrum pro střední a východní Evropu* (Ritschelová, 2006).

Další mezinárodní organizace

Do této skupiny patří *Evropská hospodářská komise, Komise pro politiku životního prostředí* a *Rada Evropy*. Činnost Evropské hospodářské komise OSN se zaměřuje na mezivládní setkání, na kterých jsou řešeny otázky znečišťování vody, hodnocení vlivu na životní prostředí, účasti veřejnosti apod. Také jsou zde vyjednávány mezinárodní dohody a protokoly zaměřené na ochranu životního prostředí.

Komise pro politiku životního prostředí usměrňuje zaměření politik životního prostředí, připravuje setkání ministrů, navrhuje mezinárodní environmentální právo a podporuje mezinárodní iniciativy.

V Radě Evropy byla v oblasti životního prostředí uzavřena Úmluva o ochraně evropské fauny a flóry a přírodních stanovišť, Evropská úmluva o krajině a Celoevropská strategie biologické a krajinné rozmanitosti (Ritschelová, 2006).

Zájmová sdružení a nezávislé lobbistické skupiny

Při formulaci evropských standardů ochrany životního prostředí hrají velmi významnou roli zájmová sdružení zastupující environmentální nevládní organizace (mezi nejvýznamnější patří European Environmental Bureau, Greenpeace International, World Wide Fund for Nature, Climate Network Europe či Birdlife International) i průmyslové výrobce (především Evropské sdružení automobilového průmyslu, Evropská rada chemického průmyslu či Evropské sdružení petrochemického průmyslu) (Ritschelová, 2006).

3.5. REGIONÁLNÍ ROZVOJ V ENVIRONMENTÁLNÍ OBLASTI V ČESKÉ REPUBLICE

Po vstupu České republiky do Evropské unie mohou subjekty čerpat finanční prostředky za účelem regionálního rozvoje z fondů Evropské unie. Členství v Evropské unii tak především bývalým socialistickým státům nabízí možnosti takových finančních zdrojů, které nejsou

dostupné pro ty postsocialistické země, které z nejrůznějších důvodů (politické, kulturně-historické, geografické-nenacházejí se v Evropě) do Evropské unie (zatím) přijaty nebyly.

Oproti rozvojovým postsocialistickým asijským zemím mají Česká republika a ostatní středo- a východoevropské země (členové EU) řadu výhod, které jim přináší členství v EU. V teoretické rovině lze za určitou kompenzaci této výhody považovat fakt, že členské státy EU vydávají prostředky na rozvojovou pomoc chudším zemím.

Pro rozvoj venkovských oblastí ČR v environmentální sféře je významný přístup LEADER (Hudečková a Lošťák, 2008).

3.5.1. STRATEGIE REGIONÁLNÍHO ROZVOJE ČESKÉ REPUBLIKY

Základním dokumentem regionální politiky České republiky na úrovni státu je Strategie regionálního rozvoje v gesci Ministerstva pro místní rozvoj České republiky (Zásady regionální politiky ČR, 2009), která obsahuje zejména:

- analýzu stavu regionálního rozvoje
- charakteristiku silných a slabých stránek v rozvoji jednotlivých krajů a okresů
- strategické cíle regionálního rozvoje v ČR
- vymezení státem podporovaných regionů
- doporučení dotčeným ústředním správním úřadům a krajům pro zaměření rozvoje odvětví spadajících do jejich působnosti

Dokument Zásady regionální politiky ČR (2009) mimo jiné uvádí, že strategie regionálního rozvoje ČR navazuje na „Strategii udržitelného rozvoje České republiky“ (usnesení vlády ČR č. 1242/2004), která představuje dlouhodobý rámec pro udržení základních civilizačních hodnot a kvality života společnosti a východisko pro zpracování dalších dokumentů koncepčního charakteru. Cíle a nástroje Strategie udržitelného rozvoje směřují k omezování nerovnováhy ve vzájemných vztazích mezi ekonomickým, environmentálním a sociálním pilířem udržitelnosti. Strategie regionálního rozvoje ČR také ve svém pojetí respektuje cíle regionální politiky Evropské unie a předpokládá maximální míru využití všech možností, které České republice z členství v Evropské unii vyplývají.

V oficiálních materiálech se objevují pojmy, jejichž význam je zde uveden:

Regionálním rozvojem se rozumí růst socioekonomického a environmentálního potenciálu a konkurenceschopnosti regionů vedoucí ke zvyšování životní úrovně a kvality života jejich obyvatel. V tomto ohledu jde o dynamický a vyvážený rozvoj regionální

struktury příslušného územního celku a jeho částí a odstraňování popřípadě zmírňování regionálních disparit.

Regionálními disparitami se rozumí rozdíly v úrovni hospodářského, environmentálního a sociálního rozvoje regionů v míře, která je celospolečensky uznána za nežádoucí. Za regionální disparity nelze např. považovat rozdíly vyplývající z rozmanitosti podmínek jednotlivých regionů a z nich vyplývající rozdíly v kvalitě života např. v městských nebo venkovských oblastech, kde se výhody a nevýhody navzájem vyvažují.

Regionální politika představuje soubor intervencí, zaměřených podle konkrétní situace státu a jeho regionů a podle očekávaných vývojových tendencí na podporu opatření vedoucích k růstu ekonomických aktivit a k rozvoji infrastruktury. Základní podmínkou je jasné definování priorit a koncentrace prostředků na tyto priority.

Základními úrovněmi v regionálním rozvoji a realizaci regionální politiky ČR jsou:

- regiony soudržnosti (NUTS 2) – statistické oblasti,
- kraje (NUTS 3) – vyšší územní samosprávné celky,
- okresy – regionální jednotky pro stanovení regionů se soustředěnou podporou státu,
- správní obvody obcí s rozšířenou působností – správní okrsky,
- obce – obecní a městské úřady.

Podle Zásad regionální politiky ČR (2009) vychází Strategie regionálního rozvoje z naplnění pěti hlavních principů:

- 1) **Solidarita** - výchozím principem je solidarita silných se slabšími a znevýhodněnými regiony. Solidarita a její efekty jsou mimoekonomickou kategorií, přerozdělované zdroje jsou však reálným nákladem. Proto musejí přinášet kladné hospodářské efekty nejen podporovaným, ale i poskytovatelům podpory, byť třeba až v delší časové perspektivě.
- 2) **Soudržnost** - nejdůležitějším efektem solidarity je posilování soudržnosti celého území státu. Ta je podmíněna rovnými příležitostmi k rozvoji všech územních celků, tedy vyrovnáváním nefunkčních regionálních disparit. Základem takto pojaté soudržnosti je dobudování odpovídající dopravní, technické, environmentální, správní, sociální, vzdělávací, informační a další infrastruktury v jednotlivých regionech.
- 3) **Růst** - jedním z předpokladů úspěšné regionální politiky je dynamický a environmentální udržitelný hospodářský růst a růst kvality života obyvatel České

republiky. Je totiž nejen podmínkou rychlého odstraňování bariér, ale zároveň předpokladem plného využívání potenciálu regionů.

- 4) Konkurenceschopnost - prorůstově orientovaná regionální politika se přitom soustřeďuje na posilování konkurenceschopnosti jednotlivých regionů a oblastí. Podporuje využívání pozitivně působících komparativních výhod v regionech.
- 5) Udržitelnost - regionální politika vychází z principu udržitelného rozvoje, který představuje vyvážený vztah ekonomické, sociální a environmentální složky regionálního rozvoje.

3.5.2. TEMATICKÝ OPERAČNÍ PROGRAM ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ

V letech 2007 – 2013 je v České republice využíváno 8 tematických operačních programů (OP) Evropské unie s celkovou přidělenou částkou 21,23 miliard eur (www.strukturalni-fondy.cz/getdoc/f9317e66-a22a-48e2-8238-f20ae93b4c6d/OP-Zivotni-prostredi):

- OP Doprava
- OP Životní prostředí
- OP Podnikání a inovace
- OP Výzkum a vývoj pro inovace
- OP Lidské zdroje a zaměstnanost
- OP Vzdělávání pro konkurenceschopnost
- Integrovaný operační program
- OP Technická pomoc

V environmentální oblasti hraje nejdůležitější roli operační program Životní prostředí. Operační program Životní prostředí (OPŽP) je z hlediska objemu finančních prostředků druhým největším českým operačním programem - z fondů EU je pro něj vyčleněno 4,92 miliardy eur, což činí přibližně 18,4 % veškerých prostředků určených z fondů EU pro Českou republiku. Z českých veřejných zdrojů má být navíc financování programu navýšeno o dalších 0,87 miliardy eur.

OP Životní prostředí obsahuje 8 prioritních os rozdělujících operační program na logické celky, a ty jsou dále konkretizovány prostřednictvím tzv. oblastí podpor, případně ještě podoblastí podpor, které vymezují, jaké typy projektů mohou být v rámci příslušné prioritní osy podpořeny.

Osa 1 - zlepšování vodohospodářské infrastruktury a snižování rizika povodní (na tuto osu je vyčleněno 1,99 miliardy eur, tj. 40,4 % OPŽP). Použití: například výstavba, rekonstrukce či intenzifikace čistíren odpadních vod a stokových systémů, úpraven vody, rozvodných sítí pitné vody, budování systémů komplexního sledování, zjišťování a hodnocení stavu jakosti a množství povrchových a podzemních vod, výstavba poldrů, úpravy koryt řek apod.

Osa 2 - zlepšování kvality ovzduší a snižování emisí (na tuto osu je vyčleněno 0,63 miliardy eur, tj. 12,9 % OPŽP). Použití: například rekonstrukce a pořízení spalovacích zdrojů pro snížení spotřeby a omezení emisí, pořízení spalovacích zařízení se značkou ekologicky šetrný výrobek, výsadba a regenerace izolační zeleně oddělující obytnou zástavbu od průmyslových staveb či komerčních areálů nebo frekventovaných dopravních koridorů, snižování tepelných ztrát rodinných a bytových domů, opatření na zdrojích vedoucích k odstranění či snížení emisí těkavých organických látek do ovzduší formou přechodu na vodou ředitelné barvy, instalace katalytických či termooxidačních jednotek apod.

Osa 3 - udržitelné využívání zdrojů energie (na tuto osu je vyčleněno 0,67 miliardy eur, tj. 13,7 % OPŽP). Použití: například instalace větrných elektráren, aplikace technologií na využití odpadního tepla, zateplovací systémy budov, výstavba a rekonstrukce centrálních a blokových kotelen, instalace obnovitelných zdrojů energie (zejména pro vytápění a přípravu teplé vody) typu solárních systémů, kotle na biomasu, tepelná čerpadla apod.

Osa 4 - zkvalitnění nakládání s odpady a odstraňování starých ekologických zátěží (na tuto osu je vyčleněno 0,78 miliardy eur, tj. 15,8 % OPŽP). Použití: například budování systémů odděleného sběru odpadů, budování zařízení na využívání odpadů, zejména na třídění, úpravu a recyklaci odpadů, rekultivace starých skládek, sanace vážně kontaminovaných lokalit apod.

Osa 5 - omezování průmyslového znečištění a snižování environmentálních rizik (na tuto osu je vyčleněno 0,06 miliardy eur, tj. 1,2 % OPŽP). Použití: například zpřístupňování informací o životním prostředí uživatelům Internetu, infrastruktura pro program REACH, budování infrastruktury pro institucionální zázemí výzkumu nejlepších dostupných technik apod.

Poznámka: REACH je legislativní norma EU týkající se chemikálií a jejich bezpečného používání. Název je zkratkou z anglického Registration, Evaluation, Authorisation and Restriction of Chemical substances. Cílem programu REACH je zlepšit ochranu lidského zdraví a životního prostředí pomocí lepší a včasější identifikace podstatných vlastností

chemických látek. Stejně tak by měl podporovat schopnost inovací a konkurenční schopnost chemického průmyslu v Evropské unii

(ec.europa.eu/environment/chemicals/reach/reach_intro.htm).

Osa 6 - zlepšování stavu přírody a krajiny (na tuto osu je vyčleněno 0,60 miliardy eur, tj. 12,2 % OPŽP). Použití: například opatření k uchování a zvyšování početnosti druhů, obnova a výstavba návštěvnické infrastruktury ve zvláště chráněných územích, ptačích oblastech, evropsky významných lokalitách, přírodních parcích a geoparcích, opatření spojená s implementací soustavy Natura 2000, výsadba a obnova remízů, alejí, soliterních stromů, větrolamů, zvyšování retenční schopnosti krajiny, zakládání a revitalizace významné sídelní zeleně, stabilizace nebo sanace sesuvů a skalních masivů apod.

Poznámka: Natura 2000 je soustava území chránících nejvíce ohrožené druhy rostlin, živočichů a přírodní stanoviště (např. rašeliniště, skalní step, horskou smrčinu apod.) na území EU. Vytvoření soustavy chráněných území Natura 2000 vyplývá ze směrnic EU (směrnice o ptácích a směrnice o stanovištích). Soustava Natura 2000 je vytvářena po celé Evropě a zahrnuje ta území, která jsou významná z celoevropského pohledu. Hlavním cílem soustavy Natura 2000 je zajistit příznivý stav vybraných druhů rostlin a živočichů a zachování nejvhodnějších přírodních území v Evropské unii (www.cpkp.cz/evropskyobcan/manual/natura.htm).

Osa 7 - rozvoj infrastruktury pro environmentální vzdělávání, poradenství a osvětu (na tuto osu je vyčleněno 0,04 miliardy eur, tj. 0,9 % OPŽP). Použití: například nákup, rekonstrukce, výstavba a technické vybavení objektů za účelem vzniku nových center a poraden, tvorba environmentálních osvětových, informačních a odborných materiálů a vzdělávacích a metodických pomůcek apod.

Osa 8 - Technická pomoc (na tuto osu je vyčleněno 0,14 miliardy eur, tj. 2,9 % OPŽP). Použití: financování aktivit spojených s řízením programu, např. platy pracovníků zapojených do řízení OPŽP, výběr projektů, monitoring projektů a programu, zpracování studií a analýz, publicita programu, podpora schopnosti potenciálních příjemců čerpat finanční prostředky z programu apod. (www.strukturalni-fondy.cz/getdoc/f9317e66-a22a-48e2-8238-f20ae93b4c6d/OP-Zivotni-prostredi).

3.6. ENVIRONMENTÁLNÍ ROZVOJOVÁ POMOC

3.6.1. KONCEPTY ROZVOJOVÝCH ZEMÍ

V současnosti je k dispozici řada klasifikací rozvojových zemí, vycházejících především z agentur OSN (United Nations Development Programme - UNDP, apod.) a Světové banky.

Považuje-li se příslušná země za rozvojovou, patří automaticky do geografické sféry označované jako „třetí svět.“ Tento termín byl v minulosti často používán a mohlo by se zdát, že rozlišování původních tří hospodářsko-politických makrosfér dnes již ztrácí (zejména s ohledem na expanzi Evropské unie, globalizační dopady a změny v prostorových proporcích světového hospodářského potenciálu), svůj původní smysl. Takovýto úsudek by odrážel zběžné hodnocení především mezinárodně politických změn, avšak opomíjel by reálná hospodářská hlediska, o která se původní rozlišování rovněž opíralo.

Zařazení do třetího světa však samo o sobě neznamená, že jde nutně o zemi „rozvojovou“. Znamená to, že příslušné země nepatří mezi země kontinuálně si udržující vysokou hospodářskou úroveň a výkonnost i těmito atributům odpovídající politické uspořádání (první skupina), ani mezi země, které podstoupily či podstupují transformační procesy ve smyslu nahrazování dřívějšího (na mocenském monopolu a centrálně řízeném hospodářství založeného) systému přirozeným, tržní vztahy využívajícím ekonomickým prostředím s politickou pluralitou (představující skupinu druhou).

Vymezení tří základních soustav zemí včetně třetího světa, které má původ v dnes již hlubší minulosti, není anachronismem. Pro identifikaci „rozvojových“ zemí jsou však potřebná více specifická kritéria.

Pojem „rozvojové země“ se především z politických důvodů již od 60. let v odborných i veřejných dokumentech preferuje vůči méně přijatým termínům jako „nerozvinutý“, „zaostávající“ či „méně rozvinutý“. V současnosti je obecně akceptovaný, i pokud jde o formální označování v oficiálních dokumentech (Macháček et al., 2006).

Zařazení do kategorie třetí svět je závislé na volbě identifikačních znaků. Jako výchozí hledisko se uplatňuje relativní ekonomický výkon, tedy hrubý domácí produkt (či důchod) na obyvatele. Ani v tomto základním aspektu není přístup zcela jednotný. U některých autorů se lze setkat i s velmi obecným vymezením, že jde například o zemi „... v níž je národní důchod na obyvatele mnohem nižší než v rozvinuté zemi“, jak uvádí Samuelson, kterého citují Macháček et al. (2006). K relativnímu ekonomickému výkonu (který pro klasifikaci zemí používá Světová banka) se při vymezování rozvojových zemí připojují hodnoty Indexu lidského rozvoje (Human Development Index, HDI) z výsledků analýzy vývoje životních podmínek obsažených ve Zprávě o lidském rozvoji (Human Development Report), zpracovávané každoročně týmem expertů pro UNDP.

Index lidské rozvoje představuje jeden z pokusů, jak vyjádřit kvalitu lidského života. Je vypočítáván na základě 3 kategorií faktů: lidské zdraví, úroveň vzdělanosti a hmotná životní úroveň. HDI je počítán pro 179 členských států OSN. Není počítán pro Afghánistán,

Andorru, Irák, Kiribati, KLDLR, Lichtenštejnsko, Marshallovy ostrovy, Federativní státy Mikronésie, Monako, Nauru, Palau, San Marino, Somálsko, Tuvalu a Zimbabwe.

Vlastní konstrukce HDI prošla určitým vývojem, jeho 3 základní složky však zůstaly nezměněny. Lidské zdraví je vyjadřováno jako průměrná očekávaná délka života při narození, protože tento demografický ukazatel v sobě nejlépe zahrnuje všechny negativní i pozitivní vlivy, které lidské zdraví ovlivňují. Úroveň vzdělanosti se stanovuje jako podíl gramotného obyvatelstva a jako kombinovaný podíl populace z příslušné věkové skupiny navštěvující školy prvního, druhého a třetího stupně. Hmotná životní úroveň je vyjádřena jako HDP na obyvatele v **USD**, který je přepočítáván na paritu kupní síly. Pro složky HDI platí následující vztah (příčemž minimální a maximální hodnoty jsou stanovené konstanty):

$$HDI_i = (\text{aktuální hodnota} - \text{minimální hodnota}) / (\text{maximální hodnota} - \text{minimální hodnota}) \quad (1)$$

Určitou výjimku představuje hrubý domácí produkt, u kterého se předpokládá, že od určité výše příjmu již není jeho velikost kriticky důležitá, a proto se vychází z logaritmované hodnoty. Pro HDP tedy platí:

$$HDI_i = (\log \text{ aktuální hodnoty} - \log \text{ minimální hodnoty}) / (\log \text{ maximální hodnoty} - \log \text{ minimální hodnoty}) \quad (2)$$

Celkový HDI se počítá jako průměr jeho 3 složek. V případě úrovně vzdělanosti je gramotnosti přiřazena dvoutřetinová váha a kombinované školní docházce váha jednotřetinová.

Index lidského rozvoje nabývá hodnot mezi 0 a 1, přičemž nejvyšší hodnota je přiřčena nejvyspělejšímu státu. Tabulka 3 zobrazuje hodnoty HDI a související údaje pro vybrané státy světa. Na základě hodnot HDI se státy dělí do 3 skupin (Index lidského rozvoje, 2009):

- státy s vysokou úrovní lidského rozvoje ($HDI \geq 0,8$)
- státy se střední úrovní lidského rozvoje ($HDI = 0,5$ až $0,799$)
- státy s nízkou úrovní lidského rozvoje ($HDI < 0,5$)

pořadí	stát	A	B	C	D
1	Island	0,968	81,6	..	35814
2	Norsko	0,968	79,9	..	51862
3	Kanada	0,967	80,4	..	36687
4	Austrálie	0,965	81	..	33035
5	Irsko	0,96	78,6	..	40823
6	Nizozemí	0,958	79,4	..	36099
7	Švédsko	0,958	80,7	..	34056
8	Japonsko	0,956	82,4	..	31951
9	Lucembursko	0,956	78,6	..	77089
10	Švýcarsko	0,955	81,4	..	37396
35	Česká republika	0,897	76,2	..	22004
41	Slovensko	0,872	74,4	..	17837
71	Kazachstán	0,807	66,4	99,6	9832
108	Turkmenistán	0,728	62,8	99,5	4826
119	Uzbekistán	0,701	66,9	96,9	2189
122	Kyrgyzstán	0,694	65,7	99,3	1813
124	Tádžikistán	0,684	66,5	99,6	1609
170	Čad	0,389	50,4	25,7	1470
171	Guinea-Bissau	0,383	46	62,8	467
172	Burundi	0,382	48,9	59,3	333
173	Burkina Faso	0,372	51,7	26	1084
174	Niger	0,37	56,2	29,8	612
175	Mozambik	0,366	42,4	43,8	739
176	Libérie	0,364	45,1	54,4	335
177	Dem. Rep. Kongo	0,361	46,1	67,2	281
178	Středoafrická rep.	0,352	44	48,6	679
179	Sierra Leone	0,329	42,1	37,1	630

Tabulka 3. Hodnoty Indexu lidského rozvoje jednotlivých států. Byly vybrány státy s nejvyššími a nejnižšími hodnotami HDI a státy relevantní pro tuto práci. **A** - index lidského rozvoje v r. 2006. **B** - průměrná očekávaná délka života při narození v r. 2006 (roky). **C** - podíl dospělého gramotného obyvatelstva (15 let věku a starší) v letech 1999 - 2006 (%). **D** - HDP na obyvatele (dolary na paritu kupní síly). Zdroj: hdr.undp.org/en/media/HDI_2008_EN_Tables.pdf, upraveno.

Přívlastek „rozvojová“, spojovaný se zemí či ekonomikou, implikuje skutečnost, že stupeň rozvinutosti je podstatně nižší, než aby zajišťoval pro většinu obyvatelstva přijatelnou životní úroveň a kvalitu života. Tedy že existují ekonomické, sociální a kulturní podmínky, které nejsou vyhovující podle hledisek rozvinutosti uplatňovaných při mezinárodním srovnávání. Při tomto srovnávání je možné se setkat se stejnými nebo obdobnými kritérii, jako při regionálních komparacích v rámci národní ekonomiky či nadnárodních celků.

Vedle problémů, které se vztahují k Rozvojovým cílům tisíciletí, je možno vymezit řadu rysů, příznačných pro vývoj ve většině rozvojových zemí. Identifikace těchto rysů je podstatná nejen pro teoretickou analýzu, ale hlavně pro koncipování rozvojové pomoci. Podle Gillise (uvedeno v Macháček et al., 2006) jsou pro rozvojové země charakteristické především 2 znaky: nízký důchod na obyvatele a absence „moderního ekonomického růstu“ (klíčovým prvkem v moderním ekonomickém růstu je využívání vědy a soudobé technologie v zájmu hospodářského výkonu v nejširším měřítku, umožňující zpočátku industrializaci a v dalších fázích rychlý vývoj nevýrobních odvětví).

Zatímco v případě prvního z uvedených znaků lze rozdíly mezi rozvojovými zeměmi vyjádřit přesnými údaji a provádět různé typy komparací, druhý znak se opírá o poznatky, mezi nimiž se sice mohou také vyskytovat kvantitativní charakteristiky, ale rozhodující je souhrnné kvalitativní hodnocení, u něhož mají možné komparace jinou povahu a omezenější možnosti.

Více či méně exaktně hodnotitelné atributy rozvojových zemí jsou vedle nízkého důchodu na obyvatele i tyto:

- nerovná distribuce příjmů mezi skupinami obyvatelstva
- divergence příjmových skupin ve vývoji podílu na spotřebě
- vysoká míra chudoby. Tato míra je obvykle vyjadřována podílem populace pod „hranicí (linií) chudoby“. Hranice chudoby je identifikována z hlediska příjmů domácnosti na jejích člena. Mezinárodně užívaná hranice chudoby je dána příjmem 1 nebo 2 USD na osobu a den.
- míra přirozeného přírůstku výrazně dynamizující populační vývoj a vytvářející nerovnoměrné proporce ve věkové skladbě ve prospěch nejmladších, které samy o sobě snižují důchod na obyvatele.
- obvykle menší míra celkové urbanizace než ve vyspělých zemích, s řadou lokálních a regionálních extrémů a excesů spočívajících v rozsáhlých imigračních proudech do urbanizačně a technicky nevybavených lokalit v intravilánu, zejména však v extravilánu, navazujícím na existující území města a mající většinou formu živelné suburbanizace
- v porovnání s vyspělými státy vysoký podíl zaměstnanosti v zemědělství a v celém primárním sektoru

Mezi atributy rozvojových zemí, které nejsou reprezentovány jednoznačnou kvantitativní charakteristikou, patří:

- nedostatečné pokrytí základních potřeb u podstatné části populace, když za cestu ke zlepšení tohoto stavu se považuje hospodářský růst
- nízká míra využití potenciálu pracovních sil, obvykle při značném převýšení potenciální nabídky práce v porovnání s poptávkou po ní
- relativně nízká efektivita při využívání všech hlavních typů zdrojů
- slabý vliv spotřebitelů na strukturu nabídky zboží a služeb
- značná část zahraničního obchodu a velkoobchodu v rukou zahraničních subjektů s původem ve vyspělých zemích, případně v Číně nebo v Indii.
- nedostatek pracovníků vhodných pro oblast veřejné správy
- malá politická, ekonomická a sociální stabilita
- rozvojové plánování obvykle pokládané za důležitý prostředek zlepšování hospodářského výkonu
- malá schopnost přijímat inovace a nové technologie

Podmínky potřebné pro „moderní ekonomický růst“ jsou především tyto:

- tradice v oblasti vzdělávání a význam, který je mu přisuzován, podmínky pro „vytváření elit“
- rozvinuté systémy obchodu, financí a dopravy, které jsou převážně v rukou domácích subjektů
- relativní homogenita, pokud jde o jazyk, kulturu a národní identitu obecně
- tradice ve sféře samosprávy
- dostatečná míra politické nezávislosti země
- významný výskyt „dobrého vládnutí“ (slábnoucí výskyt korupce)
- schopnost asimilovat, byť v omezeném rozsahu, moderní technologie a inovace (Macháček et al., 2006).

Z výše uvedeného je patrné, že možností vymezení rozvojových zemí existuje několik. Pro účely této práce je podstatné, aby země byly považovány za rozvojové z hlediska realizace či nerealizace oficiální rozvojové pomoci (hlavních dárců, tj. OSN a Evropské unie) v dané zemi, tedy aby byly považovány za rozvojové z hlediska politického rozhodnutí v nich rozvojovou pomoc realizovat. V tomto ohledu se středoasijské země za rozvojové považují.

Záchrana životního prostředí ve světě bude předpokládat technologické, ale i sociální změny. Má-li se zmenšit rozdíl mezi chudými a bohatými zeměmi, bude nezbytné, aby ty druhé přehodnotily svá očekávání trvalého hospodářského růstu (Giddens, 1999). Další rozdíl mezi rozvojovými a vyspělými zeměmi spočívá ve vnímání environmentální problematiky. V environmentální oblasti rozvojové země často vnímají problém devastace vlastního životního prostředí, ale nepovažují se (v důsledku vnímání své slabší pozice ve světové ekonomice) za toho, kdo by měl nést následky či náklady na odstranění znečištění. Extenzivní využívání přírodních zdrojů považují za nutnost pro svůj rozvoj a tomu dávají prioritu před ochranou životního prostředí (Krpec, 2006).

Některé rozvojové země také mohou považovat snahy o zavedení standardů ochrany životního prostředí za jasně odporující jejich obchodním a obecně ekonomickým zájmům. Tyto tendence se však liší podle jednotlivých rozvojových zemí, neboť jejich právní systém je často budován podle západního vzoru a ochrana životního prostředí do něj může být inkorporována. Následné problémy může způsobovat dodržování zákonů a vymahatelnost práva, které jsou nižší než ve vyspělých zemích.

3.6.2. ROZVOJOVÁ POMOC OBECNĚ

V období moderní společnosti preferovaly západní země při šíření svých myšlenek a způsobu života (kultury) kolonialismus. Po druhé světové válce došlo k dekolonizaci v vzniku mnoha nových suverénních států v rozvojovém světě. Země východního i západního bloku od konce druhé světové války pomáhaly novým zemím Afriky a Asie. Tato pomoc byla mimo jiné nástrojem studené války.

Rozvojová pomoc (též rozvojová spolupráce) je invencí západní civilizace a postmoderní společnosti. V současnosti jsou poskytovateli rozvojové pomoci členské státy OSN nebo skupiny států. Hlavními poskytovateli jsou Evropská unie, USA a Japonsko. OSN formuluje rozvojovou pomoc jako prostředek, kterým se má dosáhnout splnění Rozvojových cílů tisíciletí, kterými vyjadřuje odhodlání do roku 2015 omezit extrémní chudobu, její příčiny a následky. Česká republika s dalšími 149 zeměmi světa Rozvojové cíle tisíciletí také přijala.

Rozvojová pomoc prochází v současnosti obdobím, kdy mezinárodní organizace a hlavní zainteresovaní experti hodnotí její ideu a dosavadní metody. Jelikož do termínu dosažení Rozvojových cílů tisíciletí zbývá pouze několik let, lze očekávat, že budou přijaty změny zásadního charakteru ve výše uvedených attributech rozvojové pomoci.

Hofstede a Hofstede (2007) uvádějí, že nikdo jiný nemůže zajistit rozvoj země než její vlastní obyvatelé. Tito autoři argumentují proti tomu, že dominantní filosofie rozvojové

spolupráce byla a dosud nezřídka je diktována pouze ekonomickými modely. Rozvoj zemí se po desetiletí chápal jako primárně ekonomický a technický problém a existence odlišných kultur se nanejvýš jen slovně připouštěla.

Easterly (2006) uvádí argumenty proti takové rozvojové pomoci, která je plánovaná. Zabývá se rozvojovou pomocí z ekonomického hlediska. Vychází z vlastních šestnáctiletých zkušeností ze Světové banky (na pozici „senior research economist“). V rozvojové pomoci rozlišuje mezi přístupem „plánovačů“ (planners) a „pátračů“ (searchers). Plánovači hlásají v rozvojové pomoci chudým zemím dobré úmysly, ale nikoho nemotivují, aby je uskutečnili. Pátrači vyhledávají fungující mechanismy a jsou za to odměňováni. Plánovači zvyšují očekávání, ale nenesou odpovědnost za jejich dosažení. Pátrači jsou za své akce odpovědní. Plánovači určují, co se bude do rozvojových zemí dodávat, kdežto pátrači zjišťují, čeho je v těchto zemích zapotřebí. Podobné údaje obsahuje také zpráva Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj (Rozvojová spolupráce České republiky - Zvláštní hodnocení výboru OECD pro rozvojovou pomoc, 2007): *ze zkušeností víme, že pomoc, která je dobře sladěna s rozvojovými strategiemi, institucemi a postupy partnerských zemí, může lépe přispět k rozvoji než pomoc, o které rozhodují dárci a která je roztržštěná.*

Easterly (2006) dále tvrdí, že podle pátračů je chudoba komplikovaná změtí politických, sociálních, historických, institucionálních a technologických faktorů. Při identifikaci problémů pátrači vycházejí zezdola, z individuálních problémů lidí v rozvojových zemích. Řešení těchto problémů je poté možné pomocí pokusů a poučením se z jejich nefunkčních výsledků. V současnosti je konec chudoby utopický a současná situace alarmující, neboť:

- téměř 3 miliardy lidí žijí s příjmem pod hranicí chudoby 2 USD na den.
- 800 milionů lidí nemá co jíst.
- miliarda lidí nemá přístup k pitné vodě a 2 miliardy ke zdravotní péči.

Politici vůdci vyspělých zemí Západu (hlavních dárcovských zemí), kteří byli demokraticky zvoleni, kontrolují rozvojové agentury (např. americká USAID, dánská DANIDA, Česká rozvojová agentura, apod.). Jejich vůdcům je doporučováno, aby vztah mezi nimi a úředníky uvedených rozvojových agentur byl jako šéf - agent, přičemž agent jedná na příkaz svého šéfa. Tento postup však také není bez problémů, protože:

- vůdci by měli mít možnost agenta kontrolovat, což je problematické.

- voliči ve vyspělých západních zemích mívali rádi „Velké plány“, což politiky vede k přístupu plánovačů.

Rozvojové poukázky (Development Vouchers) jsou dalším z Easterlyho (2006) návrhů, jak konkrétně zefektivnit rozvojovou pomoc. Mají být distribuovány chudým a ti si za ně mohou koupit takovou rozvojovou pomoc od nevládních organizací nebo státních rozvojových agentur, kterou potřebují - očkování, léky, návštěvu lékaře, učebnice, osivo, hnojivo, dodávky jídla. Tyto poukázky mají být distribuovány jednotkám asi o velikosti venkovské obce, spíše než jedincům.

Bangladéšský ekonom Muhammad Yunus (2003) oproti tomu zjistil, že chudí v rozvojových zemích často potřebují půjčit velmi malé částky, aby se mohla zhodnotit jejich osobní iniciativa a ochota podnikat. Ustanovil způsob boje proti chudobě mikropůjčkami (microcredits) - velmi malými půjčkami ve výši jednotek dolarů. Princip je již v praxi zaveden - půjčky jsou poskytovány chudým především ve venkovských oblastech rozvojových zemí. Půjčováním se takto zabývá více než 250 organizací ve více než 100 zemích. Princip je následující: půjčit chudým peníze za podmínky, které jsou pro ně výhodné, naučit je několik základních pravidel finančnictví a podnikání a oni si z chudoby pomohou.

3.6.3. ROZVOJOVÁ POMOC EVROPSKÉ UNIE

Evropská unie je největší poskytovatel rozvojové pomoci na světě. Rozvojová pomoc EU vychází z principů rozvojové pomoci definovaných OSN a také z mezinárodněpolitických zájmů EU. Není proto nástrojem k prosazení evropských firem na trzích třetích zemí. Cílem rozvojových projektů EU je dosažení rozvoje vybraného regionu nebo státu. Nicméně firmy se mohou uplatnit při realizaci konkrétních projektů.

Zahraniční rozvojová spolupráce je poskytována ze zdrojů společného rozpočtu Evropských společenství a z tzv. Evropského rozvojového fondu. Realizace zahraniční rozvojové spolupráce EU probíhá na základě širokého spektra regionálně nebo tématicky zaměřených programů, které spravuje Evropská komise (European Commission, [EC](#)). Programy se mezi sebou liší v závislosti na cílové zemi či regionu nebo v závislosti na problematice, na kterou jsou zaměřeny.

Vztahy mezi EU a třetími zeměmi jsou obsaženy v programech CARDS, TACIS, MEDA a ALA. Programy posilují schopnost třetích zemí provádět žádoucí ekonomické a politické reformy. Jednotlivé programy pro skupiny zemí jsou:

- CARDS - Balkán

- TACIS - východní Evropa a střední Asie
- MEDA - Sýrie, Libanon, Jordánsko, Egypt, Tunisko, Alžírsko a Maroko
- ALA - jižní, jihovýchodní a východní Asie, jižní a střední Amerika

Dále je financována pomoc rozvojovým zemím Afriky, Tichomoří a dalším. EU neposkytuje rozvojovou pomoc vyspělým zemím (USA, Kanada, Austrálie, aj.), Libyi, některým dalším arabským zemím (v oblasti Perského zálivu, např. Saúdské Arábii, Iráku) a Íránu.

Rozvojovou pomocí ve střední Asii se zabývá program TACIS. Program TACIS vznikl v roce 1991 jako nástroj pro technickou pomoc zaměřenou na transformaci ekonomik států východní Evropy a střední Asie. V současnosti se soustředí také na oblasti institucionální, právní a administrativní reformy, rozvoj soukromého sektoru a hospodářský rozvoj, infrastrukturální sítě, ochranu životního prostředí, rurální ekonomiku, jadernou bezpečnost a sociální dopady transformace.

Program TACIS se zaměřuje na podporu realizace ekonomických a institucionálních reforem, posilování institucí a demokracie a zmírnění sociálních následků ekonomické transformace. Speciální pozornost je věnována jaderné bezpečnosti (old.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=13342).

3.6.4. LOKÁLNÍ SPECIFIKA ROZVOJOVÉ POMOCI VE STŘEDNÍ ASII

3.6.4.1. POLITICKÁ SITUACE

Rozvoj regionů, ať již ekonomický či sociální, nejsou středoasijské země schopny realizovat samy. Oproti zemím subsaharské Afriky („nejklasičtější“ oblasti rozvojové pomoci), které vykazují ekonomické indikátory na přibližně stejné úrovni, existují dva významné rozdíly. Středoasijské režimy jsou více izolacionistické; pro potřeby mezinárodních organizací poskytují neúplná data o svých ekonomikách. Obyvatelstvo je poté typem vzdělání a uvažování výrazně podobnější obyvatelstvu západních zemí, vyznává jiné hodnoty a má větší požadavky než obyvatelstvo subsaharské Afriky. Disproporce mezi vysokou mírou chudoby a téměř západními požadavky na životní úroveň je ve střední Asii alarmující. Vytváří napětí, které může do budoucna přinést závažné sociální a politické problémy.

Střední Asie je jednou z nejchudších oblastí světa. Podle údajů indikátorů Rozvojových cílů tisíciletí (MDG Monitor, 2008) žily například v roce 2006 2 % obyvatel Uzbekistánu a 7,4 % obyvatel Tádžikistánu s nižším příjmem než 1 USD/den. V současnosti však ani příjem 2 USD/den vzhledem k aktuálním cenám základních životních potřeb nestačí.

Pro regionální rozvoj středoasijských republik v environmentální oblasti i v jiných oblastech je nutná rozvojová pomoc bohatších zemí. Místní státy realizují pouze ty projekty, které jsou ze strategického hlediska důležité pro politiku centrální vlády. Příkladem může být stavba nových silničních a železničních tahů, které však nejsou budovány za účelem rozvoje regionů, nýbrž proto, že po vzniku nových hranic v roce 1991 procházely hlavní tahy často přes kus území sousedního státu. To nyní vzájemně animózním režimům nevyhovuje.

Do střední Asie směřuje rozvojová pomoc mezinárodních organizací, Evropské unie i jednotlivých států. Jedním z hlavních faktorů, který určuje možnost a podmínky vstupu realizátora (organizace z dárcovské země či mezinárodní organizace) na území rozvojové země, je politická situace.

Horák (2005) uvádí, že elitní struktury současných středoasijských států vznikly v sovětské době, avšak často přebíraly mocenské stereotypy z předchozích státních útvarů, tj. islámských monarchií - chanátů. Bývají označovány jako „klany“, přestože prvotní význam výrazu klan odkazuje na skupinu zformovanou na základě příbuzenských vazeb či společného prapředka. V současné středoasijské politice se těmito „klany“ rozumí mocenské skupiny snažící se získat vliv především ve sféře hospodářské a politické (Kokaisl a Pargač, 2007).

Elity středoasijských sovětských republik byly tvořeny těmito mocenskými skupinami (klany), a to na regionální nebo příbuzenské bázi. V Uzbekistánu a Tádžikistánu (kultury tradičně usedlých národů) hrál při formování klanů hlavní roli regionální faktor, kdežto v Kyrgyzstánu, Kazachstánu a Turkmenistánu (kultury tradičně kočovných národů) hrálo větší roli příbuzenství (podle Horáka, 2005).

V současnosti ve středoasijských republikách kontinuálně vládou tyto klany ze sovětských dob, neboť udržely moc i po rozpadu Sovětského svazu. Od vyhlášení nezávislosti středoasijských republik je snaha o centralizaci moci do rukou malé skupiny v kontrastu se zaváděním demokratických principů do legislativy. Pro středoasijské autoritativní režimy je typický izolacionismus na jedné straně a potřeba reforem a větší otevřenosti kvůli zajištění finanční podpory z rozvinutých zemí na straně druhé. Rozvojová pomoc je jednou z forem této podpory.

Rozvoj ve všech oblastech lidské činnosti ve středoasijských republikách bude v blízké budoucnosti záviset především na ochotě režimů podporovat rozvojovou pomoc a na vnitropolitické stabilitě. S příchodem početné mladé generace toužící po západním stylu života však tato stabilita začíná být nejistá, neboť střední Asie není na západní životní styl připravena ekonomicky ani kulturně.

3.6.4.2. KULTURNÍ SPECIFIKA

Předpokladem úspěšného provádění rozvojového projektu ve střední Asii je komunikace s místními partnery v ruštině. Je výhodné, pokud člen či členové týmu realizátora ovládají ruský jazyk. V poslední době je již možné využít služeb tlumočníka z angličtiny do místních jazyků, avšak odborné výrazy (týkající se především výrazů spojených s modernizací – průmysl, technologie, apod.) budou nejspíše obtížně přeložitelné do místních jazyků, neboť pro ně existují výrazy především v ruštině.

Nejen v rozvojové pomoci, ale také v obchodu je akceptování zvyklostí první předpoklad úspěchu (BusinessInfo.cz, 2010). Dalším významným faktorem ovlivňujícím realizaci rozvojového projektu ve střední Asii je potřeba osobního kontaktu s potenciálním partnerem. Jednání jsou často pojímána jako společenská akce či dlouhý oběd nebo večeře ve spojení s přípitky, při nichž je vhodné se pochvalně se vyjádřit o partnerově kultuře. Společnost je dále ve střední Asii relativně patriarchální - zejména úvodní kontakty na osobní úrovni by spíše měli navazovat muži. Obyvatelé střední Asie se velmi dobře vyznají v místním poměrech a jsou schopni mnohé věci zařídit díky kontaktům na příbuzné a známé.

Výhodným aspektem je, že obyvatelé střední Asie mají většinou kladný vztah k lidem z bývalých středoevropských socialistických zemí.

3.6.4.3. UDRŽITELNOST ROZVOJOVÝCH PROJEKTŮ VE STŘEDNÍ ASII

Mezinárodní organizace, Evropská komise i rozvojové agentury jednotlivých států v současnosti vyžadují, aby byl rozvojový projekt v lokálních podmínkách udržitelný i po ukončení rozvojových prací a odchodu expertů dárcovské země. Ve středoasijských společnostech lze nalézt kulturní prvky, které umožňují zvládnutí sofistikovaných moderních technologií (ve střední Asii především pro odstranění znečištění vody) místními obyvateli.

Udržitelnost projektů zaměřených na postmateriální hodnoty, například na kvalitu životního prostředí, vzdělání, občanskou společnost, je však obecně snižována především chudobou způsobující nemožnost orientace obyvatelstva na tyto hodnoty.

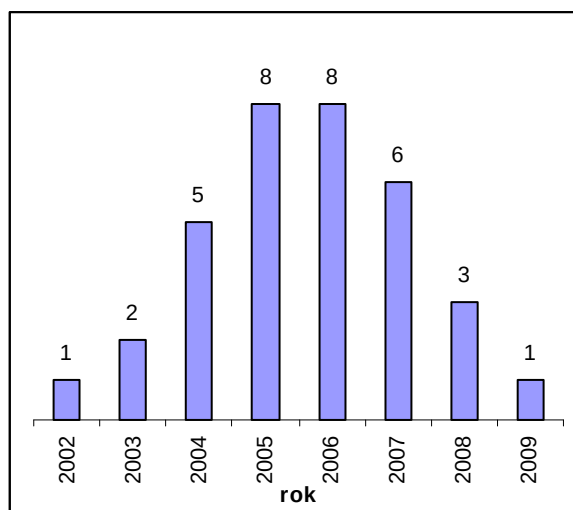
3.6.5. ENVIRONMENTÁLNÍ ROZVOJOVÁ POMOC ČESKÉ REPUBLIKY VE STŘEDNÍ ASII A JEJÍ

BUDOUCÍ TRENDY

Ve střední Asii probíhá několik rozvojových projektů mezinárodních organizací, které jsou zaměřeny na odstraňování znečištění. Od roku 2002 proběhlo v Kyrgyzstánu, Kazachstánu a Uzbekistánu 13 projektů zahraniční rozvojové pomoci České republiky, většinou tříletých.

Nejintenzivnější pomoc směřovala do oblasti v letech 2005 a 2006 (obrázek 5), což je důsledek nárůstu objemu rozvojové pomoci po vstupu České republiky do Evropské unie.

Prevencí a odstraňováním znečištění životního prostředí se ve střední Asii zabývá 8 českých projektů (tabulka 4). Hlavním environmentálním problémem střední Asie - vodou a jejím znečištěním - se zabývají ve všech třech zmíněných zemích čtyři z nich.

Obrázek 5. Počty rozvojových projektů České republiky ve střední Asii. Vlastní zpracování grafu z dat České rozvojové agentury (2008).

země	název projektu
Kazachstán	Rozvoj přírodních léčivých zdrojů pro aplikaci léčebné péče do systému zdravotnictví v Kazachstánu (2005 - 2007).
Kazachstán	Ochrana biodiversity jižního Altaje v kontextu současných environmentálních transformací a socio-ekonomického rozvoje (2005 - 2007).
Kazachstán	Aplikace preventivních postupů ve vybraných podnicích, spojená s přenosem českých technologií a know-how (2003 - 2005).
Kyrgyzstán	Analýza rizik a omezení důsledků protržení hrází vysokohorských jezer (2007 - 2009).
Kyrgyzstán	Geoenvironmentální průzkum a zhodnocení ekologických zátěží a rizik v okolí těžebně-úpravářských komplexů (2005 - 2007).
Kyrgyzstán	Monitoring vysokohorských ledovcových jezer a ochrana obyvatelstva před katastrofálními následky povodní (2004 - 2006).
Uzbekistán	Zlepšení kvality pitné a závlahové vody v oblasti Aralského moře použitím zařízení a sorbentů české výroby (2004 - 2008).
Uzbekistán	Environmentální zhodnocení Ferganské kotliny (2004 - 2006).

Tabulka 4. Environmentální rozvojové projekty ve střední Asii. Zdroj: Česká rozvojová agentura (2008).

Environmentální projekty ve středoasijských zemích se vyznačují vyšší nutností, vyšší ochotou obyvatelstva ke spolupráci a nižší proveditelností. Nízkou proveditelnost environmentálních projektů způsobuje především neutěšená sociálně-ekonomická situace. Velmi nízké příjmy místních pracovníků (pohybující se na či těsně nad hranici chudoby 2 USD na den) a nevybavenost pracovními pomůckami, oděvy (řemeslníci často vlastní pouze jeden oděv, a proto manuálně pracují opatrně a pomalu, aby jej neznečistili) a materiálem způsobují nízkou efektivitu a neuskutečnitelnost smysluplnějších, technologicky náročnějších aktivit směřujících k odstranění znečištění bez pomoci expertů dárcovské země. Kulturně je však alespoň část obyvatelstva připravena na práce na technologické úrovni dostatečně vysoké pro odstranění znečištění vody a udržení zařízení v chodu i po odchodu západních expertů.

Nejen v Karakalpakstánu (jedné z oblastí nejvíce postižených environmentálními a také již psychosociálními dopady), nýbrž v celé střední Asii dochází také k dalším formám znečištění, které se objevují s novými západními importy. Příkladem je používání plastových obalů jako paliva pro přípravu jídla. Tyto a obdobné formy nakládání s odpady jsou příkladem uvažování „žít ze dne na den.“ Prioritní uspokojování materiálních potřeb koresponduje (v tomto prostoru a čase) s teorií postmaterialismu.

Přes uvedené problémy je environmentální rozvojová pomoc ve střední Asii realizovatelnější než v Africe. Část obyvatelstva České republiky disponuje vazbami sociálního kapitálu (vytvořenými v druhé polovině 20. století) na obyvatele střední Asie. Ze západních dárcovských zemí má Česká republika relativně vyšší potenciál zde uspět.

3.7. HODNOCENÍ LITERATURY

Environmentální chování je podrobněji popsáno v České republice (či obecně ve vyspělých západních zemích), než ve střední Asii. Z výše uvedených informací vyplývá, že environmentální chování obyvatelstva je ovlivňováno mnoha faktory ze všech oblastí lidského života. V jednotlivých zemích (kulturních okruzích) působí tyto faktory kvantitativně i kvalitativně odlišně. Literatura se věnuje především sociálním, ekonomickým a kulturním faktorům environmentálního chování. Náboženským faktorům by mohl být věnován v literatuře další prostor, neboť náboženství má na environmentální chování vliv především v rozvojových zemích, kde se mezi obyvatelstvem téměř nevyskytuje ateismus a kde je intenzita víry vyšší.

Měřitelné a kvantifikovatelné environmentální dopady jsou (jakožto následek environmentálního chování obyvatelstva) jedním ze závažných celosvětových problémů současnosti. Zatímco vyspělé země se je snaží (především pomocí zavádění konceptu trvale udržitelného rozvoje do politiky) regulovat či snižovat, rozvojové země budou svůj úhrn environmentálních dopadů do budoucna zvyšovat, přičemž lze jen obtížně odhadnout, jak se bude jejich kvantifikovatelné množství vyvíjet.

Problémy životního prostředí jsou, tak jako například mezinárodní terorismus, globalizace a migrace z rozvojových zemí do vyspělých, významné politikum na mezinárodní scéně. Stejně jako tyto jevy a procesy, také environmentální dopady nekontrolovatelně překračují hranice států.

V odborné literatuře je podrobně popsán vznik a vývoj environmentalismu jako jedné z politických ideologií postmoderní společnosti a jeho atributy, které se spíše neshodují než shodují s ustanovenými politickými směry modernity. Odborná literatura a oficiální dokumenty podávají přehled o legislativě a politikách národních států a Evropské unie ve vztahu k životnímu prostředí, a to na celoevropské i národní úrovni, stejně jako v souvislosti s rozvojem venkova a regionů. Vyplývá z nich, že jak na úrovni EU, tak jejích členských států, jsou prvky environmentalismu silně zastoupeny. Další práce by mohly být věnovány zastoupení těchto prvků v legislativě rozvojových zemí, a to především těch, které způsobují stále vyšší environmentální dopady.

Pomoc jednotlivých vyspělých zemí a Evropské unie rozvojovým zemím je v oficiálních dokumentech detailně zmapovaná. S přibližujícím se termínem splnění Rozvojových cílů tisíciletí se však v odborné literatuře stále častěji ozývá kritika dosavadních metod rozvojové pomoci. Hodnotí se takto především ekonomická stránka rozvojové pomoci a absence porozumění mezi zeměmi dárce a příjemce v různých oblastech lidského života, především v kultuře. Objevují se však také návrhy, jak učinit rozvojovou pomoc efektivnější, z nichž některé (například mikropůjčky) jsou již zavedeny do praxe.

4. METODICKÁ ČÁST

4.1. EMPIRICKÝ VÝZKUM V ČESKÉ REPUBLICE

Pro empirický výzkum v České republice byl zvolen kvantitativní přístup. Základní kauzální vztah mezi vysvětlujícími a vysvětlovanými proměnnými je uveden na obrázku 4. Autor vychází z předpokladu, že více proenvironmentální orientace měřená škálou nového ekologického paradigmatu způsobuje lepší chování lidí k životnímu prostředí.

4.1.1. ŠKÁLA NOVÉHO EKOLOGICKÉHO PARADIGMATU

Škála nového ekologického paradigmatu (New Ecological Paradigm, NEP) autorů Dunlapa et al. (2000) představuje revidovanou a upravenou škálu nového environmentálního paradigmatu (také NEP), užívanou různými autory od jejího zavedení v r. 1978 pro měření environmentální orientace lidí. V této upravené škále je použito slovo „ekologické“ namísto původního „environmentální“. Oproti původním 12-ti položkám z r. 1978 obsahuje revidovaná škála 15 položek.

Škála nového environmentálního paradigmatu (v současnosti zrevidovaná škála nového ekologického paradigmatu) je považována za měřicí nástroj pro podporu environmentálních postojů, přesvědčení i hodnot. Byla různými autory využita při výzkumech rozličných sociálních skupin a zároveň byla také použita v různých národních kulturách, konkrétně v západních zemích, v Latinské Americe, v Turecku a v Japonsku (Dunlap et al., 2000). Tento fakt indikuje nezávislost jejího použití na konkrétní národní kultuře.

Proekologická orientace, neboli „vidění světa ekologicky“, reflektované vysokým skóre na škále NEP by mělo vést k proenvironmentálnímu přesvědčení a postojům v mnoha konkrétních problémech. Dunlap et al. (2000) dále uvádějí, že navzdory obtížnostem v předvídání chování z obecných postojů a přesvědčení byly početnými studiemi zjištěny významné závislosti mezi výsledky měření NEP škály na jedné straně a různými druhy úmyslů k chování či respondentem udávaného i pozorovaného chování na straně druhé. Účelem tohoto empirického výzkumu je proto ověřit na konkrétním chování uvedenou závislost.

V empirickém výzkumu k této dizertační práci byla pro zjištění vztahu respondentů k životnímu prostředí vybrána v současnosti doporučovaná 15-tipoložková škála nového ekologického paradigmatu, převzatá z práce Dunlapa et al. (2000). Překlad položek škály číslo 1, 2, 12 a 13 do češtiny byl převzat z práce Soukupa (2001). Ostatní položky byly z angličtiny přeloženy autorem této dizertační práce. V položce č. 13 byl namísto Soukupova překladu „delikátní“ použit výraz „křehká“. Odpovědi na jednotlivé výroky (položky) jsou:

určitě nesouhlasím, spíše nesouhlasím, nerozhodnut/a, spíše souhlasím a určitě souhlasím. Liché výroky (tučně) – souhlas indikuje pro-NEP odpověď. Sudé výroky (kurzívou) - nesouhlas indikuje pro-NEP odpověď. Škála obsahuje tyto výroky:

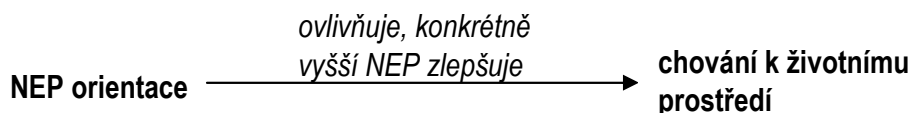
- 01. Blížíme se k limitu počtu lidí, které země dokáže uživit.**
- 02. Lidé mají právo upravovat přírodu tak, aby vyhovovala jejich potřebám.*
- 03. Když lidé zasahují do přírody, často produkují katastrofální důsledky.**
- 04. Lidská vynalézavost zajistí, že NEUDEĚLÁME zemi neobyvatelnou.*
- 05. Lidé silně zneužívají životní prostředí.**
- 06. Země má dost přírodních zdrojů, jen pokud se je naučíme využívat.*
- 07. Rostliny a živočichové mají stejné právo na existenci jako lidé.**
- 08. Rovnováha v přírodě je dostatečně silná na to, aby si poradila s dopady moderních průmyslových států.*
- 09. Navzdory svým zvláštním schopnostem jsou lidé stále podrobeni přírodním zákonům.**
- 10. Takzvaná „ekologická krize,“ které lidstvo čelí, je silně zveličována.*
- 11. Země je jako vesmírná loď, má velmi omezený prostor a množství zdrojů.**
- 12. Lidé byli stvořeni, aby vládli zbytku přírody.*
- 13. Rovnováha v přírodě je velice křehká a snadno může být rozvrácena.**
- 14. Lidé se nakonec naučí dost o tom, jak příroda funguje, aby byli schopni ji kontrolovat.*
- 15. Jestli věci budou probíhat tak jako v současnosti, zažijeme brzy velkou ekologickou katastrofu.**

Následné vyhodnocování skóre NEP uvádějí například Lalonde a Jackson (2002): odpovědi respondenta se hodnotí od 1 (určitě nesouhlasím) do 5 (určitě souhlasím). U sudých výroků se hodnoty souhlasu uvažují jako nesouhlas s NEP orientací (z důvodu, že nesouhlas indikuje pro-NEP odpověď). Takto získaných 15 hodnot je poté zprůměrováno a výsledná hodnota se označuje jako NEP skóre.

Respondent může dosáhnout NEP skóre od 1,00 do 5,00 (nejvíce pro-ekologická orientace). Pro účely statistického zpracování pomocí kontingenčních tabulek bylo NEP skóre respondentů kategorizováno: NEP skóre 1,00 - 2,00 (kategorie NEP_12), NEP skóre 2,01 - 3,00 (kategorie NEP_23), NEP skóre 3,01 - 4,00 (kategorie NEP_34), NEP skóre 4,01 - 5,00 (kategorie NEP_45).

4.1.2. OBECNÁ HYPOTÉZA KVANTITATIVNÍHO VÝZKUMU

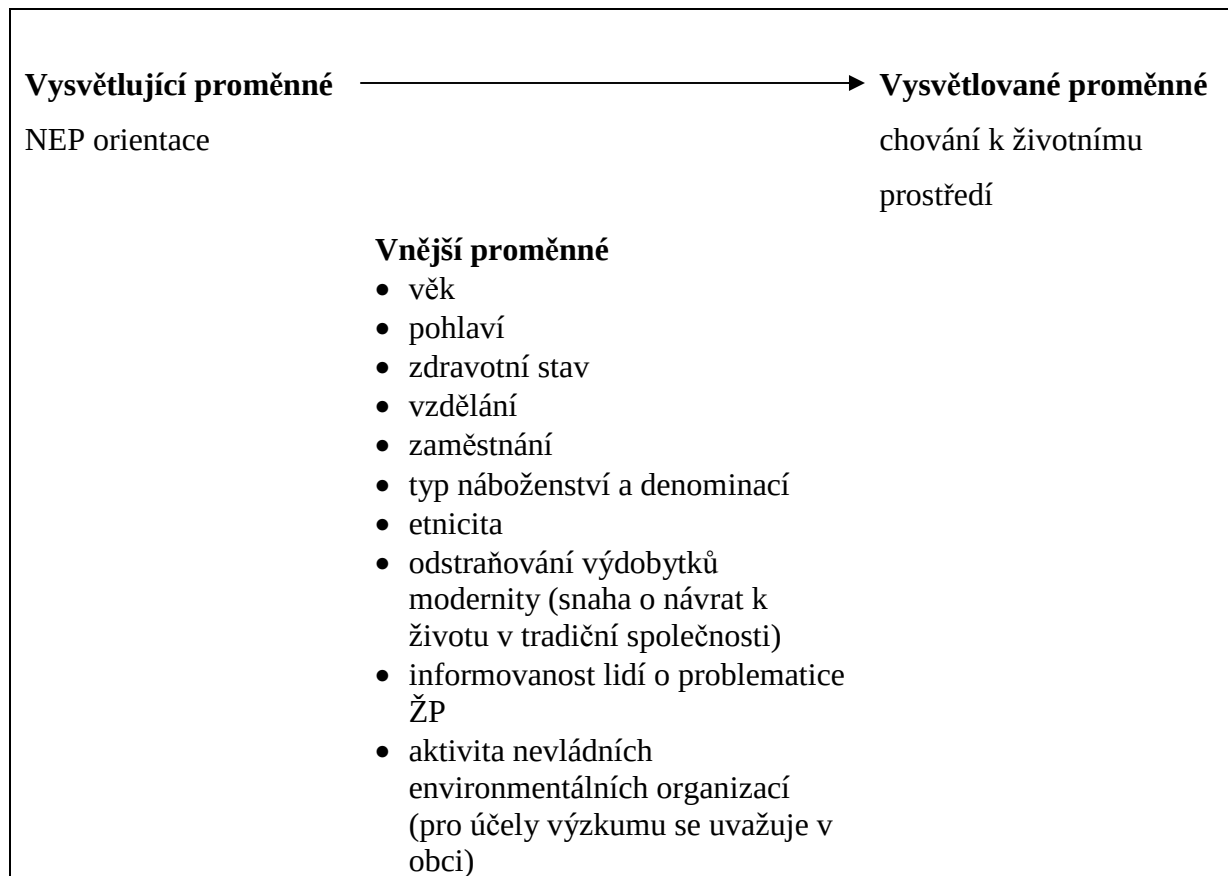
Obecná hypotéza kvantitativního výzkumu k této dizertační práci vychází z předpokladu, že orientace respondentů měřená škálou nového ekologického paradigmatu ovlivňuje jejich chování k životnímu prostředí (obrázek 6). Znění obecné hypotézy je toto: *Orientace venkovských obyvatel měřená škálou nového ekologického paradigmatu ovlivňuje jejich chování k životnímu prostředí.*

Obrázek 6. Základní kauzální vztah kvantitativního výzkumu ve vybraných venkovských oblastech České republiky. NEP – nové ekologické paradigma.

4.1.3. PROMĚNNÉ KVANTITATIVNÍHO VÝZKUMU

Na obrázku 7 je uveden přehled vysvětlujících (nezávislých), vysvětlovaných (závislých) a vnějších proměnných a jejich vztah.

Obrázek 7. Proměnné kvantitativního šetření. NEP – nové ekologické paradigma.

4.1.4. REDUKCE PROMĚNNÝCH A VZTAHŮ MEZI NIMI

Jelikož v sociální realitě téměř vše souvisí se vším, bylo nutné provést redukci proměnných a vztahů mezi nimi. Redukce byla provedena podle těchto kritérií:

- a) zaměření výzkumu k této dizertační práci – z tohoto důvodu se sledují především environmentální problémy postihující jak ČR, tak rozvojové země Asie
- b) obecně přijímané indikátory rozvoje v environmentální oblasti, konkrétně dílčí cíle a indikátory sedmého Rozvojového cíle tisíciletí, který je definován jako „Zajistit udržitelný stav životního prostředí“ (Ensure environmental sustainability).

4.1.5. REDUKCE VNĚJŠÍCH PROMĚNNÝCH

Vnější proměnné uvedeného systému kauzálních souvislostí z obrázku 5 vycházejí z tabulky 1 (kapitola 3.1). Konkrétně se jedná o další faktory, které mohou ovlivnit environmentální chování lidí podle různých teoretických konceptů (sloupec „příčina“ v tabulce 1). Těchto faktorů je však značné množství, a proto byla s přihlédnutím k cílům této práce provedena jejich redukce, a to konkrétně snížení počtu uvažovaných faktorů. Neuvažují se tyto faktory:

- ty, které charakterizují stát (národní kulturu) jako celek a nikoliv objekt výzkumu, tj. obyvatelstvo vybraných venkovských lokalit, tj. *procento věřících v obyvatelstvu, zastoupení egalitářského typu v obyvatelstvu, podíl stran s environmentálními idejemi na legislativě a exekutivě* (zde se uvažuje na centrální úrovni),
- ty, u nichž se pro účely této práce předpokládá homogenita v rámci jednoho státu (národní kultury) - *etnicita, typ režimu, tržní/plánovaná ekonomika, nutnost/nenutnost uspokojování materiálních potřeb, složitost technologií, usedlost/kočovnost*.
- ty, jejichž měřitelnost je v kvantitativním výzkumu problematická - *intenzita víry, biologické a psychologické charakteristiky*.

4.1.6. REDUKCE VYSVĚTLOVANÝCH PROMĚNNÝCH

Chování obyvatel k životnímu prostředí (environmentální chování) bylo zredukováno na jejich činnosti ve vztahu k životnímu prostředí. I přes tuto redukci je těchto činností značné množství (například třídění odpadů, (ne)spalování plastů, podepisování petic na podporu ekologických činností, aj.). Je proto třeba pro účely kvantitativního výzkumu z těchto proměnných vybírat. Z hlediska zaměření této práce byla pro výběr vysvětlovaných (závislých) proměnných použita tato kritéria:

- dílčí cíle a indikátory sedmého Rozvojového cíle tisíciletí, který je OSN definován jako „Zajistit udržitelný stav životního prostředí“ (viz tabulka 5). Z literárních zdrojů i z názorů odborníků realizujících rozvojovou pomoc v posledních letech vyplývá, že pro udržitelnost rozvojových aktivit a následné zlepšení stavu životního prostředí je třeba, aby místní lidé sami prováděli činnosti směřující ke zlepšení stavu životního prostředí (podrobnosti mimo jiné v kapitole 3.6.2). Zda jsou tyto činnosti obecně závislé na orientaci lidí podle škály NEP se pokouší zjistit tento empirický výzkum.
- konkrétní environmentální problémy postihující jak ČR, tak zájmové země Asie.

Cíl 7.A: Integrovat principy udržitelného rozvoje do politiky a programů jednotlivých států a zabránit ztrátám přírodních zdrojů.
7.1 Podíl lesní plochy na rozloze státu
7.2 Množství vypouštěných emisí oxidu uhličitého (CO ₂) (celkové, na obyvatele a na \$1 HDP (PPP)
7.3 Spotřeba látek poškozujících ozonovou vrstvu
7.4 Podíl způsobů využívaných lovišť ryb v rámci biologických limitů
7.5 Poměr množství využívaných vodních zdrojů na celkovém množství obnovitelných zdrojů vody
Cíl 7.B: Snížit ztrátu biodiverzity, do roku 2010 významně snížit míru těchto ztrát.
7.6 Podíl suchozemských a mořských chráněných oblastí
7.7 Podíl druhů ohrožených vyhynutím
Cíl 7.C: Do roku 2015 snížit na polovinu počet lidí bez dlouhodobě udržitelného přístupu k nezávadné pitné vodě a základní hygieně.
7.8 Podíl obyvatelstva využívajícího vylepšený zdroj pitné vody
7.9 Podíl obyvatelstva využívajícího vylepšené hygienické zařízení
Cíl 7.D: Do roku 2020 dosáhnout výrazného zvýšení kvality života minimálně 100 milionů obyvatel příměstských chudinských čtvrtí (slumů).
7.10 Podíl městského obyvatelstva žijícího ve slumech

Tabulka 5. Dílčí cíle (7.A až 7.D) sedmého Rozvojového cíle tisíciletí a indikátory (7.1 až 7.10) jejich plnění. HDP – hrubý domácí produkt, PPP – parita kupní síly. Zdroj: Millennium Development Goals Indicators (2009). Překlad indikátorů částečně převzat z: Rozvojovka.cz (2009b).

Z dílčích cílů a indikátorů sedmého Rozvojového cíle tisíciletí a z obecných environmentálních problémů postihujících jak ČR tak rozvojové země Asie byly definovány tyto činnosti (tabulka 6):

indikátor	důvod indikátoru	činnosti ovlivňující indikátor
7.1 Podíl lesní plochy na rozloze státu	směřuje ke zvyšování (či alespoň nesnižování) obsahu kyslíku O ₂ v atmosféře (fotosyntézou)	- nakládání s lesními porosty - výsadba nových lesních porostů
7.2 Množství vypouštěných emisí oxidu uhličitého (CO ₂)	z důvodu snižování (či alespoň nezvyšování) obsahu oxidu uhličitého CO ₂ v atmosféře	- omezování spalování látek produkujících CO ₂ - omezování osobní dopravy
7.3 Spotřeba látek poškozujících ozonovou vrstvu	z důvodu snižování (či alespoň nezvyšování) obsahu látek narušujících ozónovou vrstvu v atmosféře	- používání prostředků označených R-větou R 59 Nebezpečný pro ozónovou vrstvu*
7.7 Podíl druhů ohrožených vyhynutím	z důvodu ochrany živočišných a rostlinných druhů a jejich ekosystémů	- osobní ochrana živočichů a rostlin - právní ochrana živočichů a rostlin
7.8 Podíl obyvatelstva využívajícího vylepšený zdroj pitné vody	rekonstrukce vodohospodářských zařízení (rozvodných sítí pitné vody, vrtů, studní apod.) a čištění a úprava pitné vody.	- oprava (vyčištění) vodohospodářských zařízení - budování nových vodohospodářských zařízení
problém životního prostředí	důvod	činnosti směřující ke zlepšení stavu v environmentální sféře
Potřeba hospodárního využívání přírodních zdrojů	z důvodu hospodárního využívání neobnovitelných přírodních zdrojů (voda, nerostné suroviny, rostliny, atd.)	- šetření s pitnou vodou - šetření látek na topení - šetření elektřiny - využívání alternativních domácích zdrojů elektřiny
Potřeba snižovat objem odpadů nebo je znovu použít.	z důvodu neudržitelnosti budoucí produkce odpadů	- produkce odpadů

Tabulka 6. Činnosti definované jako podklad pro vysvětlované proměnné kvantitativního výzkumu vycházející z indikátorů dílčích cílů sedmého Rozvojového cíle tisíciletí a z obecných environmentálních problémů. * podle www.vscht.cz/met/stranky/vyuka/labcv/labor/koroze_rvety/teorie.htm, 5.10.2009

Některé indikátory sedmého Rozvojového cíle tisíciletí jsou pro tuto práci nerelevantní nebo z nich není možné pro účely tohoto empirického výzkumu definovat činnost a dále ji transformovat do proměnné. Jedná se o indikátor 7.4 „Podíl způsobů využívaných lovišť ryb v rámci biologických limitů“, 7.5 „Poměr množství využívaných vodních zdrojů na celkovém množství obnovitelných zdrojů vody“, 7.6 „Podíl suchozemských a mořských chráněných

oblastí“ (pro zjištění hodnot tohoto indikátoru lze například použít sekundární zdroje - statistiky jednotlivých států) a 7.10 „Podíl městského obyvatelstva žijícího ve slumech“.

Redukci (konkretizaci) činností uvedených v tabulce 6 na vysvětlované proměnné tohoto empirického výzkumu zobrazuje tabulka 7.

činnost (z tabulky 6)	vysvětlující proměnná (získaná konkretizací činnosti)
nakládání s lesními porosty	1. kácení stromů v lese 2. používání dřeva z lesa na topení
výsadba nových lesních porostů	3. vysazování nových stromů a keřů
omezování spalování látek produkujících CO ₂	4. četnost nenutného spalování dřeva či uhlí pro zábavu
omezování osobní dopravy	5. četnost nenutných jízd za zábavou
používání prostředků označených R- větou R 59 Nebezpečný pro ozónovou vrstvu	6. používání prostředků označených R 59 „Nebezpečný pro ozónovou vrstvu“
osobní ochrana živočichů a rostlin	7. činnosti prospěšné volně žijícím druhům
právní ochrana živočichů a rostlin	8. angažovanost v petičních akcích (nejen místních) na ochranu živočichů nebo rostlin
oprava (vyčištění) vodohospodářských zařízení	9. aktivity směřující k vyčištění vody ve studních
budování nových vodohospodářských zařízení	10. získání pitné vody v případě že není k dispozici zdroj
šetření s pitnou vodou	11. šetření s pitnou vodou
šetření látek na topení	12. důvod při němž se v domácnosti topí
šetření elektřiny	13. důvody šetření s elektřinou
využívání alternativních domácích zdrojů elektřiny	14. využívání sluneční energie z domácích zdrojů
produkce odpadů	15. upřednostňování výrobků bez nenutných obalů 16. nakládání s prázdnými plastovými nádobami v domácnosti

Tabulka 7. Redukce činností na proměnné.

4.1.7. PRACOVNÍ HYPOTÉZY KVANTITATIVNÍHO VÝZKUMU

V systému vysvětlujících (nezávislých), vysvětlovaných (závislých) a vnějších proměnných se předpokládá, že NEP orientace ovlivňuje vysvětlované proměnné podle vztahů (pracovních hypotéz) uvedených v tabulce 8. Dále se předpokládá, že každá z vnějších proměnných vysvětlované proměnné do jisté míry ovlivňuje. Proto jsou tyto vztahy ověřovány a v případě zjištění statisticky významné závislosti jsou popsány.

Lidé s vyšší NEP orientací	1. méně kácí stromy	než lidé s nižší NEP orientací
	2. méně používají dřevo z lesa na topení	
	3. více vysazují nové stromy a keře	
	4. méně často provádějí nenutné spalování dřeva či uhlí pro zábavu	
	5. méně často cestují motorovým vozidlem za zábavou	
	6. méně často používají prostředky označené „R 59 Nebezpečný pro ozónovou vrstvu“	
	7. více konají činnosti prospěšné volně žijícím druhům	
	8. se více účastní petičních akcí (a to nejen v obci) na ochranu živočichů a rostlin	
	9. v případě potřeby více čistí studně	
	10. v případě potřeby častěji staví vlastní zdroj vody	
	11. více šetří pitnou vodu	
	12. častěji v domácnosti zatopí až když nestačí více se obléci	
	13. častěji šetří elektřinu z důvodu šetření přírodními zdroji	
	14. častěji používají energii z vlastních solárních panelů	
	15. častěji dávají přednost výrobkům bez zbytečně velkých obalů	
	16. častěji využívají ve své domácnosti zakoupených plastových lahví i po spotřebování obsahu	

Tabulka 8. Pracovní hypotézy empirického výzkumu.

4.1.8. OBJEKT VÝZKUMU

Objektem výzkumu je obyvatelstvo vybraných oblastí České republiky, které byly ke konci socialistické éry nejvíce a (pro porovnání) nejméně postiženy znečištěním. Rozlišení těchto oblastí vychází z práce Moldana et al. (1990). Jedná se o území v severních a v jižních Čechách.

Bylo vybráno více lokalit, aby mohly být potlačeny případné anomálie jedné obce. Ve vybraných obcích byly do domácností distribuovány dotazníky. V průvodním dopise byli o vyplnění požádáni ti členové domácnosti, kteří žijí v obci nejdéle. Autor předpokládá, že dlouhodobé bydlení v konkrétním prostředí se při měření škálou NEP projeví.

V zájmovém území Jižní Čechy byla distribuce provedena ve dnech 21.11. 2009 (obce Novosedly nad Nežárkou, Kolence a Klec) a 22.11.2009 (obec Lužnice). Celkem bylo v zájmovém území Jižní Čechy distribuováno 375 dotazníků, z nichž bylo navráceno 72. Návratnost činí 19,2 %.

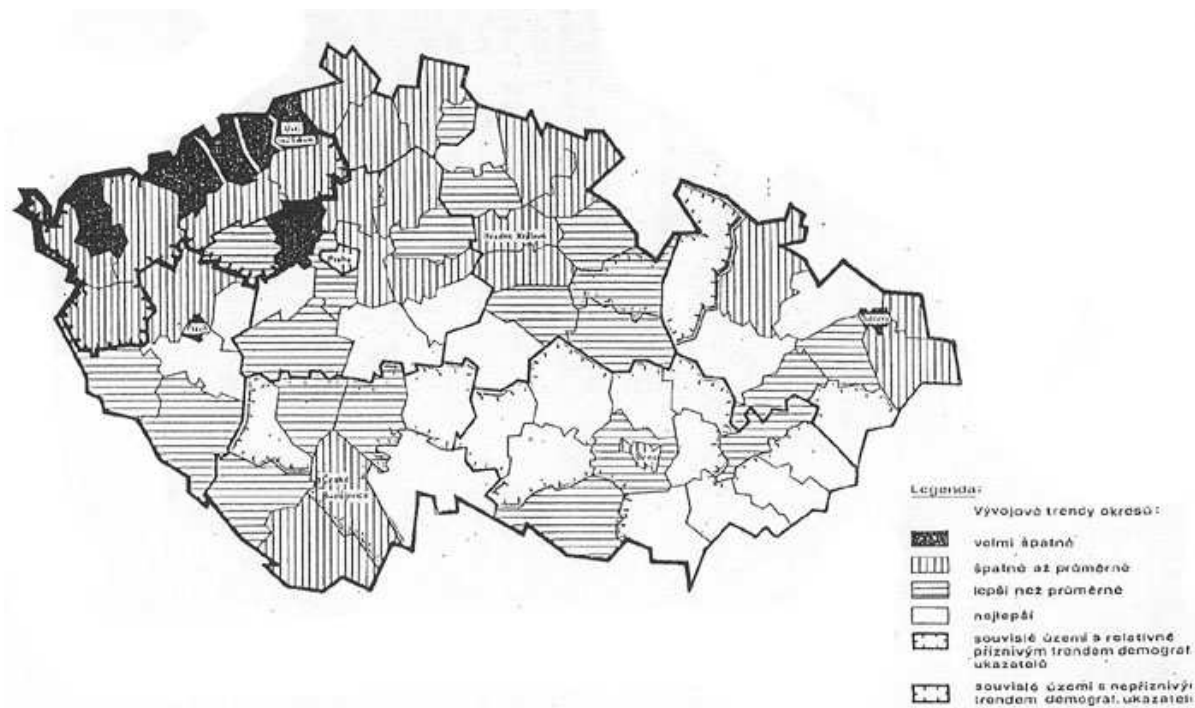
V zájmovém území Severní Čechy byla distribuce provedena ve dnech 21.12.2009 (obce Zaječice, Vrskmaň a Strupčice) a 22.12.2009 (obec Otvice). Celkem bylo v zájmovém území Severní Čechy distribuováno 330 dotazníků, z nichž bylo navraceno 65. Návratnost činí 19,7 %.

Celkem bylo v obou zájmových územích distribuováno 705 dotazníků, z nichž bylo navraceno 137. Návratnost činí 19,4 %.

4.1.9. LOKALITY VÝZKUMU

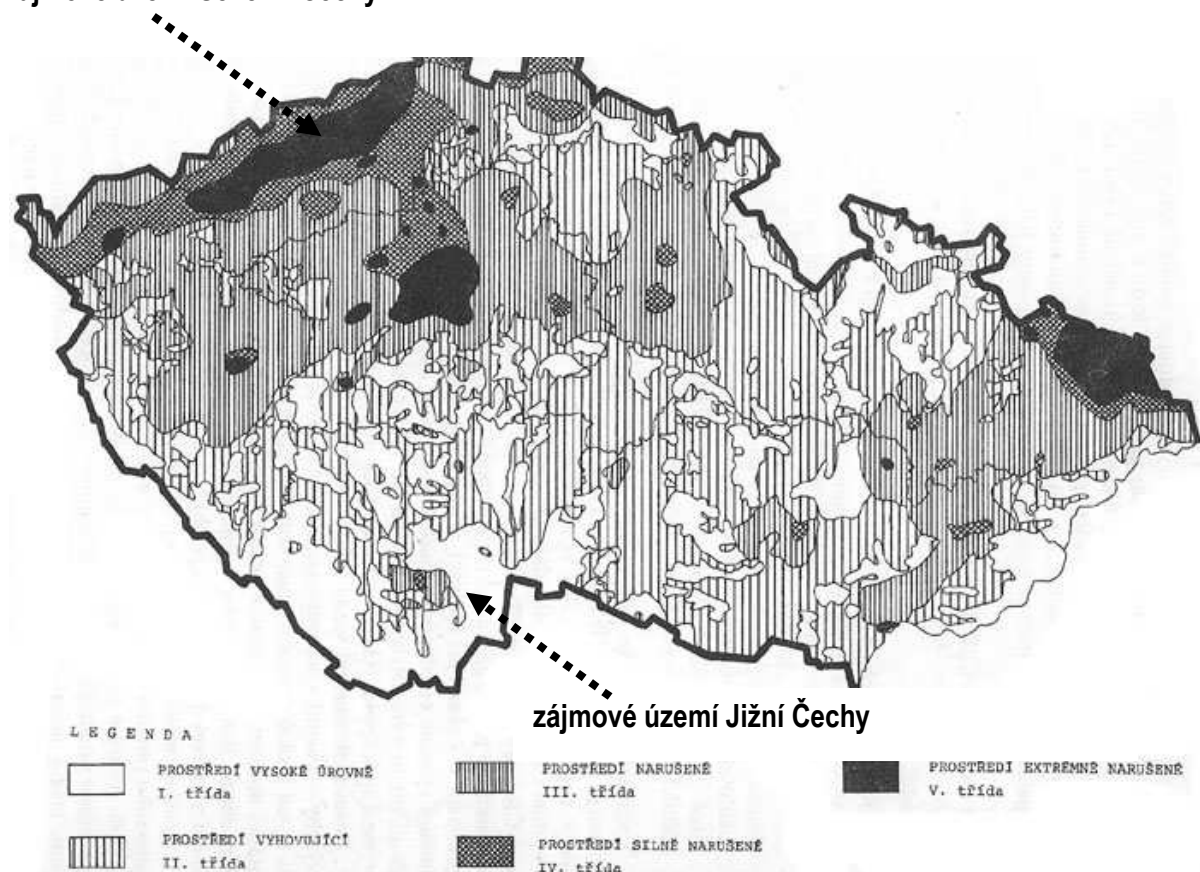
Obrázek 8 zobrazuje znečištění životního prostředí v bývalých okresech České republiky bezprostředně po konci socialistické éry. Nejvíce znečištěné byly okresy v severních Čechách. Následující obrázek 9 zobrazuje území České republiky rozdělené do 5 tříd podle stupně znečištění na konci 80. let.

Venkovské obce (s méně než 2000 obyvateli), v nichž bylo provedeno empirické šetření, byly vybrány podle rozčlenění území na obrázku 9. Byly vybrány obce v extrémně narušeném území (podle terminologie Moldana et al., 1990) v Podkrušnohoří (v této práci zájmové území Severní Čechy) a v prostředí vysoké úrovně v jižních Čechách (v této práci zájmové území Jižní Čechy). Rozčlenění území do 5 tříd na obrázku 9 je založeno na analýze faktorů hygienické vhodnosti (oxid siřičitý SO₂, polétavý prach, jiné škodliviny, zápach zemědělského a průmyslového původu, hluk z pozemní a letecké dopravy) a faktorů krajinářské a urbanistické vhodnosti (krajinářská hodnota, devastace povrchu, hygienicky nezávadný zápach, inundace s bodavým hmyzem, lesy silně ohrožené imisemi) (Moldan et al., 1990).

Obrázek 8. Znečištění v České republice podle okresů bezprostředně po konci socialistické éry. Zdroj: Moldan et al. (1990).

zájmové území Severní Čechy

Obrázek 9. Znečištění v České republice bezprostředně po konci socialistické éry. Území je rozčleněno do 5 tříd podle stupně znečištění. Zdroj: Moldan et al. (1990).

4.1.10. ZPRACOVÁNÍ DAT

Data z terénního výzkumu byla statisticky zpracována. Pro zjištění závislostí mezi kategoriálními proměnnými byly použity kontingenční tabulky a test chí-kvadrát. Závislosti mezi kvantitativními proměnnými byly zjišťovány pomocí korelačních koeficientů. Pro zjišťování statisticky významných odlišností mezi průměry skóre nového ekologického paradigmatu v zájmových oblastech Jižní a Severní Čechy byl použit t-test. Statistické zpracování kvantitativních dat bylo provedeno programem SPSS.

4.2. EMPIRICKÝ VÝZKUM VE STŘEDNÍ ASII

Rozvojové země Asie nejsou z hlediska sociálních věd příliš prozkoumané. Výzkum k této dizertační práci byl proveden v Uzbekistánu, konkrétně v autonomní oblasti Karakalpakstánu. Výzkum proběhl v září a říjnu 2008. Kromě uvedené neprozkoumanosti se rozvojové země střední Asie odlišují také v dalších ohledech. Přehled hlavních podobností a nepodobností České republiky a zájmového území ve střední Asii podává tabulka 9.

podobnosti	nepodobnosti
socialismus ve 20. století	kolektivismus v kultuře (K) vs. individualismus v kultuře (ČR)
monoteistické náboženství	hlavní náboženství: křesťanství (ČR) vs. islám (K)
	dlouhodobý historický vývoj
	socio-ekonomická situace: umožňující postmateriální orientaci (ČR) vs. neumožňující postmateriální orientaci (K)

Tabulka 9. Podobnosti a nepodobnosti zkoumaných oblastí postižených znečištěním na konci socialistické éry. ČR - Česká republika, K - Karakalpakstán.

Terénní šetření bylo provedeno v oblasti, která je od 60. let 20. století silně postižena znečištěním všech složek životního prostředí. Hlavním zdrojem znečištění byly pesticidní látky používané v zemědělství, konkrétně na bavlníkových plantážích.

Dotazovací techniky zde byly kombinovány s pozorováním a vyznačovaly se nízkou mírou standardizace. Témata rozhovorů a pozorování vycházela z indikátorů dílčích cílů sedmého Rozvojového cíle tisíciletí (tabulka 5).

5. VÝSLEDKY A DISKUZE

5.1. VÝSLEDKY EMPIRICKÉHO VÝZKUMU V ČESKÉ REPUBLICE

5.1.1. OVĚŘOVÁNÍ PRACOVNÍCH HYPOTÉZ

Platnost pracovních hypotéz formulovaných v kapitole 4 byla ověřována. Podrobnosti statistického zpracování dat obsahuje Příloha 1 této dizertační práce. Byla ověřována platnost následujících pracovních hypotéz s následujícími výsledky:

a) Lidé s vyšší NEP orientací méně kácí stromy než lidé s nižší NEP orientací

Hodnota $p > 0,05$, tj. není dostatek evidence pro zamítnutí nulové hypotézy H_0 (proměnné „NEP orientace“ a „kácení stromů v lese“ na sobě nejsou závislé) na hladině významnosti 5 %.

b. Lidé s vyšší NEP orientací méně používají dřevo z lesa na topení než lidé s nižší NEP orientací

Hodnota $p > 0,05$, tj. není dostatek evidence pro zamítnutí nulové hypotézy H_0 (proměnné „NEP orientace“ a „používání dřeva z lesa na topení“ na sobě nejsou závislé) na hladině významnosti 5 %.

c. Lidé s vyšší NEP orientací více vysazují nové stromy a keře než lidé s nižší NEP orientací

Závislost těchto 2 proměnných nelze určit z důvodu nízkých očekávaných četností (Expected Count) při analýze pomocí kontingenčních tabulek.

d. Lidé s vyšší NEP orientací méně často provádějí nenutné spalování dřeva či uhlí pro zábavu než lidé s nižší NEP orientací

Hodnota p (Sig. 2-tailed) korelačního koeficientu $> 0,05$, tj. závislost mezi kvantitativními proměnnými „NEP orientace“ a „četnost nenutného spalování dřeva či uhlí pro zábavu“ není statisticky významná ani na hladině významnosti 5 %.

e. Lidé s vyšší NEP orientací méně často cestují motorovým vozidlem za zábavou než lidé s nižší NEP orientací

Hodnota p (Sig. 2-tailed) korelačního koeficientu $> 0,05$, tj. závislost mezi kvantitativními proměnnými „NEP orientace“ a „četnost nenutných jízd za zábavou“ není statisticky významná ani na hladině významnosti 5 %.

f. Lidé s vyšší NEP orientací méně používají prostředky označené „R 59 Nebezpečný pro ozónovou vrstvu“ než lidé s nižší NEP orientací

Závislost těchto 2 proměnných nemohla být posouzena z důvodu chybějících dat pro kategorii ano při odpovědi na otázku „Používáte prostředky označené „R 59 Nebezpečný pro ozónovou vrstvu“? a nízkých očekávaných četností při analýze pomocí kontingenčních tabulek.

g. Lidé s vyšší NEP orientací více konají činnosti prospěšné volně žijícím druhům než lidé s nižší NEP orientací

Hodnota $p > 0,05$, tj. není dostatek evidence pro zamítnutí nulové hypotézy H_0 (proměnné „NEP orientace“ a „činnosti prospěšné volně žijícím druhům“ na sobě nejsou závislé) na hladině významnosti 5 %.

h. Lidé s vyšší NEP orientací se více účastní petičních akcí (a to nejen v obci) na ochranu živočichů nebo rostlin než lidé s nižší NEP orientací

Závislost těchto 2 proměnných nemohla být posouzena z důvodu chybějících dat pro kategorii ano, organizuji takové akce při otázce „Vy sám/sama se účastníte petičních akcí, a to nejen v obci, na ochranu živočichů nebo rostlin?“ a nízkých očekávaných četností při analýze pomocí kontingenčních tabulek.

i. Lidé s vyšší NEP orientací v případě potřeby více čistí studně než lidé s nižší NEP orientací

Závislost těchto 2 proměnných nelze určit z důvodu nízkých očekávaných četností při analýze pomocí kontingenčních tabulek.

j. Lidé s vyšší NEP orientací v případě potřeby častěji staví vlastní zdroj vody než lidé s nižší NEP orientací

Hodnota $p > 0,05$, tj. není dostatek evidence pro zamítnutí nulové hypotézy H_0 (proměnné „NEP orientace“ a „získání pitné vody v případě, že není k dispozici zdroj“ na sobě nejsou závislé) na hladině významnosti 5 %. Pracovní hypotézu však není možné ověřit, protože pro analýzu nebylo možné (z důvodu chybějících hodnot) použít jiné kategorie odpovědi kromě „napojil jsem se na obecní vodovod“ při otázce „V případě, že pro Vaši domácnost v minulosti nebyl k dispozici zdroj pitné vody...“

k. Lidé s vyšší NEP orientací více šetří pitnou vodu než lidé s nižší NEP orientací

Hodnota $p > 0,05$, tj. není dostatek evidence pro zamítnutí nulové hypotézy H_0 (proměnné „NEP orientace“ a „šetření pitnou vodou“ na sobě nejsou závislé) na hladině významnosti 5 %.

l. Lidé s vyšší NEP orientací častěji v domácnosti zatopí až když nestačí se více obléci než lidé s nižší NEP orientací

Hodnota $p > 0,05$, tj. není dostatek evidence pro zamítnutí nulové hypotézy H_0 (proměnné „NEP orientace“ a „důvod při němž se v domácnosti topí“ na sobě nejsou závislé) na hladině významnosti 5 %.

m. Lidé s vyšší NEP orientací častěji šetří elektřinu z důvodu šetření přírodními zdroji než lidé s nižší NEP orientací

Závislost těchto 2 proměnných nemohla být posouzena z důvodu chybějících dat pro kategorie proměnné „šetření přírodními zdroji“ - tato data byla odstraněna z výpočtů z důvodu nízkých očekávaných četností při analýze pomocí kontingenčních tabulek.

n. Lidé s vyšší NEP orientací častěji používají energii z vlastních solárních panelů než lidé s nižší NEP orientací

Závislost těchto 2 proměnných nelze určit z důvodu nízkých očekávaných četností při analýze pomocí kontingenčních tabulek.

o. Lidé s vyšší NEP orientací častěji dávají přednost výrobkům bez zbytečně velkých obalů než lidé s nižší NEP orientací

Hodnota $p > 0,05$, tj. není dostatek evidence pro zamítnutí nulové hypotézy H_0 (proměnné „NEP orientace“ a „upřednostňování výrobků bez nenutných obalů“ na sobě nejsou závislé) na hladině významnosti 5 %.

p. Lidé s vyšší NEP orientací častěji využívají ve své domácnosti zakoupených plastových lahví i po spotřebování obsahu než lidé s nižší NEP orientací

Závislost těchto 2 proměnných nemohla být posouzena z důvodu chybějících dat pro kategorie proměnné „nakládání s plastovými lahvemi po spotřebování“ - tato data byla odstraněna z důvodu nízkých očekávaných četností při analýze pomocí kontingenčních tabulek.

5.1.2. ZÁVISLOSTI MEZI VNĚJŠÍMI A VYSVĚTLOVANÝMI PROMĚNNÝMI

V této kapitole jsou popisovány nalezené statisticky významné závislosti mezi vnějšími proměnnými a vysvětlovanými proměnnými z kapitoly 4. Podrobnosti statistického zpracování dat obsahuje Příloha 1 této dizertační práce.

Skóre NEP respondenta nekoreluje s proměnnou věk ani délka bydlení v obci. Věk respondenta však koreluje s proměnnými četnost nenutného spalování dřeva či uhlí pro zábavu ($p < 0,01$) a četnost nenutných jízd pro zábavu ($p < 0,05$). Také délka bydlení v obci koreluje s proměnnou četnost nenutného spalování dřeva či uhlí pro zábavu ($p < 0,01$).

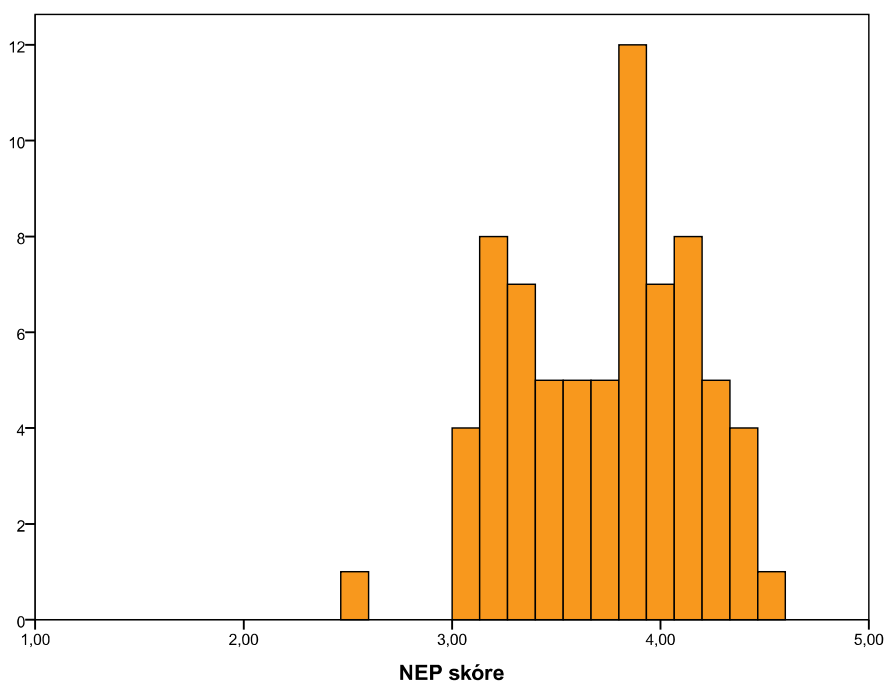
Dále byly zjištěny následující statisticky významné závislosti mezi vnějšími proměnnými a vysvětlovanými proměnnými z kapitoly 4. Pro proměnné pohlaví a kácení stromů v lese bylo zjištěno, že hodnota $p < 0,05$, tj. nulová hypotéza H_0 (proměnné na sobě nejsou závislé) se zamítá na hladině významnosti 5 %. Pro proměnné pohlaví a používání dřeva z lesa na topení bylo zjištěno, že hodnota $p < 0,05$, tj. nulová hypotéza H_0 (proměnné na sobě nejsou závislé) se zamítá na hladině významnosti 5 %. Pro proměnné pohlaví a vysazování nových stromů a keřů bylo zjištěno, že hodnota $p < 0,05$, tj. nulová hypotéza H_0 (proměnné na sobě nejsou závislé) se zamítá na hladině významnosti 5 %.

Pro proměnné pohlaví a upřednostňování výrobků bez nenutných obalů bylo zjištěno, že hodnota $p < 0,05$, tj. nulová hypotéza H_0 (proměnné na sobě nejsou závislé) se zamítá na hladině významnosti 5 %. Pro proměnné zdravotní stav (při znění otázky Měl/a jste ve svém životě nějaký zdravotní problém způsobený znečištěním životního prostředí?) a používání dřeva z lesa na topení bylo zjištěno, že hodnota $p < 0,05$, tj. nulová hypotéza H_0 (proměnné na sobě nejsou závislé) se zamítá na hladině významnosti 5 %. Pro proměnné zdravotní stav (při znění otázky Měl/a jste ve svém životě nějaký zdravotní problém způsobený znečištěním životního prostředí?) a činnosti prospěšné volně žijícím druhům bylo zjištěno, že hodnota $p < 0,05$, tj. nulová hypotéza H_0 (proměnné na sobě nejsou závislé) se zamítá na hladině významnosti 5 %.

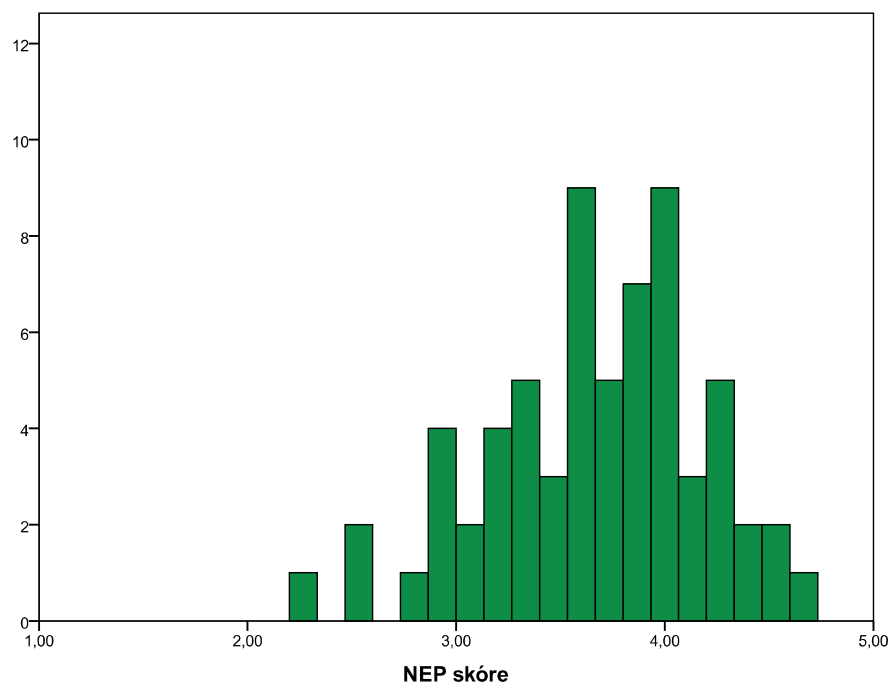
Pro proměnné odstraňování výdobytků modernity (při znění otázky Odstraňujete úmyslně ze svého života nějaké výdobytky moderní doby (například televize, elektřina, automobil, plasty)?) a důvod při němž se v domácnosti topí bylo zjištěno, že hodnota $p < 0,05$, tj. nulová hypotéza H_0 (proměnné na sobě nejsou závislé) se zamítá na hladině významnosti 5 %. Pro proměnné odstraňování výdobytků modernity a upřednostňování výrobků bez nenutných obalů bylo zjištěno, že hodnota $p < 0,05$, tj. nulová hypotéza H_0 (proměnné na sobě nejsou závislé) se zamítá na hladině významnosti 5 %.

5.1.3. NEP ORIENTACE RESPONDENTŮ V ZÁJMOVÝCH ÚZEMÍCH

V následujícím textu je uvedeno vyhodnocení měření vztahu respondentů k životnímu prostředí pomocí škály nového ekologického paradigmatu. Obrázky 10 a 11 znázorňují dosažené skóre NEP v zájmových územích Jižní Čechy a Severní Čechy. V tabulkách 10 a 11 jsou uvedeny odpovědi respondentů na výroky škály nového ekologického paradigmatu v procentech. Podle výsledku t-testu (Independent-Samples t-test) není na hladině významnosti 5 % dostatek evidence pro zamítnutí nulové hypotézy H_0 (průměrné skóre NEP se mezi dvěma zájmovými územími neliší). Nulová hypotéza se v tomto případě ponechává k dalšímu šetření (Hendl, 2004). Obrázky 12 až 26 srovnávají procenta postojů respondentů k jednotlivým výrokům škály nového ekologického paradigmatu.

Obrázek 10. Histogram skóre NEP respondentů v zájmovém území Jižní Čechy.

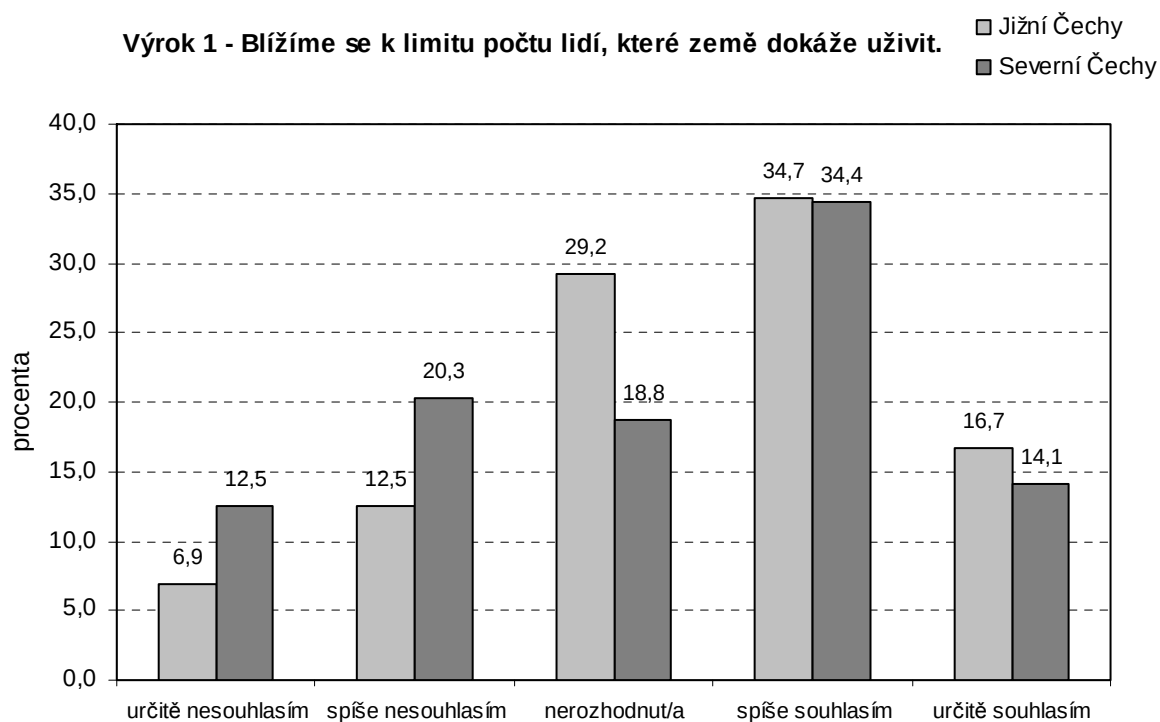
Obrázek 11. Histogram skóre NEP respondentů v zájmovém území Severní Čechy.

	výrok	UN	SN	NE	SS	US	N
01	Blížíme se k limitu počtu lidí, které země dokáže uživit.	6,9	12,5	29,2	34,7	16,7	72
02	Lidé mají právo upravovat přírodu tak, aby vyhovovala jejich potřebám.	27,8	43,1	5,6	16,7	6,9	72
03	Když lidé zasahují do přírody, často produkují katastrofální důsledky.	4,2	4,2	1,4	37,5	52,8	72
04	Lidská vynalézavost zajistí, že NEUDEĚLÁME zemi neobyvatelnou.	2,9	30,0	18,6	37,1	11,4	70
05	Lidé silně zneužívají životní prostředí.	2,9	5,8	4,3	36,2	50,7	69
06	Země má dost přírodních zdrojů, jen pokud se je naučíme využívat.	1,4	9,9	1,4	52,1	35,2	71
07	Rostliny a živočichové mají stejné právo na existenci jako lidé.	0,0	0,0	0,0	23,2	76,8	69
08	Rovnováha v přírodě je dostatečně silná na to, aby si poradila s dopady moderních průmyslových států.	40,3	43,1	12,5	2,8	1,4	72
09	Navzdory svým zvláštním schopnostem jsou lidé stále podrobeni přírodním zákonům.	0,0	1,4	11,3	38,0	49,3	71
10	Takzvaná „ekologická krize,“ které lidstvo čelí, je silně zveličována.	23,6	29,2	20,8	20,8	5,6	72
11	Země je jako vesmírná loď, má velmi omezený prostor a množství zdrojů.	1,4	5,8	13,0	53,6	26,1	69
12	Lidé byli stvořeni, aby vládli zbytku přírody.	46,5	23,9	11,3	12,7	5,6	71
13	Rovnováha v přírodě je velice křehká a snadno může být rozvrácena.	1,4	2,8	2,8	41,7	51,4	72
14	Lidé se nakonec naučí dost o tom, jak příroda funguje, aby byli schopni ji kontrolovat.	4,3	20,0	15,7	38,6	21,4	70
15	Jestli věci budou probíhat tak jako v současnosti, zažijeme brzy velkou ekologickou katastrofu.	0,0	9,7	25,0	38,9	26,4	72

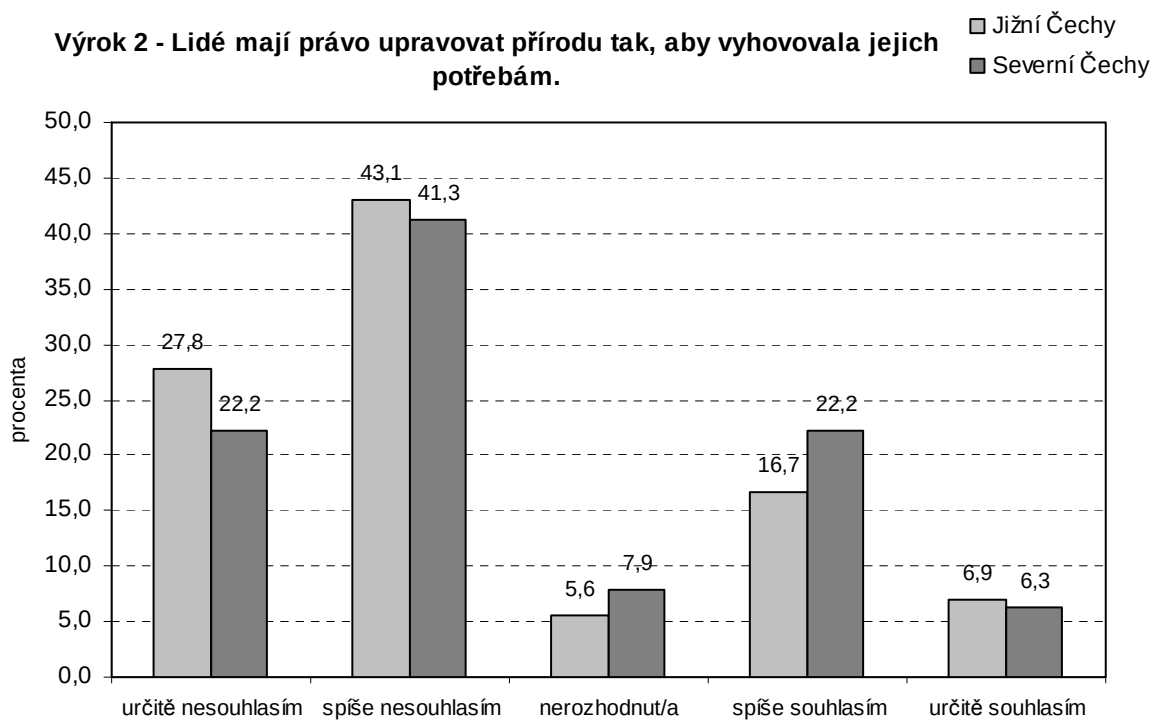
Tabulka 10. Zájmové území Jižní Čechy. Souhlas či nesouhlas respondentů s výroky NEP škály v procentech. UN - určitě nesouhlasím, SN - spíše nesouhlasím, NE - nerozhodnut/a, SS - spíše souhlasím, US - určitě souhlasím, N - počet odpovědí.

	výrok	UN	SN	NE	SS	US	N
01	Blížíme se k limitu počtu lidí, které země dokáže uživit.	12,5	20,3	18,8	34,4	14,1	64
02	Lidé mají právo upravovat přírodu tak, aby vyhovovala jejich potřebám.	22,2	41,3	7,9	22,2	6,3	63
03	Když lidé zasahují do přírody, často produkuje katastrofální důsledky.	6,2	13,8	4,6	33,8	41,5	65
04	Lidská vynalézavost zajistí, že NEUDEJLÁME zemi neobyvatelnou.	13,8	16,9	35,4	26,2	7,7	65
05	Lidé silně zneužívají životní prostředí.	3,1	9,2	3,1	40,0	44,6	65
06	Země má dost přírodních zdrojů, jen pokud se je naučíme využívat.	3,1	16,9	1,5	40,0	38,5	65
07	Rostliny a živočichové mají stejné právo na existenci jako lidé.	1,6	0,0	0,0	23,4	75,0	64
08	Rovnováha v přírodě je dostatečně silná na to, aby si poradila s dopady moderních průmyslových států.	44,6	41,5	6,2	6,2	1,5	65
09	Navzdory svým zvláštním schopnostem jsou lidé stále podrobeni přírodním zákonům.	0,0	1,5	6,2	36,9	55,4	65
10	Takzvaná „ekologická krize“, které lidstvo čelí, je silně zveličována.	13,8	29,2	16,9	26,2	13,8	65
11	Země je jako vesmírná loď, má velmi omezený prostor a množství zdrojů.	1,5	20,0	13,8	38,5	26,2	65
12	Lidé byli stvořeni, aby vládli zbytku přírody.	51,6	32,8	4,7	6,3	4,7	64
13	Rovnováha v přírodě je velice křehká a snadno může být rozvrácena.	3,1	9,2	9,2	30,8	47,7	65
14	Lidé se nakonec naučí dost o tom, jak příroda funguje, aby byli schopni ji kontrolovat.	6,2	24,6	13,8	43,1	12,3	65
15	Jestli věci budou probíhat tak jako v současnosti, zažijeme brzy velkou ekologickou katastrofu.	4,6	15,4	13,8	47,7	18,5	65

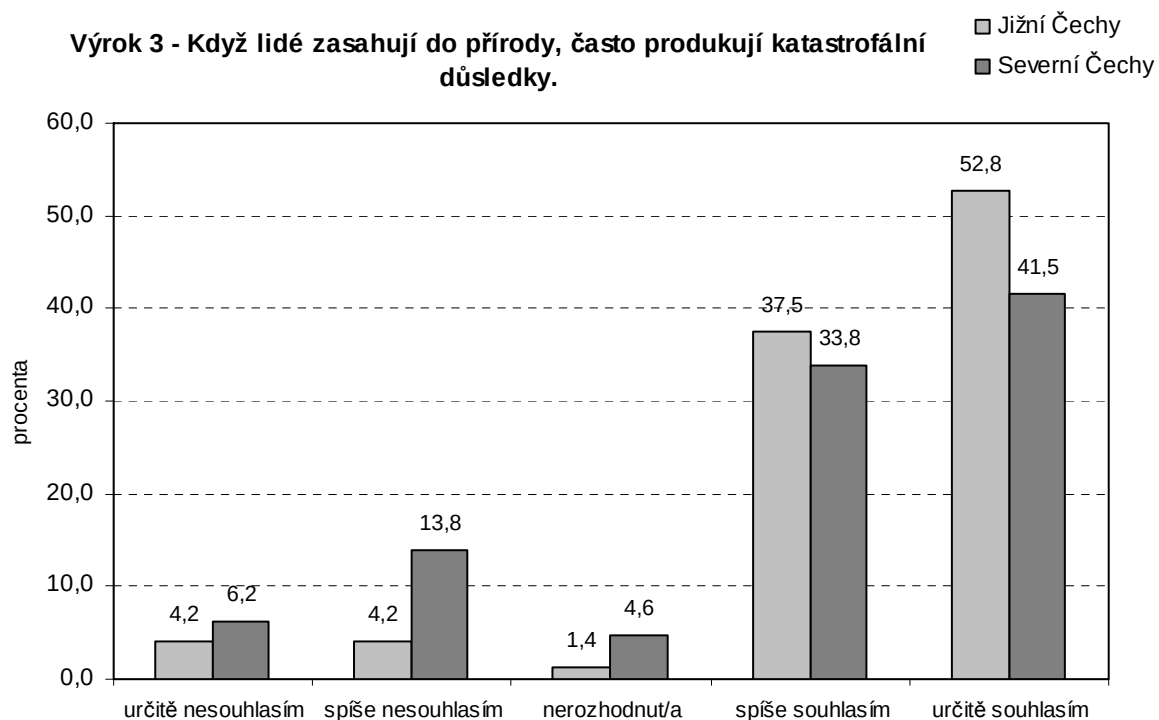
Tabulka 11. Zájmové území Severní Čechy. Souhlas či nesouhlas respondentů s výroky NEP škály v procentech. UN - určitě nesouhlasím, SN - spíše nesouhlasím, NE - nerozhodnut/a, SS - spíše souhlasím, US - určitě souhlasím, N - počet odpovědí.

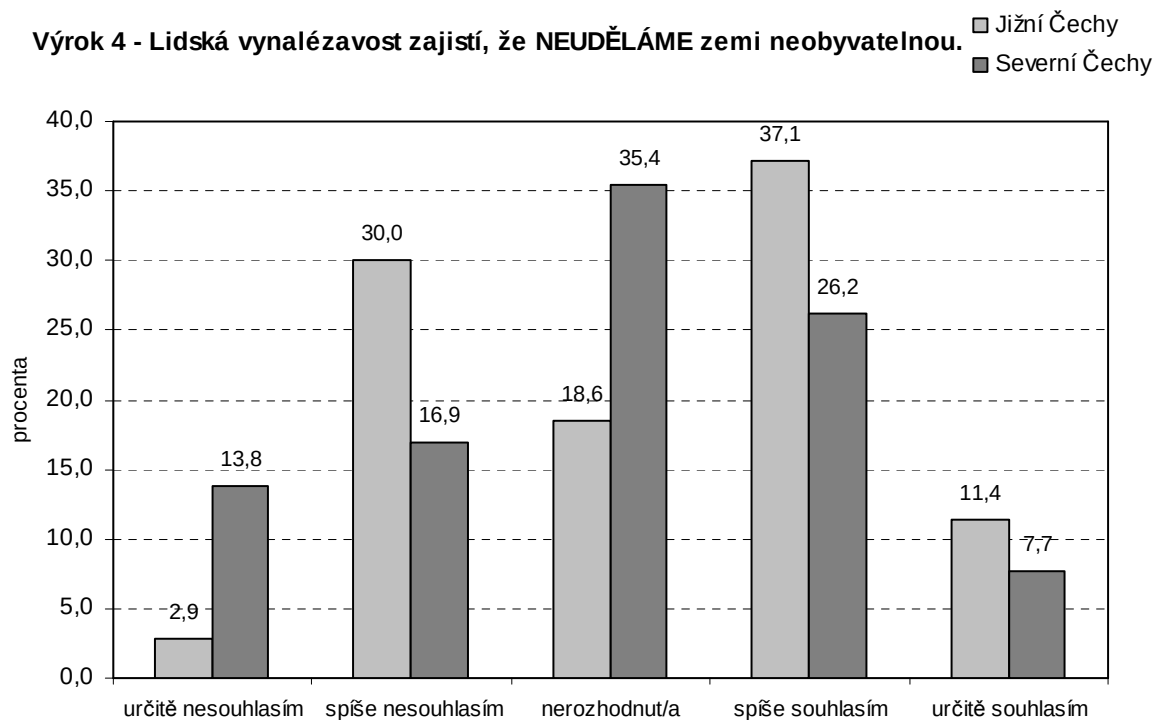
Obrázek 12. Postoje respondentů k výroku škály NEP č. 1.

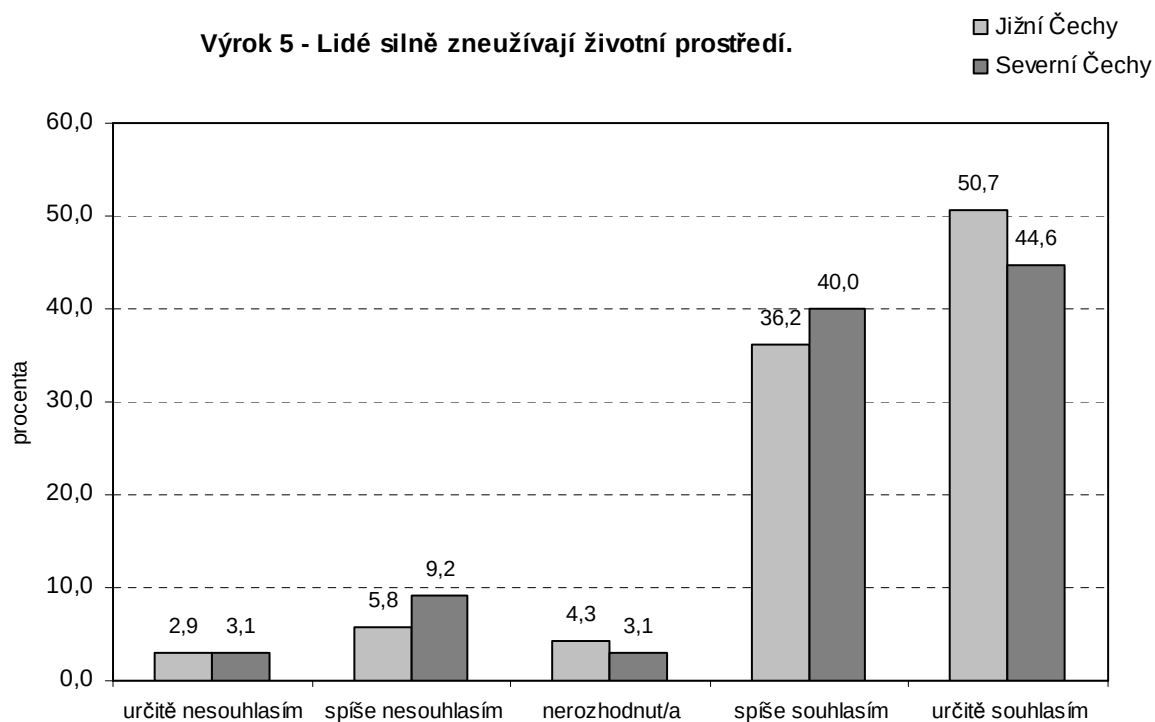
Obrázek 13. Postoje respondentů k výroku škály NEP č. 2.

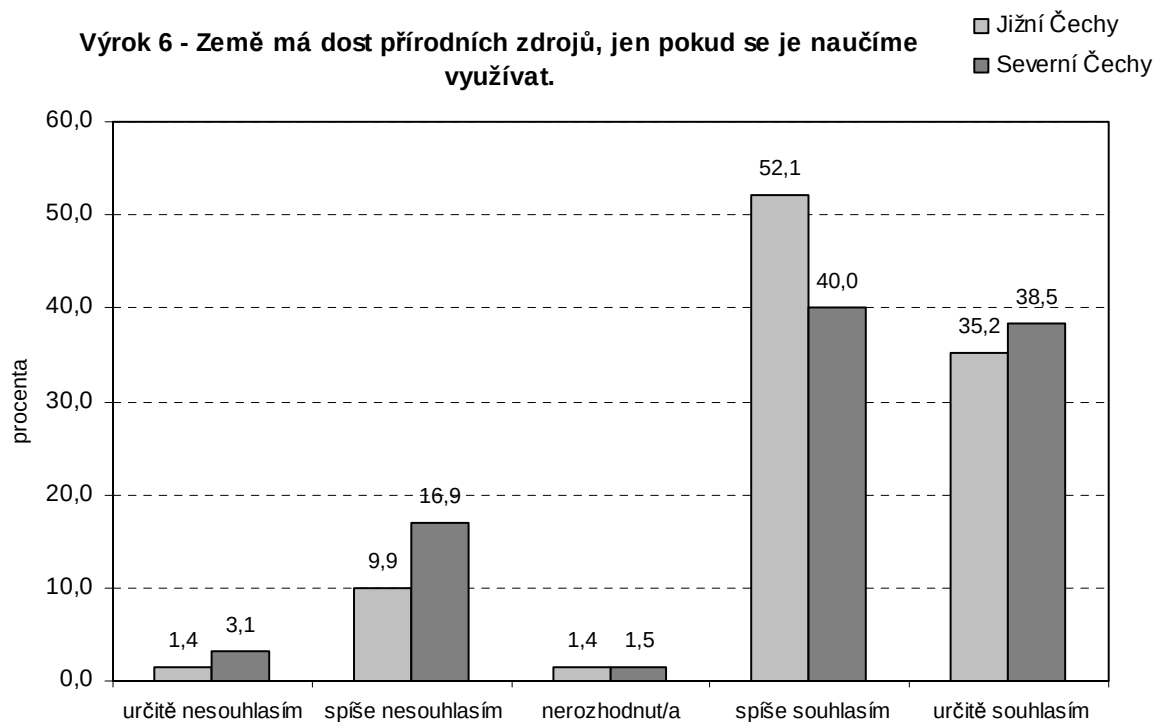
Obrázek 14. Postoje respondentů k výroku škály NEP č. 3.

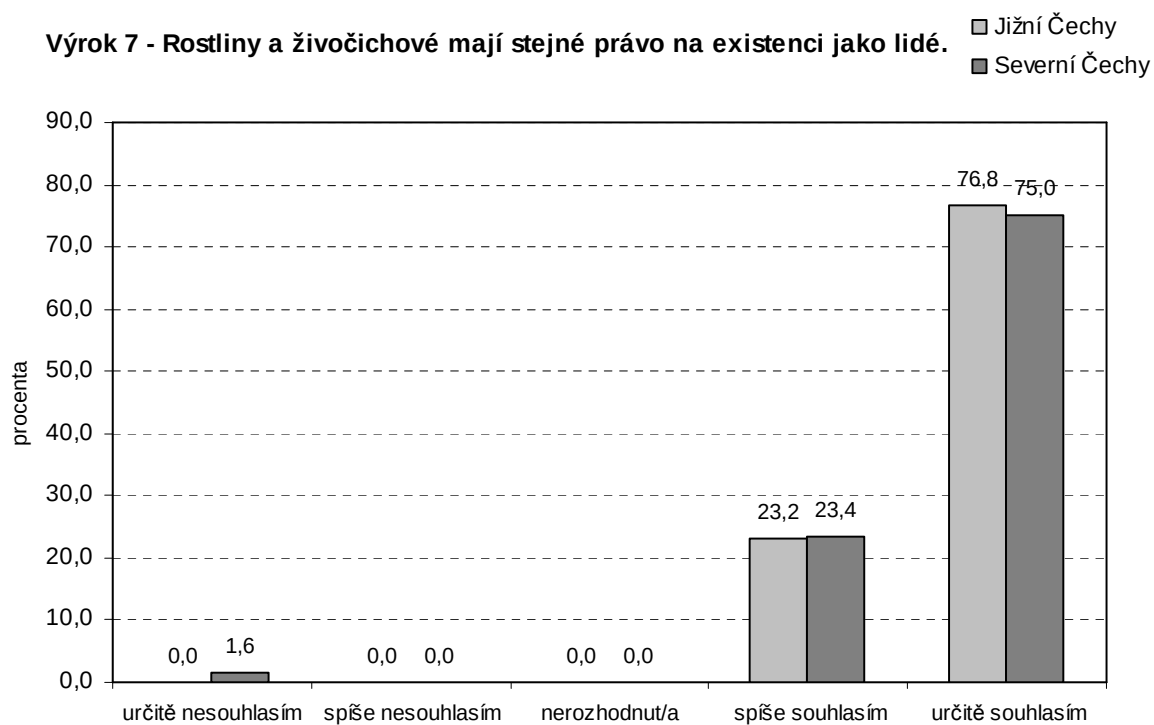
Obrázek 15. Postoje respondentů k výroku škály NEP č. 4.

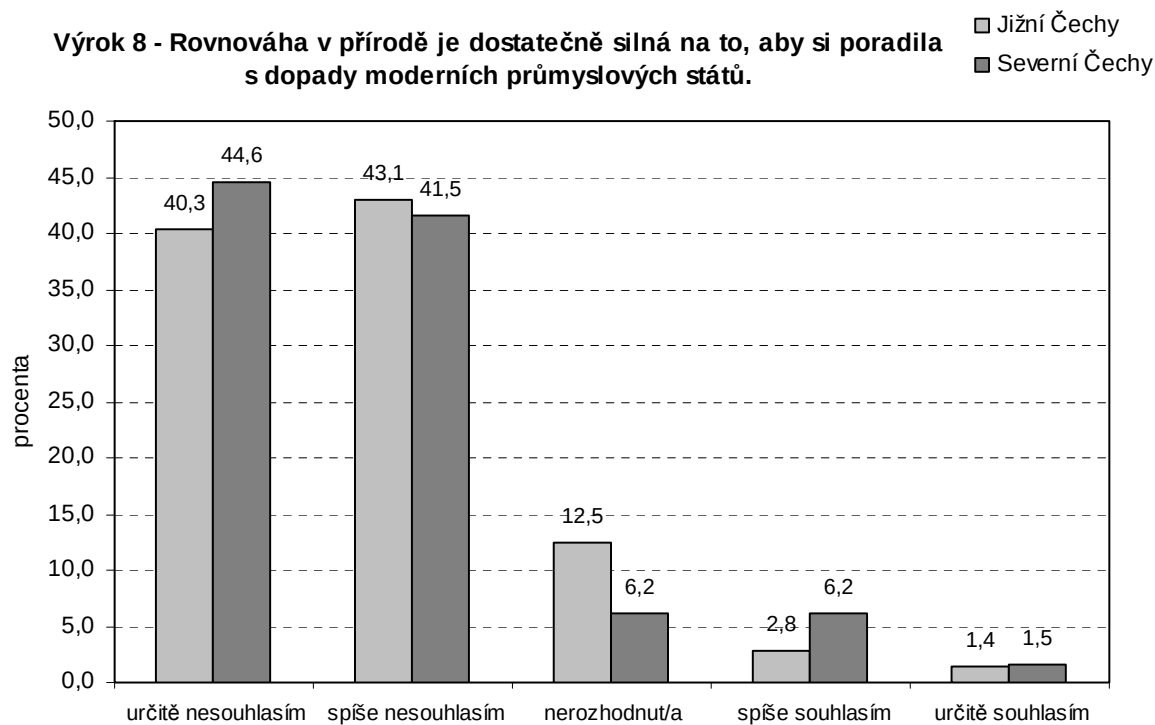
Obrázek 16. Postoje respondentů k výroku škály NEP č. 5.

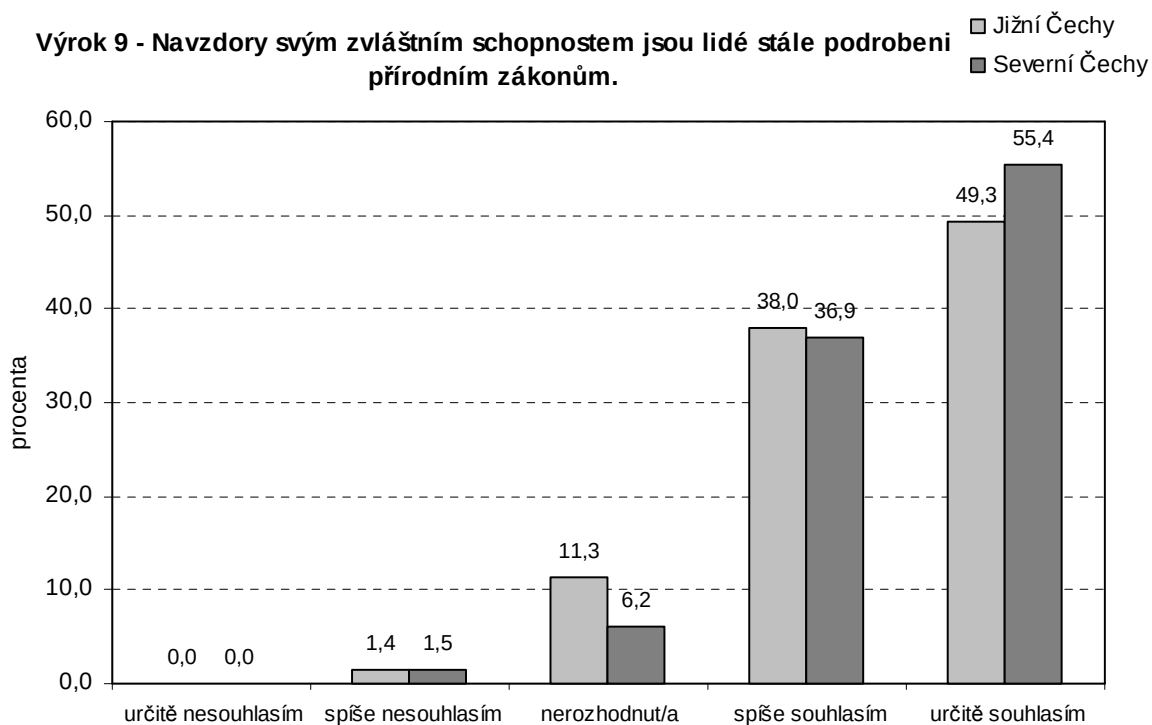
Obrázek 17. Postoje respondentů k výroku škály NEP č. 6.

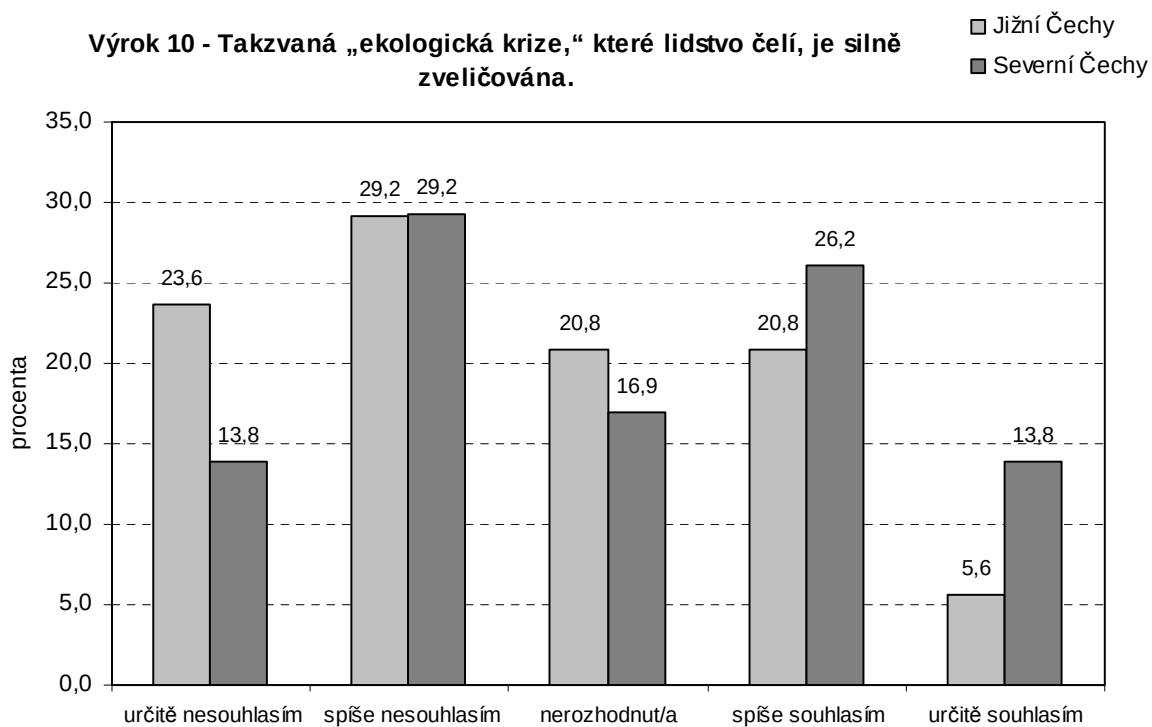
Obrázek 18. Postoje respondentů k výroku škály NEP č. 7.

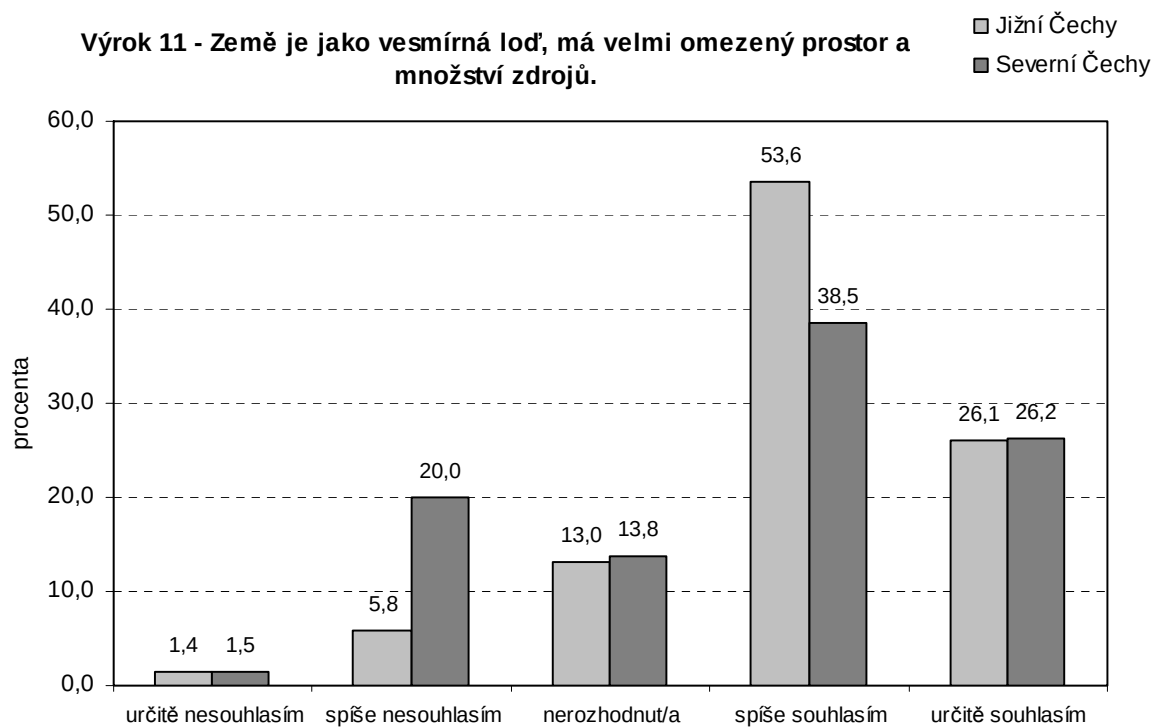
Obrázek 19. Postoje respondentů k výroku škály NEP č. 8.

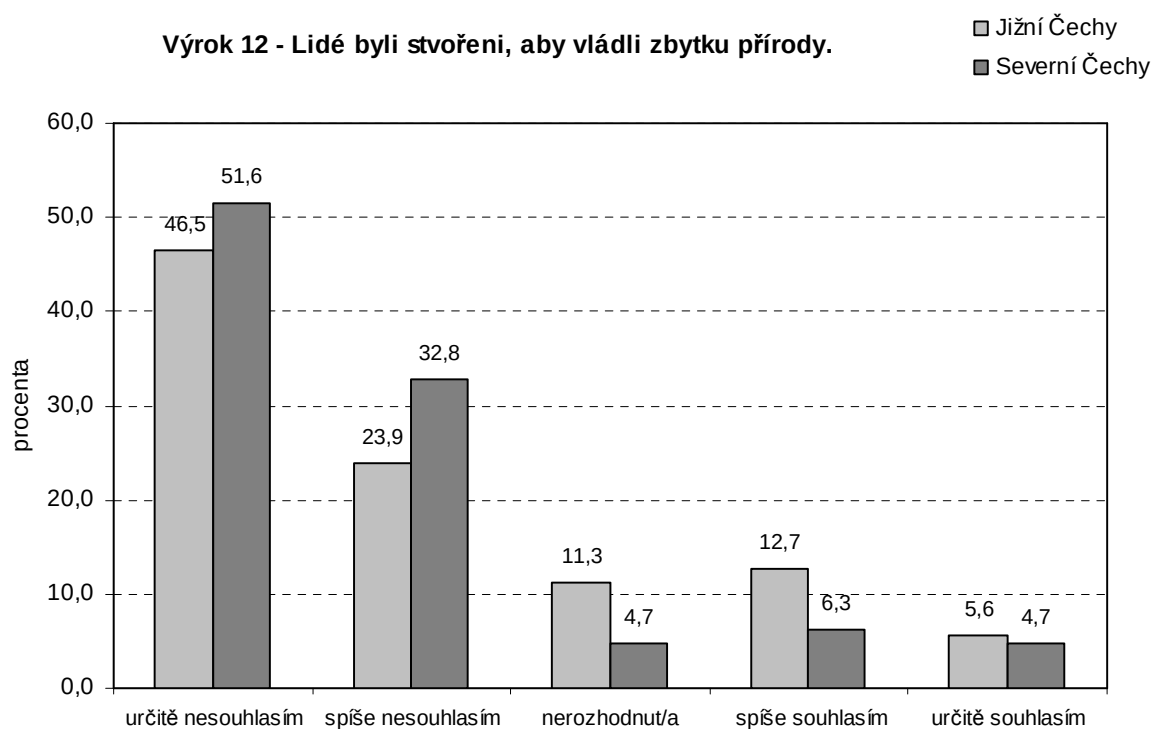
Obrázek 20. Postoje respondentů k výroku škály NEP č. 9.

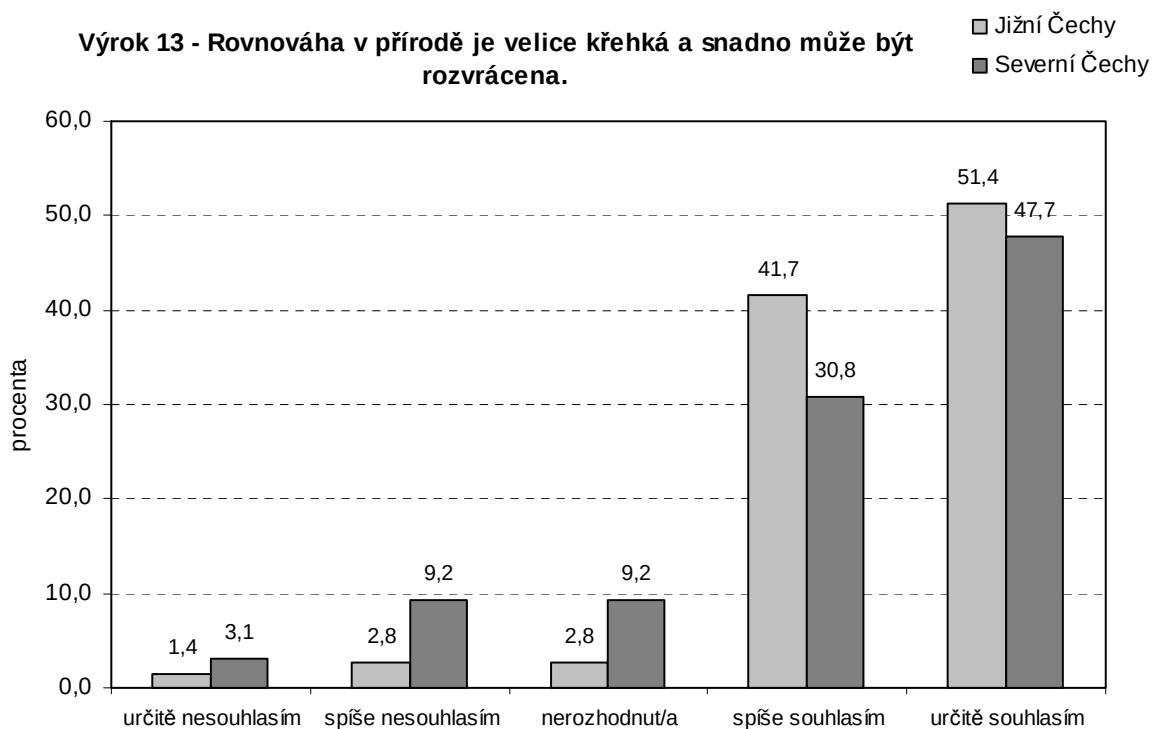
Obrázek 21. Postoje respondentů k výroku škály NEP č. 10.

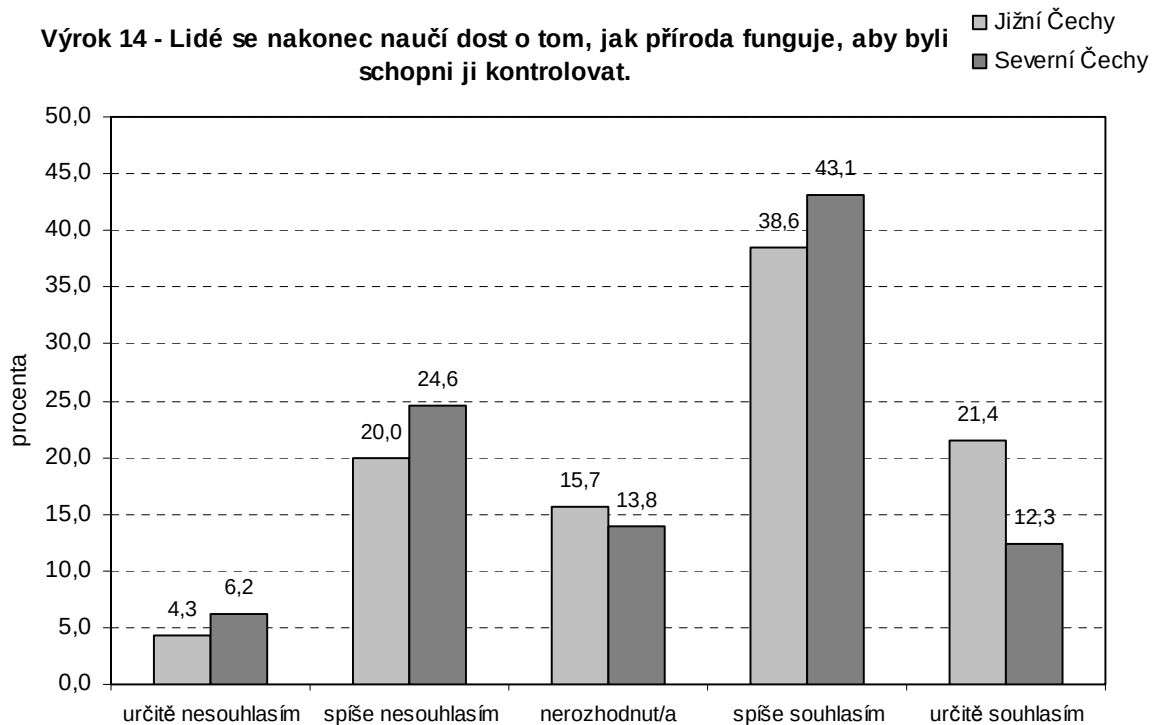
Obrázek 22. Postoje respondentů k výroku škály NEP č. 11.

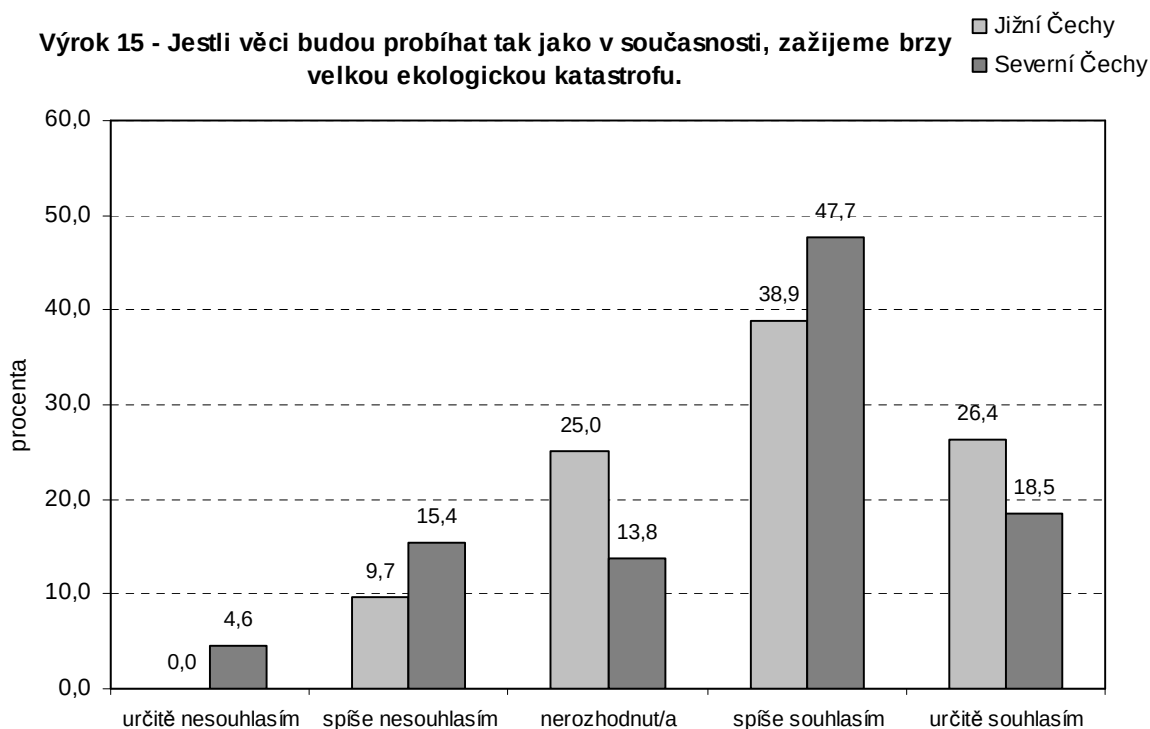
Obrázek 23. Postoje respondentů k výroku škály NEP č. 12.

Obrázek 24. Postoje respondentů k výroku škály NEP č. 13.

Obrázek 25. Postoje respondentů k výroku škály NEP č. 14.

Obrázek 26. Postoje respondentů k výroku škály NEP č. 15.

5.2. VÝSLEDKY TERÉNNÍHO ŠETŘENÍ VE STŘEDNÍ ASII

Sedmý Rozvojový cíl tisíciletí, který je OSN definován jako „Zajistit udržitelný stav životního prostředí“ je rozdělen do dílčích cílů, jejichž plnění je posuzováno konkrétními indikátory. Tyto dílčí cíle a indikátory jsou uvedeny v tabulce 5 v kapitole 4. Pokud jsou aktivity prováděny v rámci rozvojové pomoci, lze za ně považovat takové rozvojové projekty, které vedou ke zlepšování stavu měřeného jedním z těchto indikátorů. Konkrétně se jedná například o tyto aktivity:

Cíl 7.A – projekty zaměřené na:

- výsadbu lesů, boj proti dezertifikaci či jiným procesům, které zalesnění snižují,
- zavádění takových technologií v průmyslu a v dopravě, které zajistí snižování absolutních emisí oxidu uhličitého nebo snižování míry jejich každoročního nárůstu,
- zavádění takových technologií, které zajistí snižování objemu látek narušujících ozonovou vrstvu,
- udržování rybolovu v biologických limitech,

- budování zdrojů vody a surovin a hospodárné využívání přírodních zdrojů (voda, nerostné suroviny, biologický materiál, apod.).

Cíl 7.B – projekty zaměřené na:

- ochranu živočišných a rostlinných druhů a jejich ekosystémů.

Cíl 7.C – projekty zaměřené na:

- rekonstrukci vodohospodářských zařízení (rozvodných sítí pitné vody, vrtů, studní apod.) a čištění a úpravu pitné vody.

Cíl 7.D – projekty zaměřené na:

- například budování nových obydlí a zlepšení infrastruktury.

Výzkum k této dizertační práci spočíval ve zjišťování, jaké činnosti směřující ke zlepšení stavu posuzovaného jedním z indikátorů provádí místní obyvatelstvo. Rozvojovou pomoc vyspělých zemí středoasijským republikám zde lze do jisté míry připodobnit k exogennímu regionálnímu rozvoji. Aktivita místního obyvatelstva směřující ke zlepšení stavu životního prostředí lze poté připodobnit k rozvoji endogennímu.

Oslovení obyvatelé Karakalpakstánu se domnívají, že stav životního prostředí je stejný nebo horší než za socialismu, jejich informovanost o tomto stavu je však vyšší. Místní nevládní organizace na ochranu životního prostředí neexistují, stejně jako protesty proti jeho poškozování. K vystěhovávaní z oblasti dochází také kvůli špatnému životnímu prostředí, hlavní příčiny jsou však ekonomické.

V dalším textu jsou uvedeny poznatky získané v zájmové oblasti Karakalpakstánu k jednotlivým indikátorům sedmého Rozvojového cíle tisíciletí. Jsou zaměřeny na činnosti vztahující se k problematice životního prostředí, a to na činnosti místních obyvatel, tedy činnosti vycházející „zdola“.

K indikátoru „Podíl lesní plochy na rozloze státu“

Střední Asie je oblastí stepního až pouštního charakteru. V Karakalpakstánu souvislejší lesní plochy téměř neexistují. Nově vysazené lesní porosty pozorovány nebyly. Pouze ojediněle se v obcích vyskytují okrasné parky či zahrádky s jednotlivými stromy.

Jedním ze závažných environmentálních problémů střední Asie je dezertifikace. Také v tomto ohledu nebyly pozorovány aktivity vycházející „zdola“, od místního obyvatelstva, které tento proces zastavují či zpomalují.

K indikátoru „Množství vypouštěných emisí oxidu uhličitého“

Veškeré indikátory, vztahující se k emisím oxidu uhličitého, souvisejí s industrializací, čili s modernizací. V případě střední Asie lze pozorovat všeobecný trend, kdy po zániku Sovětského svazu došlo k výraznému útlumu průmyslové činnosti. Ke snižování emisí oxidu uhličitého dochází obecně také při změně technologií, kdy nová technologie způsobuje nižší objem emisí.

Ve vozovém parku jsou zastoupeny novější typy osobních (nejčastěji korejská licence) i nákladních automobilů, stejně jako starší, vyrobené v období Sovětského svazu. Podle informací respondentů je péče o automobily značná až úzkostlivá, neboť často představují jediný zdroj obživy. Automobily proto slouží mnohem déle než na Západě, což snižuje produkci odpadů. Spalování fosilních paliv v dopravě zůstává proto v zájmové oblasti hlavním zdrojem emisí oxidu uhličitého, neboť průmyslová činnost je značně utlumena. Pohonné hmoty jsou prodávány u čerpacích stanic a, v odlehlejších oblastech jako je Karakalpakstán, také v nádobách u stánků podél silnic. Prodává se palivo s nižším oktanovým číslem než v Evropě, což způsobuje z technologických důvodů vyšší objem emisí.

Dále bylo pozorováno, že (narozdíl od jiných, bohatších, asijských zemí) nedochází v zájmové oblasti k významnější produkci plastových odpadů. Plastové nádoby jsou po vyprázdnění znovu použity. Jsou používány pro prodej domácích produktů při směnném obchodě a na místním tržišti (bazaru) avšak také jako palivo na topení. Toto spalování způsobuje emise nejen oxidu uhličitého, ale i toxických látek přecházejících spalováním plastových nádob do ovzduší. Bylo pozorováno, že plastové nádoby jsou používány také jako palivo pro přípravu jídla. Vedle pesticidních látek, které jsou aplikovány na zemědělské produkty, takto do organismu přecházejí další toxické látky.

Z tohoto poznatku vychází možnost realizace rozvojového projektu spočívajícího ve vykoupení tříděných plastových odpadů za účelem dalšího zpracování. Tím by došlo k zabránění jejich spalování.

K indikátoru „Spotřeba látek poškozujících ozonovou vrstvu“

Používají se stejné technologie jako na Západě, jsou však méně dostupné, neboť do odlehlých oblastí je třeba tyto výrobky dovážet.

K indikátoru „Podíl obyvatelstva využívajícího vylepšený zdroj pitné vody“

Institut tropů a subtropů České zemědělské univerzity v Praze realizuje v zájmovém území rozvojový projekt „Zlepšení kvality pitné a závlahové vody v oblasti Aralského moře použitím zařízení sorbentů české výroby.“ V obci Nukus je instalováno zařízení na čištění pitné vody v sanatoriu pro děti postižené tuberkulózou, které je pacienty a personálem využíváno.

K indikátoru „Podíl městského obyvatelstva žijícího ve slumech“

V zájmové oblasti nebyly pozorovány obydlí typu slumů známé například z latinské Ameriky či indického subkontinentu. V zájmovém území je stále funkční tradiční společenství lidí, kteří obývají určité území. Toto společenství má funkci sociálního systému, v němž bohatší členové přispívají na obživu chudších. Poznatky autora této dizertační práce se shodují s údaji uváděnými Horákem (2005) a Bektemirovem a Rahimovem (2001), kteří toto tradiční společenství nazývají mahalla.

Uvedený sociální systém nevymizel za celé období modernizace. Proto dosud nejsou (zvláště v odlehlejších a venkovských oblastech) pozorovatelné ty formy slumů, známé z jiných rozvojových zemí.

5.3. DISKUZE VÝSLEDKŮ

5.3.1. ZÁVISLOSTI MEZI NEP ORIENTACÍ A ČINNOSTMI RESPONDENTŮ

Výsledky statistických analýz ukazují, že všech 16 pracovních hypotéz empirického výzkumu z kapitoly 4 se buď zamítá, anebo nemohly být ověřeny. Statisticky významné závislosti mezi NEP orientací respondenta a proměnnými charakterizujícími pro-environmentální činnosti nebyly zjištěny. Tyto závislosti nebyly zjištěny ani při zahrnutí všech respondentů (ze zájmových území Jižní Čechy i Severní Čechy) do analýzy ani při zahrnutí pouze respondentů ze zájmového území Severní Čechy (území, které bylo ve značné míře postiženo znečištěním životního prostředí v moderní době, stejně jako mnohá území v rozvojových zemích, v nichž dochází k realizaci rozvojové pomoci). Při statistické analýze prováděné za účelem ověření pracovních hypotéz empirického výzkumu byly zaznamenány tyto případy:

- není dostatek evidence pro zamítnutí nulové hypotézy H_0 (NEP orientace a pro-environmentální činnosti na sobě nejsou závislé) na hladině významnosti 5 %,
- závislost proměnných nelze určit z důvodu nízkých očekávaných četností při analýze pomocí kontingenčních tabulek,

- závislost mezi 2 proměnnými nemohla být posouzena z důvodu chybějících dat pro jednu z kategorií (příčemž pouze možnost zahrnout tuto kategorii do analýzy by umožňovala pracovní hypotézu empirického výzkumu ověřit).

Byly však zjištěny statisticky významné závislosti mezi vnějšími proměnnými a pro-environmentálními činnostmi (vysvětlované proměnné empirického výzkumu z kapitoly 4).

Věk respondenta koreluje s četností nenutného spalování dřeva či uhlí pro zábavu (v jednotkách za rok) a četností nenutných jízd pro zábavu (v jednotkách za rok). Délka respondentova bydlení v obci koreluje s četností nenutného spalování dřeva či uhlí pro zábavu.

Kácení stromů v lese (při otázce „Prováděl/a jste v posledním roce z jakéhokoliv důvodu kácení stromů?“), používání dřeva z lesa na topení (při otázce „Používáte ve vašem obydlí v této obci dřevo z lesa na topení?“), vysazování nových stromů a keřů (při otázce „Vysazujete Vy sám/sama nové stromy nebo keře?“) a upřednostňování výrobků bez nenutných obalů (při otázce „Když se rozhodujete při nakupování... záleží/nezáleží mi na tom, aby obal výrobku nebyl zbytečně veliký.“) jsou se statistickou významností závislé na pohlaví respondenta.

Používání dřeva z lesa na topení a činnosti prospěšné volně žijícím druhům (při otázce „Konáte nějaké činnosti prospěšné volně žijícím živočichům nebo rostlinám?“) jsou se statistickou významností závislé na tom, zda respondent měl ve svém životě zdravotní problém způsobený znečištěním životního prostředí.

Důvod při němž se v domácnosti topí (při otázce „Ve své domácnosti... zatopíme, když je lidem zima (aniž by se více oblékali) / zatopíme, pouze když nestačí se více obléci / máme jiný důvod pro topení (uved'te, prosím)“) a upřednostňování výrobků bez nenutných obalů jsou se statistickou významností závislé na tom zda respondent prohlašuje, že ze svého života úmyslně odstraňuje výtoky moderní doby.

Do empirického výzkumu byly zahrnuty oblasti, které byly v moderní době ve značné míře anebo naopak ve velmi nízké míře postiženy znečištěním životního prostředí. Do výzkumu bylo také zahrnuto více obcí (4 obce v jižních Čechách a 4 obce v severních Čechách). Lze proto konstatovat, že bylo studováno široké spektrum respondentů v sociálním i fyzickém prostoru. Tato zjištění umožňují usuzovat na dvě tvrzení:

- pro-environmentální činnosti, které respondenti konají, jsou závislé na věku (s ním může do značné míry souviset délka bydlení v obci při znění otázky „Který byl první rok Vašeho bydlení v této obci?“), pohlaví, na faktu, zda respondent měl ve svém

životě zdravotní problém způsobený znečištěním životního prostředí a na tom zda respondent prohlašuje, že ze svého života úmyslně odstraňuje výtobytky moderní doby. Je možné, že také další (dosud neformulované) proměnné mohou hrát v takto komplexním systému důležitou roli,

- jelikož ani jedna z pro-environmentálních činností vycházejících z indikátorů sedmého Rozvojového cíle tisíciletí není závislá na orientaci respondenta měřenou škálou nového ekologického paradigmatu, je možné připojit poznatky z této práce k těm, které oponují údajům Dunlapa et al. (2000), podle kterých byly početnými studiemi zjištěny významné závislosti mezi výsledky měření NEP škály na jedné straně a různými druhy úmyslů k chování či respondentem udávaného i pozorovaného chování na straně druhé. S uvedenými autory však lze souhlasit v tom ohledu, že předvídání chování z obecných postojů a přesvědčení je obtížné. Nelze vyloučit, že jiné činnosti (než uvedené v této dizertační práci) na NEP orientaci respondenta závisí.

Poměrně zajímavým zjištěním je fakt, že upřednostňování výrobků bez nenutných obalů je závislé nejen na prohlášení respondenta o odstraňování výtobytků moderní doby, ale také na jeho pohlaví. Znění otázky je toto: „Když se rozhodujete při nakupování... záleží / nezáleží mi na tom, aby obal výrobku nebyl zbytečně veliký.“ Ženám více záleží na tom, aby obal nebyl zbytečně veliký. Další výzkumy by mohly být zaměřeny na důvod, proč se tomu tak děje, když na hladině významnosti 5 % není dostatek evidence pro zamítnutí nulové hypotézy H_0 (průměrné NEP skóre mužů a žen (tj. vztah mužů a žen k životnímu prostředí) se neliší).

5.3.2. VYUŽITELNOST ŠKÁLY NOVÉHO EKOLOGICKÉHO PARADIGMATU V ROZVOJOVÉ POMOCI

Výsledky empirického výzkumu přinesly také prvotní poznatky o možnostech použití škály nového ekologického paradigmatu v rozvojové pomoci. Jelikož vysvětlované proměnné (činnosti) z kapitoly 4 vycházejí z Rozvojových cílů tisíciletí (tedy z toho, čeho by mělo být dosaženo rozvojovou pomocí tak jak ji formuluje OSN) a závislosti mezi těmito činnostmi a NEP orientací lidí nebyly prokázány, lze vyvodit jedno ze dvou následujících tvrzení:

- činnosti lidí vztahující se k životnímu prostředí a konkrétně k indikátorům sedmého Rozvojového cíle tisíciletí nelze z výsledků měření pomocí škály NEP odhadovat,
- jelikož výsledků předkládaných v této práci bylo dosaženo v České republice lze připustit, že v jiné národní kultuře mohou být výsledky odlišné. V tom případě by však bylo třeba provádět výzkum v každé národní kultuře.

5.3.3. VZTAH LIDÍ K ŽIVOTNÍMU PROSTŘEDÍ V ZÁJMOVÝCH ÚZEMÍCH V ČESKÉ REPUBLICE

Ve venkovských oblastech České republiky nebyl dosud výzkum dotazovací škálou NEP proveden. Data z této dizertační práce mají přispět k prvotnímu poznání vztahu venkovských obyvatel k životnímu prostředí v oblastech, které byly na konci socialistické éry nejvíce a nejméně postiženy znečištěním životního prostředí. Zahajuje cestu k odpovědi na obecnější výzkumnou otázku: Je vztah lidí k životnímu prostředí lepší v oblastech, které byly více anebo méně postiženy znečištěním moderní doby?

Zatímco modernismus se v environmentální oblasti vyznačuje znečišťováním životního prostředí, v postmoderní době činnosti lidí částečně směřují k odstraňování znečištění a v běžném názoru na svět se objevuje více proekologická orientace měřitelná například škálou nového ekologického paradigmatu. V České republice lze přelom mezi moderní a postmoderní dobou přibližně situovat do přelomu socialistické a postsocialistické éry.

O spíše kladném než záporném vztahu k životnímu prostředí lze hovořit v případě značné části obyvatelstva obou zájmových území (jižní Čechy a severní Čechy). Výsledky této dizertační práce dále ukazují, že není dostatek evidence pro zamítnutí nulové hypotézy H_0 (průměrné skóre NEP respondentů se v jižních a severních Čechách neliší) na hladině významnosti 5 %. Průměr i medián skóre na škále NEP jsou vyšší v zájmovém území Jižní Čechy, tedy v prostředí, které bylo znečištěním v moderní době postiženo ve velmi nízké míře. Hodnoty průměru a mediánu skóre NEP jsou však jen lehce vyšší než tyto hodnoty v severních Čechách a směrodatné odchylky hodnot jsou poměrně vysoké (přičemž vyšší směrodatná odchylka byla zaznamenána pro NEP skóre v severních Čechách). Je proto možné se přiklonit k názoru, že míra znečištění v moderní době v respondentově bydlišti s jeho NEP orientací nesouvisí.

Nejčastější postoje jsou v obou zájmových územích shodné u těchto výroků škály NEP: č. 1 (spíše souhlasím), č. 2 (spíše nesouhlasím), č. 3 (určitě souhlasím), č. 5 (určitě souhlasím), č. 6 (spíše souhlasím), č. 7 (určitě souhlasím), č. 9 (určitě souhlasím), č. 10 (v obou zájmových územích je nejčastější postoj spíše nesouhlasím, ale odpovědi jsou poměrně rovnoměrně rozděleny do všech kategorií), č. 11 (spíše souhlasím), č. 12 (určitě nesouhlasím), č. 13 (určitě souhlasím), č. 14 (spíše souhlasím) a č. 15 (spíše souhlasím).

S výrokem č. 4 (Lidská vynalézavost zajistí, že NEUDEĚLÁME zemi neobyvatelnou) v jižních Čechách nejvíce respondentů spíše souhlasí a v severních Čechách je nejvíce respondentů nerozhodnuto. Vyšší pro-ekologická orientace v severních Čechách může být v případě postojů k tomuto výroku způsobena obecně horším stavem životního prostředí

v minulosti a nižší „zachovalost“ krajiny – jejím větším přetvořením lidskou činností v moderní době. Lidé žijící v území, které bylo v moderní době mnohem více postiženo znečišťováním životního prostředí než ve srovnávacím území, pravděpodobně více pociťují schopnost technologií modernity změnit krajinu až do neudržitelného a „neobyvatelného“ stavu.

S výrokem č. 8 (Rovnováha v přírodě je dostatečně silná na to, aby si poradila s dopady moderních průmyslových států) v jižních Čechách nejvíce respondentů spíše nesouhlasí a v severních Čechách nejvíce respondentů určitě nesouhlasí. Také v případě tohoto výroku byla vyšší pro-ekologická orientace zaznamenána v severních Čechách. Tato rozdílnost může mít své příčiny ve vyšší míře modernizace a industrializace a tím ve větších environmentálních dopadech, které byly v zájmovém území Severní Čechy způsobeny v moderní době.

Obecně platí, že výsledky výzkumu pomocí škály nového ekologického paradigmatu jsou srovnatelné s výsledky z jiných národních kultur, ať již v Evropské unii či v dalších zemích světa.

Prvotní zjištění vztahu obyvatel lokality či větší oblasti k životnímu prostředí může nalézt uplatnění také v regionálním rozvoji, a to především v endogenním. V konkrétních případech je možno uvažovat o environmentálních projektech v lokalitách, jejichž obyvatelstvo je orientováno více proekologicky.

5.3.4. SROVNÁNÍ VZTAHU LIDÍ K ŽIVOTNÍMU PROSTŘEDÍ V ČESKÉ REPUBLICE A VE STŘEDNÍ ASII

V tabulce 12 jsou uvedeny poznatky z oblastí v České republice a ve střední Asii, přičemž obě tyto oblasti byly postiženy silným znečištěním v moderní době. V České republice se jedná o oblast, která je v této práci označena jako zájmové území Severní Čechy. Středoasijskou oblastí je míněno území v Karakalpakstánu, kde bylo provedeno terénní šetření. Tabulka 12 porovnává aktivity obyvatelstva zájmových území z hlediska ovlivnění vybraných indikátorů sedmého Rozvojového cíle tisíciletí a obecných environmentálních problémů. Vztah lidí k životnímu prostředí v těchto 2 oblastech postsocialistických zemí je ovlivňován především odlišnými národními kulturami a stavem ekonomik zemí.

Indikátor 7. Rozvojového cíle tisíceletí či obecný problém životního prostředí	Údaje z České republiky	Údaje ze střední Asie
7.1 Podíl lesní plochy na rozloze státu	Oslovení lidé ve většině případů neprovádějí kácení stromů a nepoužívají dřevo z lesa na topení. Avšak v naprosté většině případů vysazují novou vegetaci.	Nebyla zaznamenána výsadba, ale ani kácení stromů.
7.2 Množství vypouštěných emisí oxidu uhličitého (CO ₂)	Oslovení lidé provádějí spalování dřeva či uhlí i nenutné jízdy pro zábavu. V průměru častěji provádějí spalování pro zábavu	Bylo zaznamenáno spalování fosilních paliv a plastů, avšak nikoliv pro zábavu.
7.3 Spotřeba látek poškozujících ozonovou vrstvu	Oslovení lidé většinou nepoužívají tyto látky nebo o tom nevědí.	Tato technologie je méně dostupná než na Západě, což vede k nízkému nárůstu hodnot u tohoto indikátoru.
7.7 Podíl druhů ohrožených vyhynutím	Přibližně polovina oslovených lidí provádí činnosti prospěšné volně žijícím druhům a polovina nikoliv. Většina lidí se však neangažuje v petičních akcích na ochranu živočichů nebo rostlin.	Nebyly zaznamenány činnosti prospěšné volně žijícím druhům. Petiční akce z politických důvodů neprobíhají.
7.8 Podíl obyvatelstva využívajícího vylepšený zdroj pitné vody	Oslovení lidé ve značné většině případů nemají studnu a nikdy neměli problém s absencí zdroje pitné vody. Pouze ojediněle odstraňovali mechanicky nečistoty ze studny.	V obci Nukus je instalováno zařízení na čištění pitné vody v sanatoriu pro děti postižené tuberkulózou, které je pacienty a personálem využíváno. Voda z ostatních zdrojů v zájmovém území je stále znečištěna.
Potřeba hospodárného využívání přírodních zdrojů	Oslovení lidé ve většině případů nějakým způsobem šetří pitnou vodu a zatopí až když nestačí se více obléci (šetří topné látky). Elektrinu šetří ve značné většině případů z ekonomických důvodů. Většina oslovených lidí nepoužívá jako zdroj energie solární panely.	Pitná (zde neznečištěná) voda je v oblasti vzácná. Ekonomické důvody nutí místní obyvatele šetřit také topné látky a elektrinu. Solární panely zde využívány nejsou.
Potřeba snižovat objem odpadů nebo je znovu použít.	Téměř přesná polovina oslovených lidí upřednostňuje výrobky bez ненutných obalů a druhá polovina ne. Téměř všichni oslovení lidé třídí plastový odpad po spotřebování obsahu (např. sběrné dvory).	Upřednostňování výrobků bez ненutných obalů zde nebylo zaznamenáno. Plastové nádoby jsou velmi často používány i po spotřebování zakoupeného obsahu a v některých případech jsou spalovány při topení.

Tabulka 12. Aktivita obyvatelstva zájmových území v České republice a ve střední Asii z hlediska ovlivnění vybraných indikátorů sedmého Rozvojového cíle a obecných environmentálních problémů.

6. ZÁVĚR A DOPORUČENÍ

Vědecký přínos této dizertační práce spočívá ve zjištění vztahů mezi studovanými pro-environmentálními činnostmi respondentů vycházejícími ze sedmého Rozvojového cíle tisíciletí a dalšími sociálními proměnnými v zájmových územích v České republice. Tato dizertační práce nabízí argumenty k diskuzi na téma možnosti předvídání činností z výsledků měření pomocí škály nového ekologického paradigmatu. Přínos pro realizaci rozvojové pomoci České republiky spočívá ve formulaci doporučení pro environmentální rozvojovou pomoc ve střední Asii. Na základě zjištěných výsledků a jejich diskuze je možné formulovat následující závěry a doporučení vztahující se k cílům této dizertační práce:

- závislosti mezi NEP orientací obyvatel zájmových území a proměnnými charakterizujícími pro-environmentální činnosti nebyly zjištěny. Tyto závislosti nebyly zjištěny ani při zahrnutí všech respondentů (ze zájmových území Jižní Čechy i Severní Čechy) do analýzy ani při zahrnutí pouze respondentů ze zájmového území Severní Čechy,
- byly však zjištěny statisticky významné závislosti mezi věkem, pohlavím, faktem zda respondent prohlašuje, že ze svého života úmyslně odstraňuje výtěžky moderní doby a faktem zda respondent měl ve svém životě zdravotní problém způsobený znečištěním životního prostředí a pro-environmentálními činnostmi,
- nebyla zjištěna statisticky významná odlišnost průměrného skóre, kterého respondenti dosáhli na škále nového ekologického paradigmatu v jižních a severních Čechách. Je proto možné se přiklonit k názoru, že míra znečištění v moderní době v respondentově bydlišti s jeho NEP orientací nesouvisí. O spíše kladném než záporném vztahu k životnímu prostředí lze hovořit v případě značné části obyvatelstva obou zájmových území,
- proenvironmentální činnosti lidí vztahující se k indikátorům sedmého Rozvojového cíle tisíciletí nelze z výsledků měření pomocí škály nového ekologického paradigmatu odhadovat, a proto obecně nelze doporučit její využití jako nástroje prvotního výzkumu před započatím environmentálního projektu v rozvojové zemi,
- vztah lidí k životnímu prostředí v oblastech České republiky a střední Asie, které byly v moderní době postiženy znečištěním, je ovlivňován především odlišnými národními kulturami a stavem ekonomik zemí,
- na základě výsledků výzkumu je možné formulovat následující doporučení pro environmentální rozvojovou pomoc ve střední Asii:

- 1) realizace rozvojového projektu spočívajícího ve vykoupení tříděných plastových odpadů za účelem dalšího zpracování, čímž by došlo k zabránění jejich spalování místními obyvateli,
- 2) pokračování v rozvojových projektech spočívajících v čištění pitné vody, neboť tyto činnosti jsou v tomto území značně potřebné a zmírňují silné environmentální dopady, jímž je území a jeho obyvatelstvo vystaveno.

7. SEZNAM LITERATURY

Tištěné zdroje:

- Baum, A. - Singer, J. E. - Baum, C. S. Stress and the environment. In: Evans, G. W. (ed.). *Environmental Stress*. New York: Cambridge University Press, 1982. ISBN 05-212-463-69.
- Beck, U. *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage Publications, 1992. ISBN 0-8039-8345-X.
- Bell, M. M. *An invitation to environmental sociology*. 3rd ed. Thousand Oaks: Pine Forge Press, 2009. ISBN 978-1-4129-5655-0.
- Carpenter, S. - Walker, B. - Marty Anderies, J. - Abel, N. From Metaphor to Measurement: Resilience of What to What? *Ecosystems*, 2001, 4, s. 765 – 781.
- Cordano, M. - Welcomer, S. A. - Scherer, R. F. An Analysis of the Predictive Validity of the New Ecological Paradigm Scale. *The Journal of Environmental Education*, 2003, 34, s. 22 – 28.
- Crichton, E. J. - Elliot, S. J. - van der Meer, J. - Small, I. - Upshur, R. Impacts of an environmental disaster on psychosocial health and well-being in Karakalpakstan. *Social Science & Medicine*, 2003, 56, s. 551 - 567.
- Dolista, J. The Religiosity in Czech Environment and Borderland. In: *Proceedings of the Countryside - Our World Conference 2006*. Praha: Česká zemědělská univerzita v Praze, 2006.
- Dunlap, R. E. The New Environmental Paradigm Scale: From Marginality to Worldwide Use. *The Journal of Environmental Education*, 2008, 40, s. 3 - 18.
- Dunlap, R. E. – Van Liere, K. D. – Mertig, A. G. – Jones, R. E. Measuring Endorsement of the New Ecological Paradigm: A revised NEP scale. *Journal of Social Issues*, 2000, 56(3), s. 425 – 442.
- Easterly, W. *The white man's burden*. 1st ed. New York: The Penguin Press, 2006. ISBN 1-59420-037-8.
- Eriksen, T., H. *Sociální a kulturní antropologie*. 1. vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-465-6.
- Farmer, A., M. - Farmerová A., A. Developing sustainability: Environmental non-governmental organizations in former soviet Central Asia. *Sustainable Development*, 2001, 9, s. 136 - 148.

- Foltz, R. Does Nature Have Historical Agency? World history, Environmental history and How historians can help save the planet. *The History Teacher*, 2003, 37, s. 9 - 27.
- Foltz, R. - Denny, F. - Baharuddin, A. (eds.). *Islam and Ecology*. Harvard: Harvard University Press, 2003. ISBN 0-9454-5440-6.
- Giddens, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999. ISBN 80-7203-124-4.
- Gorlach, K. - Lošťák, M. - Mooney, P. H. Agriculture, communities, and new social movements: East European ruralities in the process of restructuring. *Journal of Rural Studies*, 2008, 24, s. 161 – 171.
- Haberl, H. - Fischer-Kowalski, M. - Krausmann, F. - Weisz, H. - Winiwarter, V. Progress towards sustainability? What the conceptual framework of material and energy flow accounting (MEFA) can offer. *Land Use Policy*, 2004, 21, s. 199 – 213.
- Hofstede, G. - Hofstede, G. J. *Kultura a organizace - Software lidské mysli*. Praha: Linde, 2007. ISBN 80-86131-70-X.
- Horák, S. *Střední Asie mezi východem a západem*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0906-1.
- Hendl, J. *Přehled statistických metod zpracování dat*. 1. vyd. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-820-1.
- Hudečková, H. - Lošťák, M. LEADER in the Czech Republic and the farming sector. *Agricultural Economics - Czech*, 2008, 54, s. 555 - 565.
- Inglehart, R. Post-Materialism in an Environment of Insecurity. *American Political Science Review*, 1981, 75, s. 880 – 900.
- Inglehart, R. The silent revolution in Europe. *American Political Science Review*, 1971, 4, s. 991 - 1017.
- Keller, J. *Sociologie a ekologie*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. ISBN 80-85850-42-7.
- Kohák, E. *Zelená svatozář*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006. ISBN 80-85850-86-9.
- Kokaisl, P. - Pargač, J., et al. *Lidé z hor a lidé z pouští: Tádžikistán a Turkmenistán: Strípky kulturních proměn Střední Asie*. 1. vyd. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2007. ISBN 978-80-7308-167-6.
- Krejčí, O. *Mezinárodní politika*. 1. vyd. Praha: Victoria Publishing, 1997. ISBN 80-7187-034-X.
- Krpec, O. Linie sporu v rámci Světové obchodní organizace - analýza vybraných problémů. *Mezinárodní vztahy*, 2006, 41(2), s. 96-119.

- Kuskova, P. - Gingrich, S. - Krausmann, F. Long term changes in social metabolism and land use in Czechoslovakia, 1830–2000: An energy transition under changing political regimes. *Ecological Economics*, 2008, 68, s. 394 – 407.
- Lalonde, R. - Jackson, E. L. The New Environmental Paradigm Scale: Has It Outlived Its Usefulness? *The Journal of Environmental Education*, 2002, 4, s. 28 - 36.
- Librová, H. Individualizace v environmentální perspektivě: sociologické rámování mění pohled a plodí otázky. *Sociologický časopis - Czech sociological review*, 2010, 46, s. 125 - 152.
- Lovelock, J. E. *Gaia: Nový pohled na život na Zemi*. Prešov: Abies, 1993. ISBN 80-88699-18-5.
- Macháček, J., et al. *Problémy rozvojových zemí, jejich příčiny a cesty k řešení*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze - Nakladatelství Oeconomica, 2006. ISBN 80-245-1060-X.
- Majerová, V. Local Initiatives Functioning as a Condition of Rural Development of the Czech Countryside. *Eastern European Countryside*, 2009, 15, s. 127 - 149.
- Meadows, D. H. - Meadows D. L. *The Limits to Growth*. Boston: MIT Press, 1972.
- Mezřický, V. Peripetie procesu globalizace. In Mezřický, V. (ed.). *Globalizace*. 1. vyd. Praha: Portál, 2003, s. 9 - 29. ISBN 80-7178-748-5.
- Moldan, B. - Braniš, M. Globální problémy životního prostředí. In Mezřický, V. (ed.). *Globalizace*. 1. vyd. Praha: Portál, 2003, s. 31 - 69. ISBN 80-7178-748-5.
- Moldan, B. et al. *Životní prostředí České republiky*. 1. vyd. Praha: Academia, 1990. ISBN 80-200-0292-8.
- Ritschelová, I., et al. *Politika životního prostředí. Vybrané kapitoly*. 1. vyd. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem: Ústí nad Labem, 2006. ISBN 80-7044-779-6.
- Roberts, K., Tholen, J. Ethnicity, language and social stratification in Central Asia: evidence from Almaty, Bishkek and Samarkand. In: *Proceedings of the Warsaw East European Conference 2008*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2008. In press.
- Schultz, P., W. A multinational perspective of the relation between Judeo-Christian religious belief and attitudes of environmental concern. *Environment & Behaviour*, 1998, 32, s. 576 - 592.
- Soukup, P. ISSP Životní prostředí - Sociologické texty. Praha: Sociologický ústav AVČR, 2001. ISBN 80-7330-000-1.
- Statistická ročenka České republiky 2002*. Praha: Český statistický úřad, 2003.
- Statistická ročenka České republiky 2006 - Životní prostředí*. Praha: Ministerstvo životního prostředí a Český statistický úřad, 2007.

- Suh, S. Theory of materials and energy flow analysis in ecology and economics. *Ecological Modelling*, 2005, 189, s. 251 – 269.
- Urban, L. Globalizace. In Šubrt, J. (ed.). *Soudobá sociologie III (Diagnózy soudobých společností)*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum, 2008, s. 316 - 340. ISBN 978-80-246-1486-1.
- Van Liere, K. D. - Dunlap, R. E. The social bases of environmental concern: a review of hypotheses, explanations and empirical evidence. *The Public Opinion Quarterly*, 1980, 44, s. 181 – 197.
- Wackernagel, M. - Onisto, L. - Bello, P. - Linares, A. C. - López Falfán, I. S. - García, J. M. - Suárez Guerrero, A. I. - Suárez Guerrero, M. G. National Natural Capital Accounting with the ecological footprint concept. *Ecological Economics*, 1999, 29, s. 375 - 390.
- White, L., Jr. The historical roots of our ecological crisis. *Science*, 1967, 166, s. 1203 - 1207.
- Yunus, M. *Banker to the poor*. New York: Public Affairs, 2003. ISBN 1-58648-198-3.
- York, R. – Rosa, E. A. - Dietz, T. Footprints on the Earth: The Environmental consequences of modernity. *American Sociological Review*, 2003, 68, s. 279 - 300.
- Zagata, L. 2009. The analysis of the current forms of organic chicken husbandry in the Czech Republic and their social consequences. *Agricultural Economics – Czech*, 2009, 55, s. 271 – 283.

Elektronické zdroje:

- Bektemirov K., Rahimov E. (2001): Local Government in Uzbekistan. Přístupné na lgi.osi.hu/publications/2001/84/Ch9-Uzbekistan.pdf, 30. 10. 2008.
- *BusinessInfo.cz*. Dostupné z: www.businessinfo.cz/cz/sti/kyrgyzstan-zakladni-informace-o-teritoriu/1/1001445/, 13.4.2010.
- *Česká rozvojová agentura*. Dostupné z: www.rozvojovestredisko.cz, 5.9.2008.
- ec.europa.eu/environment/chemicals/reach/reach_intro.htm, 30.4.2009
- hdr.undp.org/en/media/HDI_2008_EN_Tables.pdf, 1.5.2009
- *Index lidského rozvoje*. Dostupné z: www.cozp.cuni.cz/COZP-39-version1.pdf, 1.5.2009
- *MDG Monitor*. www.mdgmonitor.org, 29.10.2008.
- Millennium Development Goals Indicators. Dostupné na: unstats.un.org/unsd/mdg/Host.aspx?Content=Indicators/OfficialList.htm, 18.9.2009.

- *Netherlands Environment Assessment Agency*. Dostupné z: www.mnp.nl/en/dossiers/Climatechange/moreinfo/Chinanowno1inCO2emissionsUSAinsecondposition.html, 5.10.2008.
- old.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=13342, 1.5.2009
- Potůček, Jan. Krátká úvaha o environmentalismu [online]. E-polis.cz, 27. říjen 2003. [cit. 2009-05-01]. Dostupné z: www.e-polis.cz/politicke-teorie/27-kratka-uvaha-o-environmentalismu.html. ISSN 1801-1438.
- *Rozvojová spolupráce České republiky - Zvláštní hodnocení výboru OECD pro rozvojovou pomoc*, OECD, 2007. Dostupné z: www.rozvojovka.cz/download/OECD_rozvojova_spolupraceCR_07_cz.pdf, 4.5.2009
- *World Religion Statistics*. Dostupné z: www.adherents.com, 10.8.2008.
- Rozvojovka.cz (b). Dostupné z: www.rozvojovka.cz/rozvojove-cile-tisicileti_228_8.htm, 5.10.2009b.
- www.cpkp.cz/evropskyobcan/manual/natura.htm, 30.4.2009.
- www.nationmaster.com/graph/env_eco_foo-environment-ecological-footprint. 20.8.2008.
- www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/umluva-o-ochrane-svetoveho-kulturniho-a-prirodniho-dedictvi-unesco.pdf, 1.5.2009
- www.strukturalni-fondy.cz/getdoc/f9317e66-a22a-48e2-8238-f20ae93b4c6d/OP-Zivotni-prostredi, 30.4.2009
- www.vscht.cz/met/stranky/vyuka/labcv/labor/koroze_rvety/teorie.htm, 5.10.2009
- *Zásady regionální politiky ČR*. Dostupné z: www.businessinfo.cz/cz/clanek/rozvoj-regionu/zasady-regionalni-politiky-cr/1001179/46053/, 30.4.2009.

Mapové zdroje:

- *Central Asia 1 : 750 000*. Freytag&Berndt. ISBN 3-85084-265-7.
- *Třeboňsko a horní Lužnice. Soubor turistických map 1 : 50 000*. 6. vyd. TRASA spol. s r. o. obchodní společnost Klubu českých turistů. Praha, 2009. ISBN 978-80-7324-235-0.
- *Turistický atlas Česko 1 : 50 000*. 1. aktualizované vyd. SHOCart spol. s r. o. Zádveřice, 2005. ISBN 80-7224-202-4.

8. SEZNAM PŘÍLOH

PŘÍLOHA 1 - Statistické zpracování dat

PŘÍLOHA 2 - Zájmové území Jižní Čechy

PŘÍLOHA 3 - Zájmové území Severní Čechy

PŘÍLOHA 4 - Oblast terénního šetření ve střední Asii (Karakalpakstán, Uzbekistán)

PŘÍLOHA 5 - Fotografická dokumentace

PŘÍLOHY

PŘÍLOHA 1

Příloha 1.1. Kontingenční tabulka, výsledek testu chí-kvadrát a symetrické míry testování závislosti mezi proměnnými NEP orientace a kácení stromů v lese.

			NEP orientace			Celkem
			NEP_23	NEP_34	NEP_45	
Kácení stromů v lese	ano	<i>četnost</i>	4	39	14	57
	ne	<i>četnost</i>	8	55	17	80
Celkem		<i>četnost</i>	12	94	31	137

	p-hodnota	hodnota
Test chí-kvadrát	0,779	0,500
Symetrické míry		
koeficient ϕ	0,779	0,060
Cramerovo V	0,779	0,060
koeficient kontingence	0,779	0,060

Příloha 1.2. Kontingenční tabulka, výsledek testu chí-kvadrát a symetrické míry testování závislosti mezi proměnnými NEP orientace a používání dřeva z lesa na topení.

			NEP orientace			Celkem
			NEP_23	NEP_34	NEP_45	
Používání dřeva z lesa na topení	ano	<i>četnost</i>	7	60	20	87
	ne	<i>četnost</i>	5	33	11	49
Celkem		<i>četnost</i>	12	93	31	136

	p-hodnota	hodnota
Test chí-kvadrát	0,913	0,181
Symetrické míry		
koeficient ϕ	0,913	0,037
Cramerovo V	0,913	0,037
koeficient kontingence	0,913	0,037

Příloha 1.3. Základní statistické údaje a korelace proměnných NEP skóre a četnost nenutného spalování dřeva či uhlí pro zábavu.

	průměr	směrodatná odchylka	N
Četnost nenutného spalování dřeva či uhlí pro zábavu	5,12	6,07	102
Skóre NEP	3,67	0,47	137

	p-hodnota	hodnota	N
Pearsonův korelační koeficient mezi proměnnými	0,657	-0,045	102

Příloha 1.4. Základní statistické údaje a korelace proměnných NEP skóre a četnost nenutných jízd za zábavou.

	průměr	směrodatná odchylka	N
Četnost nenutných jízd za zábavou	21,99	63,37	89
Skóre NEP	3,67	0,47	137

	p-hodnota	hodnota	N
Pearsonův korelační koeficient	0,545	-0,065	89

Příloha 1.5. Kontingenční tabulka, výsledek testu chí-kvadrát a symetrické míry testování závislosti mezi proměnnými NEP orientace a činnosti prospěšné volně žijícím druhům.

			NEP orientace			Celkem
			NEP_23	NEP_34	NEP_45	
Činnosti prospěšné volně žijícím druhům	<i>ano</i>	<i>četnost</i>	7	42	16	65
	<i>ne</i>	<i>četnost</i>	4	44	11	59
Celkem			11	86	27	124

	p-hodnota	hodnota
Test chí-kvadrát	0,471	1,504
Symetrické míry		
koeficient f_i	0,471	0,110
Cramerovo V	0,471	0,110
koeficient kontingence	0,471	0,109

Příloha 1.6. Kontingenční tabulka, výsledek testu chí-kvadrát a symetrické míry testování závislosti mezi proměnnými NEP orientace a získání pitné vody v případě, že není k dispozici zdroj.

			NEP orientace			Celkem
			NEP_23	NEP_34	NEP_45	
Získání pitné vody v případě, že není k dispozici zdroj	nikdy neměl tento problém	<i>četnost</i>	8	54	16	78
	napojil se na vodovod	<i>četnost</i>	2	23	11	36
Celkem			10	77	27	114

	p-hodnota	hodnota
Test chí-kvadrát	0,412	1,773
Symetrické míry		
koeficient f_i	0,412	0,125
Cramerovo V	0,412	0,125
koeficient kontingence	0,412	0,124

Příloha 1.7. Kontingenční tabulka, výsledek testu chí-kvadrát a symetrické míry testování závislosti mezi proměnnými NEP orientace a šetření pitnou vodou.

			NEP orientace			Celkem
			NEP_23	NEP_34	NEP_45	
Šetření pitnou vodou	ano	četnost	5	61	19	85
	ne	četnost	5	22	8	35
Celkem		četnost	10	83	27	120

	p-hodnota	hodnota
Test chí-kvadrát	0,303	2,388
Symetrické míry		
koeficient ϕ	0,303	0,141
Cramerovo V	0,303	0,141
koeficient kontingence	0,303	0,140

Příloha 1.8. Kontingenční tabulka, výsledek testu chí-kvadrát a symetrické míry testování závislosti mezi proměnnými NEP orientace a důvod při němž se v domácnosti topí.

			NEP orientace			Celkem
			NEP_23	NEP_34	NEP_45	
Důvod při němž se v domácnosti topí	zatopíme když je lidem zima	četnost	5	39	12	56
	zatopíme až když nestačí oblečení	četnost	6	39	15	60
Celkem		četnost	11	78	27	116

	p-hodnota	hodnota
Test chí-kvadrát	0,866	0,287
Symetrické míry		
koeficient ϕ	0,866	0,050
Cramerovo V	0,866	0,050
koeficient kontingence	0,866	0,050

Příloha 1.9. Kontingenční tabulka, výsledek testu chí-kvadrát a symetrické míry testování závislosti mezi proměnnými NEP orientace a upřednostňování výrobků bez nenutných obalů.

			NEP orientace			Celkem
			NEP_23	NEP_34	NEP_45	
Upřednostňování výrobků bez nenutných obalů	záleží na tom, aby obal nebyl zbytečně veliký	četnost	4	43	19	66
	nezáleží na tom, aby obal nebyl zbytečně veliký	četnost	7	43	10	60
Celkem		četnost	11	86	29	126

	p-hodnota	hodnota
Test chí-kvadrát	0,189	3,333
Symetrické míry		
koeficient f_i	0,189	0,163
Cramerovo V	0,189	0,163
koeficient kontingence	0,189	0,161

Příloha 1.10. Korelace mezi kvantitativními proměnnými NEP skóre a věk.

	p-hodnota	hodnota	N
Pearsonův korelační koeficient	0,858	0,015	136

Příloha 1.11. Korelace mezi kvantitativními proměnnými NEP skóre a délka bydlení v obci.

	p-hodnota	hodnota	N
Pearsonův korelační koeficient	0,737	0,030	131

Příloha 1.12. Korelace mezi kvantitativními proměnnými věk a četnost nenutného spalování dřeva či uhlí pro zábavu.

	p-hodnota	hodnota	N
Pearsonův korelační koeficient	< 0,001	-0,449	102

Příloha 1.13. Korelace mezi kvantitativními proměnnými věk a četnost nenutných jízd pro zábavu.

	p-hodnota	hodnota	N
Pearsonův korelační koeficient	0,011	-0,270	88

Příloha 1.14. Korelace mezi kvantitativními proměnnými délka bydlení v obci a četnost nenutného spalování dřeva či uhlí pro zábavu.

	p-hodnota	hodnota	N
Pearsonův korelační koeficient	< 0,001	-0,354	99

Příloha 1.15. Korelace mezi kvantitativními proměnnými délka bydlení v obci a četnost nenutných jízd pro zábavu.

	p-hodnota	hodnota	N
Pearsonův korelační koeficient	0,241	-0,128	85

Příloha 1.16. Kontingenční tabulka, výsledek testu chí-kvadrát a symetrické míry testování závislosti mezi proměnnými pohlaví a kácení stromů v lese.

			Kácení stromů v lese		Celkem
			ano	ne	
Pohlaví	muž	<i>četnost</i>	33	21	54
	žena	<i>četnost</i>	24	59	83
Celkem		<i>četnost</i>	57	80	137

	p-hodnota	hodnota
Test chí-kvadrát	< 0,001	13,958
Symetrické míry		
koeficient ϕ	< 0,001	0,319
Cramerovo V	< 0,001	0,319
koeficient kontingence	< 0,001	0,304

Příloha 1.17. Kontingenční tabulka, výsledek testu chí-kvadrát a symetrické míry testování závislosti mezi proměnnými pohlaví a používání dřeva z lesa na topení.

			Používání dřeva z lesa na topení		Celkem
			ano	ne	
Pohlaví	muž	<i>četnost</i>	40	13	53
	žena	<i>četnost</i>	47	36	83
Celkem		<i>četnost</i>	87	49	136

	p-hodnota	hodnota
Test chí-kvadrát	0,026	4,984
Symetrické míry		
koeficient ϕ	0,026	0,191
Cramerovo V	0,026	0,191
koeficient kontingence	0,026	0,188

Příloha 1.18. Kontingenční tabulka, výsledek testu chí-kvadrát a symetrické míry testování závislosti mezi proměnnými pohlaví a vysazování nových stromů a keřů.

			Vysazování nových stromů a keřů				Celkem
			ano, stromy i keře	ano, pouze stromy	ano, pouze keře	ne	
Pohlaví	muž	<i>četnost</i>	31	11	3	3	48
	žena	<i>četnost</i>	53	4	10	14	81
Celkem		<i>četnost</i>	84	15	13	17	129

	p-hodnota	hodnota
Test chí-kvadrát	0,006	12,277
Symetrické míry		
koeficient f_i	0,006	0,308
Cramerovo V	0,006	0,308
koeficient kontingence	0,006	0,295

Příloha 1.19. Kontingenční tabulka, výsledek testu chí-kvadrát a symetrické míry testování závislosti mezi proměnnými pohlaví a upřednostňování výrobků bez nenutných obalů.

			Upřednostňování výrobků bez nenutných obalů		Celkem
			záleží na tom, aby obal nebyl zbytečně veliký	nezáleží na tom, aby obal nebyl zbytečně veliký	
Pohlaví	muž	<i>četnost</i>	17	28	45
	žena	<i>četnost</i>	49	32	81
Celkem		<i>četnost</i>	66	60	126

	p-hodnota	hodnota
Test chí-kvadrát	0,014	5,985
Symetrické míry		
koeficient f_i	0,014	0,218
Cramerovo V	0,014	0,218
koeficient kontingence	0,014	0,213

Příloha 1.20. Kontingenční tabulka, výsledek testu chí-kvadrát a symetrické míry testování závislosti mezi proměnnými zdravotní stav a používání dřeva z lesa na topení.

			Používání dřeva z lesa na topení		Celkem
			ano	ne	
Zdravotní stav (zdravotní problém způsobený znečištěným živ. prostředím)	ano	četnost	5	9	14
	ne	četnost	72	30	102
	nevím	četnost	10	9	19
Celkem			87	48	135

	p-hodnota	hodnota
Test chí-kvadrát	0,019	7,881
Symetrické míry		
koeficient f_i	0,019	0,242
Cramerovo V	0,019	0,242
koeficient kontingence	0,019	0,235

Příloha 1.21. Kontingenční tabulka, výsledek testu chí-kvadrát a symetrické míry testování závislosti mezi proměnnými zdravotní stav a činnosti prospěšné volně žijícím druhům.

			Činnosti prospěšné volně žijícím druhům		Celkem
			ano	ne	
Zdravotní stav (zdravotní problém způsobený znečištěným živ. prostředím)	ano	četnost	10	2	12
	ne	četnost	44	50	94
	nevím	četnost	10	7	17
Celkem			64	59	123

	p-hodnota	hodnota
Test chí-kvadrát	0,048	6,052
Symetrické míry		
koeficient f_i	0,048	0,222
Cramerovo V	0,048	0,222
koeficient kontingence	0,048	0,217

Příloha 1.22. Kontingenční tabulka, výsledek testu chí-kvadrát a symetrické míry testování závislosti mezi proměnnými odstraňování výdobytků modernity a důvod při němž se v domácnosti topí.

			Důvod při němž se v domácnosti topí			Celkem
			zatopíme, když je lidem zima	zatopíme až když nestačí oblečení	jiný důvod pro topení	
Odstraňování výdobytků modernity	ano	<i>četnost</i>	4	14	0	18
	ne	<i>četnost</i>	52	43	12	107
Celkem			56	57	12	125

	p-hodnota	hodnota
Test chí-kvadrát	0,010	9,186
Symetrické míry		
koeficient f_i	0,010	0,271
Cramerovo V	0,010	0,271
koeficient kontingence	0,010	0,262

Příloha 1.23. Kontingenční tabulka, výsledek testu chí-kvadrát a symetrické míry testování závislosti mezi proměnnými odstraňování výdobytků modernity a upřednostňování výrobků bez nenutných obalů.

			Upřednostňování výrobků bez nenutných obalů		Celkem
			záleží na tom, aby obal nebyl zbytečně veliký	nezáleží na tom, aby obal nebyl zbytečně veliký	
Odstraňování výdobytků modernity	ano	<i>četnost</i>	12	4	16
	ne	<i>četnost</i>	52	55	107
Celkem			64	59	123

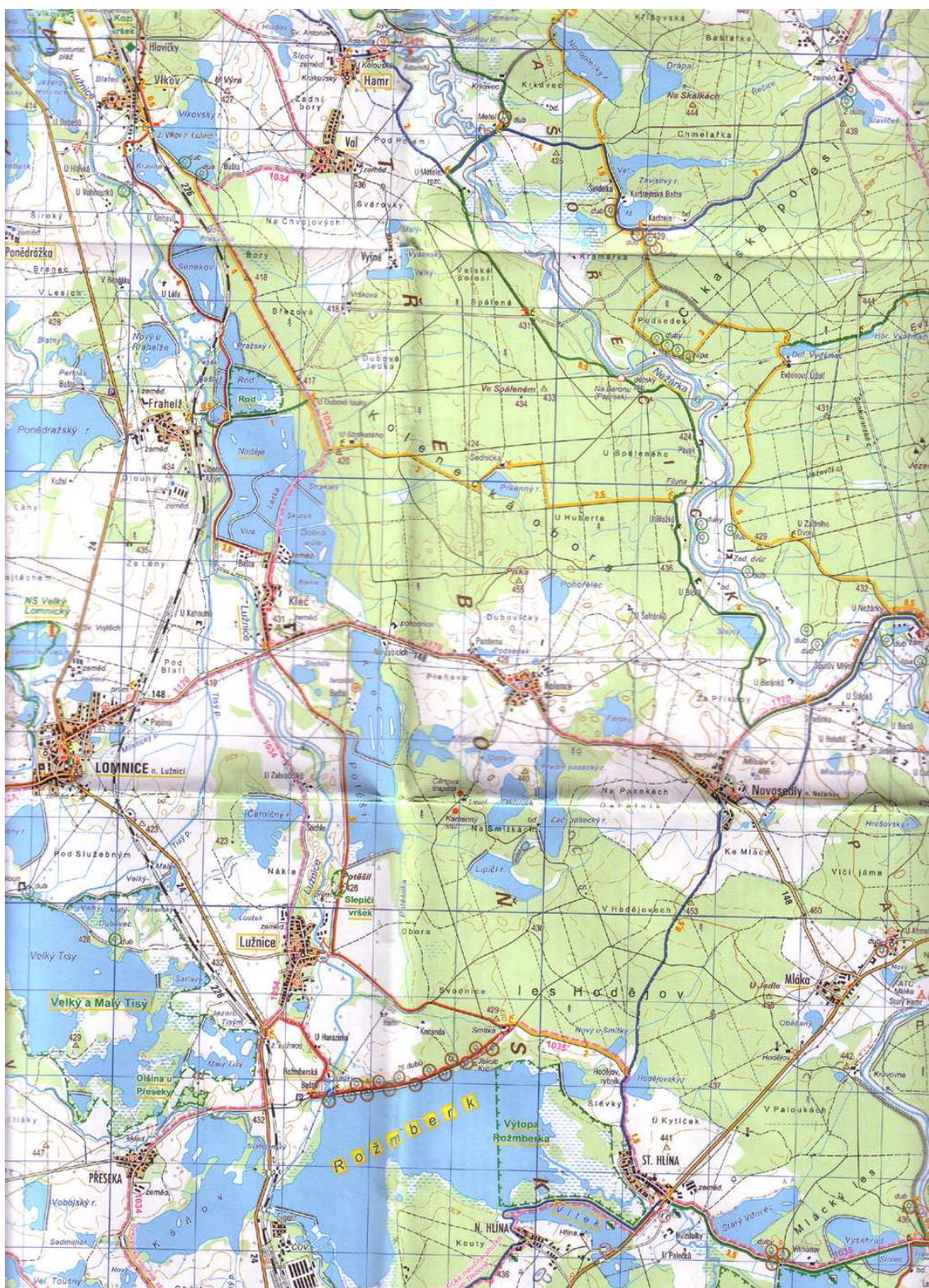
	p-hodnota	hodnota
Test chí-kvadrát	0,049	3,887
Symetrické míry		
koeficient f_i	0,049	0,178
Cramerovo V	0,049	0,178
koeficient kontingence	0,049	0,175

Příloha 1.24. Výsledek t-testu použitého pro porovnání průměrného NEP skóre v zájmových územích Jižní Čechy a Severní Čechy.

		průměr	směrodatná odchylka	N
Skóre NEP	Jižní Čechy	3,70	0,42	72
	Severní Čechy	3,63	0,51	65

		Test shody rozptylů (F test)		t-test shody průměrů	
		F	p-hodnota	t	p-hodnota
Skóre NEP	předpokládají se shodné rozptyly	1,247	0,266	0,868	0,387
	nepředpokládají se shodné rozptyly			0,860	0,391

PŘÍLOHA 2

Zdroj: Třeboňsko a horní Lužnice. Soubor turistických map 1 : 50 000.

PŘÍLOHA 3

Zdroj: Turistický atlas Česko 1 : 50 000.

PŘÍLOHA 4

Zdroj: Central Asia 1 : 750 000.

PŘÍLOHA 5

a) zájmové území Jižní Čechy

b) zájmové území Severní Čechy

c) oblast terénního šetření ve střední Asii - Karakalpakstán

